MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN No: 429
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YAYIN No: 373

EKONOMİK SİSTEMLER

(Gözden geçirilmiş 2. baskı)

Prof. Dr. EROL ZEYTİNOĞLU

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

İSTANBUL — 1985

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN No: 429
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YAYIN No: 373

EKONOMİK SİSTEMLER

(Gözden geçirilmiş 2. baskı)

Prof. Dr. EROL ZEYTİNOĞLU

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL — 1985

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FATİH YAYINEVİ MATBAASI — 527 23 72
Alibaba Türbe Sok. 21/3 Nuruosmaniye - İST.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

«Ekonomik Sistemler» adını taşıyan bu kitap, birinci baskısı 1981 yılında yapılmış olan aynı isimli kitabımın yeniden gözden geçirilmesi ve gerekli bazı değişikliklerin ve ilavelerin yapılmasıyla meydana gelmiştir.

Bu kitap, ekonomik sistemlerin temel ilkelerini belirli ve sınırlı boyutlar içinde açıklığa kavuşturmak amacıyla Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü üçüncü sınıfında okutmakta olduğum «Ekonomik Sistemler» dersinde yaptığım takrirlerin kaleme alınmış bir biçimidir.

Bu girişimden amaç, öğrencilerime pahalı, dağınık ve okunması zor çok sayfalı kitaplar veya ders notları yerine kalıcı ve daha yararlı olabileceğine inandığım kısa ve özlü bilgileri içeren bir kitap kazandırabilmek ve böylelikle onların öğrenme ve sınav güçlüklerini giderebilmektedir.

Zira, Türkiye'de bugün, ekonomik sistemler konusunda yazılmış pek çok kitabın varlığından söz edebilmek mümkündür. Ancak, bunların pek az bir kısmı olması gereken bir tarafsızlıkla kaleme alınmış olup bilimsel bir nitelik taşımakta, pek büyük bir kısmı ise, ne yazıkki tarafsızlıktan uzak ve daha ziyade yazarının ideolojik düşünce ve görüşünü okuyucuya aşılayabilme amacını taşımaktadır.

İşte bu kitap bu bilincin ışığı altında kaleme alınmıştır. Amacı, belirli bir fikre ve düşünceye özel bir ağırlık vermeden tam bir tarafsızlık içinde ekonomik sistemler konusunda derlenebilen bilgileri,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aşırılığa kaçmadan ve fazla ayrıntılara girmeden öğrencilere ve okurlara yansıtabilmektir.

Kuşkusuz, hemen her kitap gibi bu kitabın da tam ve kusursuz olduğunu ve olması gereken bir biçim ve boyutta kaleme alınabildiğini iddia edebilmek mümkün değildir. Bu konuda anlayışla karşılanacağımı, eksikliklerin ve yanlışlıkların düzeltilmesi hususunda bir kez daha bana yardımcı olunacağını ümit ve temenni ediyorum. Kitap hakkında yapılacak bütün eleştirilerin benim için büyük bir değer taşıyacağını özellikle belirtmek isterim.

Bu kitabın birinci baskısında da önemle belirttiğim gibi kitabın kaleme alınmasında daha önce bu bilim dalında yayınlanmış bulunan çok değerli eserlerden büyük ölçüde yararlanılmış ve hatta incelenen eserlerden yapılan iktibaslar ve aktarmalar aynen denebilecek bir genişlikte olmuştur. Okurlarıma ve öğrencilerime yararlı olabilmek için başvurduğum bu yönteme büyük katkıda bulunmuş olan ve özellikle kitabın bibliyografya bölümünde adları yer alan bu eserlerin çok değerli yazarlarına duyduğum şükran borcu büyüktür.

Ayrıca, uzun yıllar Kürsüsünde asistan olarak çalışmak ve engin bilgisinden büyük feyz almak şansına ve mutluluğuna eriştiğim bu derslerin hocası çok değerli hocam Prof. Dr. Sadrettin TOSBİ'ye duyduğum en derin şükran duygularımı burada belirtmeyi zevkli bir borç bilirim.

Aynı bilim dalında birlikte çalıştığım değerli arkadaşım Doç. Dr. Necla PUR, kitabın birinci baskısında olduğu gibi bu baskıda da bütün müsveddeleri matbaaya verilmeden önce okumak, hataları ve yanlışlıkları saptamak ve konuları benimle tartışarak uyarı ve telkinlerde bulunmak suretiyle bu kitabın oluşumuna son derece yararlı katkılarda bulunmuştur. Kendisine, teşekkürlerim sonsuzdur.

Son teşekkürüm ise, kitabın basılmasında titiz bir çabayı esirgemeyen FATİH Matbaasının sahip ve mensupları ile özellikle matbaa'nın yöneticisi Sayın Nazmi ÇEKİCİ'yedir. Bilmelerini isterim.

İstanbul, Erenköy - 1985 **Prof. Dr. Erol ZEYTİNOĞLU**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Çiçek ve Hakan'a —

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK SİSTEMLER

I — EKONOMİK SİSTEM KAVRAMININ TANIMI 1
II — EKONOMİK SİSTEMLERE DUYULAN GEREKSİNME 5
III — EKONOMİK SİSTEMLERİN DOĞUŞU 11
IV — EKONOMİK SİSTEMLERİN ÖZELLİKLERİ 15
V — EKONOMİK SİSTEMLERİN SİYASAL SİSTEMLERLE İLİŞKİSİ 21

İKİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZM SİSTEMİ

I — LİBERALİZM SİSTEMİNİN DOĞUŞU 27
A — Maddi Alandaki Gelişmeler 29
1) Deniz Keşifleri 29
2) Ticaret Alanındaki Gelişmeler 30
3) Tarım Alanındaki Gelişmeler 34
4) Para ve Bankacılık Alanındaki Gelişmeler 35
5) Sanayi Alanındaki Gelişmeler 35

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B — Fikri Alandaki Gelişmeler 37
1) Renaissance (Rönesans) 37
2) Reform 38
3) Fransız Devrimi 40
C — Fizyokrasi 44

II — LİBERALİZM SİSTEMİNİN ESASI 48

A — Liberalizm Sisteminin Üstünlükleri 56
B — Liberalizm Sistemine Yöneltilen Eleştiriler 60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİZM SİSTEMİ

I — KAPİTALİZM SİSTEMİNİN DOĞUŞU 65

A — Sanayi Alanındaki Gelişmeler 66
B — Sınıfların Doğuşu 73

II — KAPİTALİZM SİSTEMİNİN ESASI 86

III — KAPİTALİZM SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ 94

A — Teşebbüs 94
B — Fiyat 101
C — İnkisam 105
D — Tasarruf 110
E — Plân 114
F — İstihdam 116
G — Ücret 121
H — Uluslararası Ekonomik İlişkiler 128

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİZM SİSTEMİ

I — SOSYALİZM SİSTEMİNİN DOĞUŞU ... 135

II — SOSYALİZM SİSTEMİNİN ESASI ... 154

III — SOSYALİZM SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ ... 158

A — Teşebbüs ... 158
B — Fiyat ... 160
C — İnkisam ... 163
D — Tasarruf ... 165
E — Plân ... 167
F — İstihdam ... 169
G — Ücret ... 172
H — Uluslararası Ekonomik İlişkiler ... 175

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİĞER EKONOMİK SİSTEMLER

I — ÜTOPİK SOSYALİZM ... 182

II — TOPLUMCU SOSYALİZM ... 190

III — FABİANİZM ... 194

IV — KOMÜNİZM ... 196

V — FAŞİZM ... 201

VI — NASYONAL SOSYALİZM ... 203

VII — KARMA EKONOMİ ... 206

VIII — İSLÂMİZM ... 219

BİBLİYOĞRAFYA ... 219

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK SİSTEMLER

I — EKONOMİK SİSTEM KAVRAMININ TANIMI

Ekonomik sistem» kavramını tam ve bilimsel bir biçimde tanımlıyabilmek için öncelikle **«ekonomi» ve «sistem»** kavramlarını ayrı ayrı ve yeterli bir ölçüde açıklığa kavuşturmak gerekir.

Bilindiği üzere, **«ekonomi»** ilminin konusunu, bir toplum düzeninde yaşayan **«insanlar»** ile bu insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için yapmak zorunluluğunda bulundukları **«ekonomik faaliyetler»** yani **«üretim», «mübadele», «bölüşüm»** ve **«tüketim»** gibi ekonomik olaylar oluşturmaktadır. Bu nedenle de ekonomi ilmi, genel bir biçimde **«sürekli olarak değişen ve çoğalan sonsuz nitelikteki insan ihtiyaçlarının giderilebilmesi için üretilen mal ve hizmetler ile bunların mübadelesi ve bu faaliyetlerden doğan gelir paylarının bölüşülmesi»** biçiminde tanımlanmaktadır.

«Sistem» kavramı ise, genellikle **«birbirine uygun ve birbirlerine bağlı prensiplerin, esasların veya unsurların ilmi bir bütün oluşturabilmek için birleşmeleri»** biçiminde tanımlanmaktadır. Bu tanımlamaya göre sistem sonuç alabilmek veya bir işte başarılı olabilmek için kullanılan yol veya benimsenen yöntemlerin oluşturduğu bir bütündür.

Görüldüğü üzere, **«ekonomi»** kavramı ile **«sistem»** kavramı birbirlerinden çok farklı bir biçimde tanımlanmakta ve her iki kavram, birbirleriyle ilgisi olmayan farklı iki amacın açıklanması için kullanıl-

maktadır. Ancak birbirlerinden farklı bir biçimde tanımlanan bu kavramların birlikte kullanılmasıyla oluşan **«ekonomik sistem»** kavramı, ise kendini oluşturan kavramların farklı tanımlanmalarına karşın tek bir tanımlanmaya konu olmakta ve genellikle,

«Bir ekonomik toplum içinde üretim ile tüketim veya mal ve hizmetler ile ihtiyaçlar arasındaki dengesizlikten kaynaklanan sorunları en tutarlı ve en olumlu bir biçimde çözümliyebilmek amacıyla benimsenen ve uygulanan davranışların ve kurumların oluşturduğu bir bütün veya bir ekonomik organizasyon»

biçiminde tanımlanmaktadır.

Bir **«ekonomik sistemin»** veya bir başka deyimle bir **«sosyal organizasyon»**un en belirgin amacı yeterli bir üretim sağlamak ve elde edilecek gerekli nitelik ve nicelikteki mal ve hizmetlerle ihtiyaçları en iyi ve en olumlu bir biçimde gidermektir. Şu halde, **«ekonomik sistem»** deyiminin ifade etmek istediği anlam, **«üretimin tüketime veya arzın talebe en olumlu bir biçimde uygunluğunu sağlamak ve bunu gerçekleştirebilmek için en iyi bir organizasyonu hazırlamak»** tır.

Böylelikle bir ekonomik sistemin asıl görevi **«üretim»**, **«inkisam»** ve **«gelişme»** konularını insanlara en faydalı olabilecek bir biçimde düzenlemek olmaktadır. Daha açık ve daha geniş bir anlatımla ifade etmek istenilirse denebilirki ayrıntısız bir sistem olarak beliren bütün organizasyonların amacı;

— **İnsan ihtiyaçlarının sonsuz olmasına karşılık kıt ve belirli olan üretim faktörlerinden (doğal kaynaklar, emek ve sermaye) en yüksek faydayı sağlayacak bir üretim düzeni kurmak,**

— **Bu üretimin meydana gelen teknolojik buluşlarla, sürekli olarak çoğalan ve değişen ihtiyaçlar oranında artmasını sağlamak,**

— **Elde edilen üretimin veya daha doğru bir deyimle «toplam hasılanın» toplumu oluşturan bireyler arasında adil bir biçimde bölünmesini (inkisam) sağlamak ve böylelikle insanların ihtiyaçlarını gereği nitelik ve nicelikte giderebilmektir.**

Hemen hemen ayrıntısız tüm ekonomik sistemlerin amacı pek az farklar dışında genellikle aynıdır. Ancak, bir ekonomik sistem ken-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

di içinde ve düşünce olarak ne derece tutarlı olursa olsun eğer uygulanması söz konusu olan toplumun ekonomik yapısı ve özellikle, çeşitli nitelik ve nicelikteki bazı sosyal kurumları ile bağdaşamazsa o taktirde o sistemden yarar bekliyebilmek ya imkânsızdır ya da çok güçtür.

Bununla beraber gene de hangi sistem söz konusu olursa olsun ekonomistler tarafından **«neler üretilmeli»**, **«ne kadar üretilmeli»**, **«kimler tarafından üretilmeli»** ve **«kimler için üretilmeli»** gibi suallerin sorulması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Ancak, bu suallere verilen cevaplar kuşkusuz her toplumda çeşitli nedenlerle çok çeşitli olabilmektedir. Bu nedenle de söz konusu suallere verilen farklı cevaplar farklı ekonomik sistemlerin ortaya çıkmasına dolayısıyla farklı ekonomik sistemlerin farklı adlarla tanınmalarına yol açmaktadır. İşte, genellikle aynı amaca yönelik olmalarına rağmen ekonomik sistemlerin farklı adlarla anılmaları ve gerçekte aralarında önemli farklar yokken farklı ve hatta birbirlerinin zıddı gibi görünmeleri hep söz konusu suallere verilen cevaplardaki farklılıklardan doğmaktadır.

Bilindiği üzere, bireylerin ihtiyaçlarını giderebilmek ve dolayısıyla onları refaha ulaştırabilmek için toplumlar, hem **«kalkınmak ve büyümek»** hem de **«gelişmek»** zorunluluğundadırlar. Özellikle bu zorunluluk **«az gelişmiş»** nitelikli ülkeler için çok daha büyük bir anlam taşımaktadır. Çünkü, **«gelişmiş»** ülkeler, gelişmişliğin ilk aşaması olarak kabul edilen kalkınma ve büyüme dönemlerini geçtikleri ve bu dönemlere ait sorunları büyük ölçüde çözümledikleri halde **«az gelişmiş»** ülkeler henüz daha kalkınma ve büyümenin sorunlarını çözebilme çabası içerisinde olup gelişme aşamasına ulaşamamışlardır.

Bu nedenledirki bazı ekonomistler **«kalkınma ve büyüme»** ile **«gelişme»** aşamaları arasında bir **«öncelik»** ayırımı yapmayı ve ülkelerin önce kalkınma ve büyüme sorunlarını çözmelerini sonra da gelişme problemleri ile uğraşmalarını uygun bulurlar. Bunlara göre ülkeler, sahip oldukları ekonomik faktörleri önce ekonomik **«kalkınma ve büyüme»** için kullanmalı ve ancak safi milli hâsıla ile bireylerin gelirleri ve maddi imkânları arttıktan sonra ekonomik faktörlerini **«gelişme»** sorununun çözümüne ayırmalıdırlar.

Bazı ekonomistler ise, kalkınma veya büyüme problemleri ile gelişme problemlerinin birlikte çözümlenmesinin daha doğru oldu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğunu, ekonomik kalkınma ve büyüme ile gelişme arasında bir paralellik ve bir ahenk olmadığı durumda toplumun, siyasi ve sosyal bir takım huzursuzluklara düşeceğini söylerler.

İşte, bu alternatiflerden birinin seçilmesi veya bu iki alternatif arasında bir uyum aranması toplumları kaçınılmaz bir zorunluluk olarak birbirlerinden farklı ekonomik sistemler uygulamalarına neden olmaktadır.

«Ekonomik yapı» ile **«ekonomik sistem»** arasındaki ilişki özellikle az gelişmiş ülkelerde çok daha büyük bir önem taşır. Çünkü bu ülkelerde esasen çok kıt olan üretim faktörlerinden en yüksek randımanın ve hâsılanın sağlanması zorunluluğu vardır. Üretim faktörlerinin ahenkli bir biçimde bir araya getirilerek verimli bir üretim sağlıyabilmek sonra da meydana getirilen hâsıladan bireyleri gereği biçimde yararlandırabilmek ancak ekonomik ve sosyal yapıya ve doğal kaynaklara uygun bir ekonomik sistem sayesinde mümkündür.

Diğer yandan ekonomik sistemleri değişmez ve katı kalıplar biçiminde düşünebilmek de doğru değildir. Zira, eğer ekonomik sistemler esnek olabilme özelliklerine sahip bulunmasalardı bunları birbirlerinden çok farklı ekonomik yapılarda olan toplumlara uygulayabilmek veya ekonomilerin gelişmişlik düzeyleri değiştikçe ekonomik sistemlerini değiştirmek mümkün olamazdı.

Örneğin, ekonomisi tarıma dayalı bir ülke ile ekonomisi sanayie dayalı bir ülkenin veya üretim kaynakları bol bir ülke ile üretim kaynakları kıt bir ülkenin uygulayacakları ekonomik sistemler birbirlerinden farklı olabileceği gibi ekonomisi tarıma dayalı bir ülke de, sanayii geliştikçe ve dış ekonomik ilişkileri arttıkça ekonomik sistemini değiştirebilir ve yeni yapısal düzeyine göre yeni bir ekonomik sistem uygulayabilir.

Keza, ülkelerin, sahip oldukları ekonomik yapıya veya ekonomik kaynaklarının durumuna göre bir ekonomik sistemi bir bütün olarak bütün kurumlarıyla uygulayabileceği gibi ekonomik yapısının durumuna göre bir ekonomik sistemin bazı kurumlarını uygulayıp bazı kurumlarını uygulamayabilir veya çeşitli ekonomik sistemlerin farklı kurumlarını birarada ve birlikte de uygulayabilir.

Ancak bu takdirde bir ekonomik sistemden değil bir ekonomik politikadan söz edebilmek mümkün olur ki, günümüzde pek çok ül-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ke artık ekonomik sistemleri birer katı kalıplar halinde aynen uygulamak yerine sistemlerin kendileri için yararlı olduğuna inandığı yönlerini ve kurumlarını alıp uygulamayı daha olumlu bulmaktadırlar.

Nitekim ünlü İtalyan ekonomisti **«Pantaleoni»** uzun yıllar önce bu konuda **«ekonomik hayatta sayısız sistemler yoktur. Yalnız ekonomiyi bilenler ve bilmeyenler tarafından temsil olunan iki ayrı cereyan vardır. Bir ülkede uygulanan ekonomik politikanın bu iki cereyandan hangisine girebileceğini anlamak için halkın refah düzeyine bakmak yeterlidir»** demiştir.

II — EKONOMİK SİSTEMLERE DUYULAN GEREKSİNME

Bilindiği üzere insan hayatının temeli **«ihtiyaç»**larının giderilmesine dayanmaktadır. Çünkü ihtiyaçların giderilmesi ayrıntısız tüm insanlar için kaçınılması mümkün olmayan kesin bir zorunluluktur. Bu nedenledir ki insanların tüm hayatları boyunca sürdürdükleri faaliyetler temelde hep ihtiyaçlarının giderilmesine yöneliktir.

«İhtiyaç», bir yandan yaşamak için bazı mallara duyulan kesin bir gereksinme diğer yandan ise toplum olarak yaşamanın zorunluluğundan kaynaklanan insani bir duygudur. Bu gereksinme ve duygu tatmin edilemezse insanlar hem hayatlarını sürdürememekte hem de yaşamlarından haz ve zevk alamamaktadırlar. Bundan dolayı da insanlar bütün hayatları boyunca böyle bir gereksinmeyi ve duyguyu tatmin edebilme çabası içerisindedirler.

İhtiyaçlar, tek bir kişi tarafından hissedilebildiği gibi birçok kişi tarafından da ortaklaşa olarak hissedilebilmekte ve ihtiyacı duyan şahsa göre **«kişisel ihtiyaç»** veya **«ortak ihtiyaç»** adını almaktadırlar.

«Kişisel ihtiyaçlar», insanların fizyolojik varlıklarından, ortak ihtiyaçlar ise insanların toplu halde yaşama zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Su içmek, yemek yemek, giyinmek ve barınmak gibi ihtiyaçlar insanın fizyolojik varlığının bir sonucu olup **«kesin** ve **«zorunlu»** nitelikte olduklarından bütün insanlarca hissedilmekte ve bu ihtiyaçların tatmin edilmeleri bütün insanlar için kaçınılmaz olmaktadır.

Bununla beraber bir kişinin duyup diğerinin duymadığı ve şiddetleri insanların **«kültür»** düzeyi ile içinde bulundukları topluma göre

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

değişen bazı **«kişisel ihtiyaçlar»** daha vardır. Bu ihtiyaçların giderilmesi bir kısım insanlara büyük ölçüde zevk verdiği halde bir kısım insanlar bu tür ihtiyaçlara fazla bir ilgi göstermemekte ve bu tür ihtiyaçlarını gideremekten elem veya üzüntü duymamaktadırlar. Kravat, avize, mücevher, alkollü içkiler, radyo ve televizyon veya sinemaya gitmek gibi ihtiyaçlar bu tür ihtiyaçlara örnek olup, bu ihtiyaçlar insanları değişik derecede ilgilendirmektedir.

«Ortak ihtiyaçlar» ise, insanların toplum halinde yaşama zorunluluğundan kaynaklanmakta ve bu nedenle de bir toplumu oluşturan bütün fertler tarafından birlikte hisedilmektedir. Çünkü insanların Robenson öyküsünde olduğu gibi yalnız başlarına yaşayabilmeleri mümkün değildir. İnsanların bir araya gelerek yaşamalarında **«toplum»**, bunun organize edilmesi halinde ise **«devlet»** adı verilen bir toplum hayatı sözkonusu olur. İşte, ortak ihtiyaçlar, insanların toplum halinde yaşamalarından kaynaklanmakta ve toplumların biçimine ve sosyal, siyasal ve ekonomik düzeyine göre genişlik ve önem kazanmaktadır.

Örneğin, iç güvenliğin ve adaletin sağlanması, belediye hizmetlerinin görülmesi, sağlık ve eğitim hizmetleri, dış ülkelere karşı savunma gibi ihtiyaçlar genellikle toplumu oluşturan tüm fertler tarafından duyulmakta ve bu tür ihtiyaçlar toplum halinde yaşamanın bir sonucu olarak belirmektedir. Bu nedenledir ki ortak ihtiyaçların giderilmesi veya giderilememesi halinde kollektif bir haz veya kollektif bir üzüntü söz konusu olmaktadır.

İnsan hayatının temelini oluşturan gerek kişisel gerekse ortak nitelikteki tüm ihtiyaçların en önemli ve en belirgin özelliği ihtiyaçların **«sonsuz»** olmasıdır. İhtiyaçların sonsuz olma özelliği genellikle çok çeşitli nedenlerden ileri gelmektedir.

İhtiyaçları sonsuz kılan en önemli neden, **«teknik ve teknolojik»** alanda sağlanan sayısız ve süreklilik gösteren buluşlar ile sınai üretimin sürekli ve çok hızlı bir gelişme göstermesidir. Özellikle, zamanımızda büyük boyutlara ulaşan yeni buluşlar, daima yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmakta, lüks sayılan ve giderilmesi için daha önce arzu duyulmayan birçok ihtiyacı zorunlu hale getirerek, bunları gideremeyen insanlara üzüntü ve elem vermektedirler.

İhtiyaçları sonsuz kılan bir diğer neden de **«toplum»** ile toplumun sahip olduğu **«görenek ve gelenekler»** ve bunların kişiler üze-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rinde yaptığı manevi baskıdır. Toplum düzeninde yaşamayı kabul eden fertler aynı zamanda bu toplumun özelliklerini, görenek ve geleneklerini de kaçınılmaz olarak benimsemek zorunluluğundadırlar.

Toplum hayatının doğurduğu bu zorunluluklar ise insan ihtiyaçlarını az veya çok sonsuz kılmakta ve bu baskı insanların bütün hayatları boyunca süregelmektedir. Küçük bir toplum olan bir köy ile büyük bir toplum olan şehir arasındaki fark, bu iki toplumda yaşayan insanların ihtiyaçlarını da değişik kılmakta ve genellikle toplumun yapısı büyüdükçe insan ihtiyaçlarındaki sonsuzluk daha da görünür bir biçim almaktadır.

İnsan ihtiyaçlarının giderilebilmesi ise, ister kişisel, ister toplumsal nitelikte olsun, ancak **«mal»** ve **«hizmet»** adı verilen maddi veya maddi olmayan çok çeşitli vasıtaların tüketilmesi ile mümkündür. Oysa, insan ihtiyaçlarını gideren araçlar, yani mal ve hizmetler, her zaman ve her yerde ihtiyaçların zorunlu kıldığı nitelik ve nicelikte mevcut değildir. Bu nedenle de genel olarak doğanın bu konuda insanlara karşı çok hasis veya çok aziz davrandığını söyleyebilmek mümkündür.

İşte bu gerçek, varoluşlarından beri insanları **«doğa»** ile sürekli ve kaçınılmaz bir **«ilişki»** kurmayı ve giderilmesi zorunlu ihtiyaçlar için mal ve hizmet üretiminde bulunmayı zorunlu kılmıştır. Çünkü, doğada **«serbest»** ve **«bol»** olarak bulunan, bu nedenle de **«emek»** harcanmasını gerektirmeyen malların sayısı çok değildir. Oysa, insanlar, ihtiyaçlarına cevap veren malların pek büyük bir çoğunluğunu elde etmek için bir takım sıkıntılara katlanmak, daha doğru bir deyimle **«emek harcamak»** zorunluluğundadırlar.

Ekonomi ilminde doğada bulunan fakat faydalı olabilmeleri için giderecekleri ihtiyacın türüne göre bir biçim veya özellik göstermeleri gereken malları elde edebilmek için yapılan faaliyete **«üretim»** adı verilir. Ancak, malların faydasını artırmak veya faydalı hizmetler görebilmek anlamına gelen üretim faaliyeti eğer çok kolaylıkla yapılabilmiş ve herkes ihtiyaç duyduğu mal ve hizmete yeteri kadar sahip olabilme olanağını elde etmiş olsaydı, bu zaman insan ihtiyaçları tamamiyle karşılanmış ve bütün mallar hava ve su gibi **«serbest mal»** haline gelmiş bulunacaklardı.

Oysa, her malı veya hizmeti her zaman ve her yerde sonsuz miktarlarda üretebilmek ve dolayısıyla bütün insanların ihtiyaçlarını

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tamamiyle giderebilmek mümkün değildir. Çünkü herhangi bir üretim faaliyetinde bulunabilmek için **«doğa»**, **«emek»** ve **«sermaye»** gibi üretim faktörleri ile bu faktörlerin **«müteşebbis»** adı verilen bir diğer unsur tarafından en olumlu bir biçimde ve üretim yapmak amacıyla birleştirilmeleri gerekir.

Fakat, toplumlar söz konusu üretim faktörlerine sahip bulunma düzeyi yönünden genellikle büyük farklılıklar gösterirler. Bazı toplumlar **«yeraltı»** veya **«yerüstü»** servetleri yönünden zengin bir doğa faktörüne sahip bulunurlarken bazı toplumlar ise **«sermaye»** veya **«emek»** faktörüne doğa faktörüne göre daha büyük ölçüde sahip bulunmaktadırlar. Bu oluş, toplumların farklı ölçüde üretim yapabilmelerinin ve dolayısıyla farklı bir ekonomik gelişme düzeyinde bulunmalarının en önemli bir nedenidir.

Örneğin, Arabistan yarımadasındaki ülkelerin zenginlikleri sahip oldukları zengin petrol yataklarından, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin ileri bir ekonomik düzeye ulaşmış bulunmaları ise sonsuz zenginlikteki doğal servetlerinden ileri gelmektedir.

Kuşkusuz, doğal kaynaklar yönünden zengin olan ülkelerin her zaman doğal yönden yoksun olan ülkelere göre daha gelişmiş bir toplum olabilmeleri söz konusu olmadığı gibi, doğa koşulları yönünden aynı olan ülkelerin aynı gelişmişlik düzeyinde bulunmaları zorunluluğu da söz konusu değildir. Zira, yeraltı ve yerüstü servetler yönünden çok zengin olan bazı Afrika ülkelerinin aynı zenginliklere sahip bulunmayan pek çok Avrupa ülkesine göre çok daha az gelişmiş oldukları günümüzde iyi bilinen bir gerçektir. Keza, hemen hemen aynı doğa koşullarına sahip bulundukları halde İsrail ile Ürdün'ün ulaşmış bulundukları gelişmişlik düzeyi de aynı değildir.

O halde, ülkelerin üretim düzeylerini ve dolayısıyla toplumları oluşturan bireylerin ihtiyaçlarını giderebilme olanaklarını yalnızca doğal zenginliklerle açıklıyabilmek mümkün değildir. Çünkü, pek çok örneklerle de kanıtlanabileceği gibi, ülkelerin yeterli bir üretim düzeyine ulaşabilmede doğal çevrenin yanı sıra beşeri koşulların yani insan unsurunun da büyük ve önemli bir yeri vardır. Bu nedenledir ki toplumların yeterli nitelik ve nicelikte bir üretim düzeyine ulaşabilmeleri, **«doğa»**, **«emek»** ve özellikle **«sermaye»** faktörlerine yeteri nitelik ve nicelikte sahip olmalarına ve bunları en tutarlı ve yararlı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir biçimde ve üretim amacıyla **«müteşebbis»**ler aracıyla birleştirebilmelerine bağlıdır.

Bununla beraber, toplum halinde yaşıyan insanların ihtiyaçlarını en tutarlı bir biçimde giderebilmeleri için çözümlemeleri gereken tek sorun üretim değildir. Çünkü günümüz ekonomilerinin en belirgin özelliği artık üretimin **«kapalı aile ekonomisi»** düzeninde olduğu gibi ferdi ve ailevi bir amaç yerine piyasa için yapılması ve üretilen mal ve hizmetlerin mübadeleye konu olmasıdır.

Böyle bir düzende ise fertlerin ihtiyaçlarını giderebilmeleri yalnızca toplumun üretim düzeyine, daha doğru bir deyimle toplumun **«milli hasıla»** veya **«milli gelir»**ine değil, aynı zamanda söz konusu milli hasılanın fertler, fertlerden oluşan gruplar veya üretim faaliyetine katılan faktörler arasındaki bölünme biçimine, yani **«inkisam»**ına da bağlıdır.

Bir toplum düzeninde yaşayan ve belli kurallara uymak zorunluğunda olan insanların milli hasıladan yararlanabilmeleri ise öncelikle onların **«gelirlerine»** ve **«mübadeleye konu olan mal ve hizmetlerin değerlerine»** veya bunların para ile ifadesi olan **«fiyatlarına»** bağlı bulunmaktadır.

Hiç şüphe yok ki, üretime katılanların milli hasıladan büyük paylar alabilmesi için herşeyden önce bu hasılanın büyük olması gerekir. Milli hasıla ne kadar büyük olursa inkisam sonunda, yani milli hasılanın bölünüşünde faktörlere ayrılan paylar da o kadar büyük olabilir. Ama meydana getirilen hasıla küçük olursa, inkisam ne derece özenle ve sosyal adalet ilkeleri ile ekonomik kurallara uygun olarak yapılırsa yapılsın gene de faktör payları ihtiyaçları karşılayabilecek bir büyüklükte olamaz.

Bundan dolayı, önce inkisama konu olacak milli hasılayı büyütmek, sonra da meydana getirilen hasılayı gereği biçimde bölmek, yani inkisama tabi tutmak gerekir. Çünkü herkesin üretimden alacağı payların toplamı hiçbir zaman toplam hasıladan daha fazla olamaz ve milli hasıla her zaman inkisam sonunda faktörlere düşen payların toplamına eşit olur.

Çok kullanılan bir örnekle, milli gelir bir tepsi böreğe veya bir çöreğe benzetilirse, bölünme sonunda hasıl olan parçaların büyüklüğü çöreğin büyüklüğüne bağlıdır. Çünkü, çörek ne kadar küçük

olursa, parçaları da o ölçüde küçük olacaktır. Çöreğin her zaman büyük olması da kesin olarak her parçanın büyük olacağı anlamına gelmez. Zira, iyi bir bölünme işlemi yapılmaz ve parçalardan bir tanesi diğerlerine oranla, yani nispi olarak büyük olarak bölünürse, kuşkusuz diğer parçalar aynı oran çerçevesinde küçük olacaktır.

Nispi olarak beliren bu durum, olması gereken bir biçimde düzenlenmeyen her inkisamda kaçınılmaz ve zorunlu bir sonuçtur. Esasen, işbölümüne ve mübadeleye dayanan bir üretim sisteminin söz konusu olduğu bir ekonomide milli hasılanın veya milli gelirin bölünüşünün, yani **«inkisam»**ın her zaman sürekli ve giderek artan bir önem kazanması da hep bu sonuçtan ileri gelmiştir.

Özellikle XX. yüzyıldan sonra bu konudaki bütün dikkatler, toplam hasıla arttığı halde artan kısmın sınırlı ve belirli faktörlerde veya faktör sahiplerinde toplanması, buna karşılık diğerlerinin böyle bir artıştan yararlanamaması hususunda toplanmış ve hemen her ülkede düşünürler ile kamu otoriteleri bir yandan **«mal ve hizmet üretimini ihtivaç giderebilen bir ölçüye yükseltmek»**, diğer yandan da **«elde edilen hasılayı toplumu oluşturan fertler arasında sosyal adalet ilkelerine en uygun bir biçimde bölebilmek»** çabası ve kavgusu içine düşmüşlerdir. Çünkü fert ve toplum olarak **«ileri bir refah düzeyi»**, özellikle XIX. yüzyıldan sonra ulusların ulaşılmasını amaç olarak benimsediği en önemli bir arzu olmuş, insanca yaşama isteği ise toplumları oluşturan fertlerin ısrarla gerçekleştirilmesini istedikleri bir sorun haline dönüşmüştür.

Fakat bu konuda insanların cevaplandırabilmekte genellikle büyük güçlüklerle karşılaştıkları bazı önemli sorular vardır.

— **Toplumları ileri bir refah düzeyine ulaştıracak üretimi kim ve nasıl düzenliyecektir?**

— **Üretim faktörlerinin üretim amacıyla birleştirilmesi piyasa mekanizmasına göre mi olacaktır?**

— **İhtiyaçları gideren mal ve hizmetleri kim ve nasıl üretecek ve üretilen mal ve hizmetler insanların ihtiyacına nasıl sunulacaktır?**

— **Milli hasılanın bölünüşünde söz konusu olan sosyal adalet ilkesi nasıl ve hangi ölçütlere göre değerlendirilecektir?**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte, bütün bu soruların cevapları **«ekonomik sistem»** adı verilen ve hem üretimi hem de inkisamı düzenleyen bir ekonomik organizasyonun varlığını toplum düzeninde yaşamak zorunluluğunda olan insanlar için kaçınılmaz kılmaktadır. Çünkü bir ekonomik sistem, **«ihtiyaçların sonsuz olmasına karşılık ihtiyaç gideren mal ve hizmetlerin yeterli nitelik ve nicelikte mevcut bulunmamasından kaynaklanan üretim ve inkisam (bölüşüm) sorunlarını en olumlu bir biçimde çözümleyebilmek amacıyla toplumların düzenledikleri ve uyguladıkları bir ekonomik organizasyon»**dur.

III — EKONOMİK SİSTEMLERİN DOĞUŞU

İşbölümünün ve mübadelenin var olmadığı ilk çağlarda üretimi yapan ile üretim sonunda elde edilen mal ve hizmetleri tüketenler genellikle aynı insanlardı. Bu nedenledir ki, bu devreye tam anlamı ile **«kapalı aile ekonomisi»**nin egemen olduğunu söylemek gerekir.

Bu tür ekonominin en belirgin özelliği, üretimin yalnızca aile ihtiyaçları için aile fertleri tarafından birlikte yapılması ve üretilen bütün malların aynı aile tarafından ve gene birlikte tüketilmesidir. Burada söz konusu olan aile ise, bugünkü aile kavramından oldukça farklı olup genellikle aynı çatı altında üç veya dört kuşağın biraraya gelmesinden oluşmakta idi. Bu dönemde yapılması ve yapılan üretimin piyasa için değil, aile bireylerinin ihtiyacını giderebilmek amacıyla yapılması bu aileyi bağımsız bir ekonomik ünite hüviyetine sokmuştur.

Bu ailede üretimin düzenlenmesi «aile reisi» tarafından yapılmakta ve bu tür üretim organizasyonunda sosyal bir **«işbölümü»** ile bir **«mübadele»** olayı söz konusu olmaktadır. Bu nedenledir ki bu devrelerde gerek üretim, gerekse inkisamla ilgili herhangi bir organizasyondan ve dolayısıyla herhangi bir «ekonomik sistemden» söz etmeğe olanak yoktur.

Çünkü, **«toplum»** adı verilen düzende bulunmayan ve böyle bir düzenin kurallarına uymak zorunluğunda olmayan kapalı ekonomi devresinin insanları, doğa ile emeklerini tamamiyle kendi istekleri ile birleştirerek üretim faaliyetinde bulunuyor ve elde ettikleri hasılayı yine bizzat veya ailesi ile birlikte tüketiyorlardı.

Fakat, gelişen zaman içerisinde ve özellikle meydana gelen teknik ve teknolojik buluşlar sonunda, kapalı ekonominin, aile ekonomisi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

niteliğinden uzaklaşarak **«toplum ekonomisi»** halini alması, üretim faaliyetinin fert olarak değil toplum olarak ve birlikte sağlanmasını ve yalnızca aile bireyleri için değil pazar amacıyla da yapılmasını zorunlu kılmıştır. Böylelikle, kaçınılmaz bir sonuç olarak beliren iş bölümü, mübadele faaliyetinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve;

— **İhtiyaç ile tüketim,**

— **Tüketim ile üretim**

«zaman», **«yer»** ve **«insan»** bakımından birbirlerinden ayrılmışlardır. Zira, artık böyle bir ekonomide fertler, kendi ihtiyaçları için değil, başkalarının ihtiyacı için üretimde bulunmakta ve kendi ihtiyacını da çoğunlukla kendi ürettiği mal ve hizmetlerle gidermektedir. Bu durum ise;

— **İhtiyaçların önceden bilinmesi,**

— **Üretim araçlarının bilinmesi**

ve

— **Üretim faaliyetinin bilinmesi**

gibi birçok sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşte toplum halinde yaşayan ve başkaları için üretimde bulunarak, başkalarının ürettiği mal ve hizmetlerle ihtiyacını gideren insanlar bu sorunları çözümlemek, yani üretimi tüketime en iyi bir şekilde uydurabilmek zorunluğundadırlar.

Böyle bir zorunluluk ise, böyle bir uyumu en olumlu bir biçimde yapabilecek bir sistemin varlığını gerekli kılmaktır. Bundan dolayıdır ki herhangi bir ekonomik sistem;

— **Toplum ekonomisinin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmakta**

ve

— **Toplum halinde yaşayan insanlar böyle bir düzene, yani ekonomik bir sisteme kesin olarak ihtiyaç duymaktadırlar.**

Görüldüğü gibi, bir ekonomik sistem, ancak toplum ekonomileri ile mübadele ve iş bölümünün var olduğu gelişmiş ve paralı ekonomiler için söz konusu olabilmektedir. Bundan dolayıdır ki, ekonomik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

faaliyetlerin bir bütün olarak ele alınması ve araştırılması ve bütün faaliyetleri kapsayan bir organizasyonun düşünülmesi ve böylelikle ihtiyaçların en iyi bir şekilde giderilme çareleri ancak ekonomi biliminin doğuşuyla başlamıştır.

XVIII. yüzyıl olarak belirtilebilecek bir tarihten sonradır ki insanlar, ekonomik faaliyetlerine yön vermeğe ve bu faaliyetleri, ihtiyaçlarını en iyi bir şekilde giderebilecek bir biçimde düzenlemeğe, yani bir organizasyon ve bir sistem aramaya çaba harcamışlardır.

Bununla beraber şu hususu da belirtmek gerekir ki, varoluşlarından beri ihtiyaç içerisinde bulunan ve bu ihtiyaçlarını gidermek zorunluluğunda olan insanlar henüz toplum halinde yaşamağa dolayısıyla bir sistem meydana getirmeğe başlamadan çok daha önce de ekonomik sorunlarla ilgilenmişler ve bir sistem niteliğinde olmamakla beraber, ekonomik faaliyetleri düzenleyen bir takım kurallar ve organizasyonlar düşünmüşler ve bunları uygulamışlardır.

Örneğin, Milâttan önce 4. ve 5. yüzyıllarda yaşamış olan ünlü Atinalı düşünür **«Eflâtun»** (M.Ö. 427 - 347), en iyi bir devletin ve toplumun nasıl olması gerektiğini açıklarken **«Devlet»** veya **«Cumhuriyet»** adını taşıyan yapıtında ideal bir devletin **«emek sahipleri»**, **«idare edenler»** ve **«Muhafızlar»** sınıflarından oluşmasını önermiş ve elit tabakayı oluşturan **«idare edenler sınıfı»** ile **«muhafızlar sınıfı»** için mal birliğinin geçerli olmasını, evlenme kurumunun kalkmasını, çocukların devlete ait olmasını, faizin yasak edilmesini, ticaretle uğraşılmamasını ve toprak mülkiyetinin eşit koşullara göre paylaştırılmasını öne sürmüş, buna karşılık, devlet idaresinde hiç yeri olmayan **«emek sahipleri sınıfı»**nın üst sınıflara hizmet amacıyla gıda ve diğer ihtiyaç gideren maddeleri üretebileceklerini ve bunların ticaretini yapabileceklerini ayrıca bu sınıfta olanların mülkiyet sahibi olabileceklerini söylemiştir.

Keza, 15. ve 16. yüzyıllarda yaşamış olan İngiliz düşünürü **«Thomas More»** (1478 - 1535), 16. ve 17. yüzyıllarda yaşayan İtalyan düşünürü **«Campanella»** ve 18. ve 19. yüzyıllarda yaşamış olan Fransız assosyasyonist sosyalistlerinden **«Charles Fourier»** (1772 - 1837) ekonomik konuların henüz özerk ve bilimsel bir hüviyet kazanmadığı dönemlerde ekonomik faaliyetlerin neden olduğu haksızlıklara ve eşitsizliklere karşı tepki göstermişler ve insanları mutlu kılacak toplumların ve devletin nasıl olması gerektiği konusunda günümüze kadar gelen görüşler ileri sürmüşlerdir.

Birkaç kuşaktan beri Londra'ya yerleşmiş Venedik'li bir aileye mensup olan ünlü düşünür **«Thomas More»** veya **«Thomas Morus»** (1478-1535) 1516 yılında lâtince olarak yayınladığı **«Ütopya»** adlı eserinde Okyanusun ortasında 54 kentten oluşan ve kentte, 2'si esir 22 kişilik 6.000 ailenin yaşadığı bir ada hayal etmektedir. Özel mülkiyetin yasaklandığı, malların genel ambarlarda saklanarak bütün ailelerin gruplar halinde bu ambarlardan yararlandığı **«Ütopya»** adasında üretim plânlı olup sadece gerekenler üretilmekte ve **«aşk»** her şeyin üstünde tutularak ancak birbirlerini sevenler evlenebilmektedirler.

Eflâtunun sınıf ayırımına rağmen **«Thomas More»**, esirler dışında ada halkını sınıflara ayırmamaktadır. Thomas More'a göre **«Ütopya»** adasında herkes eşit olup kadın ve erkek her aile üyesi 2 yıl tarlada çalışacak, herkes birbirlerine saygı göstermek suretiyle istedikleri dine mensup olabilecek ve herhangi bir saldırı halinde yalnızca gönüllüler savaş edeceklerdir.

Görüldüğü üzere, **«özel mülkiyetin kaldırılmasını»** ve **«dinsel serbestiyi»** savunan **«Thomas More»** bu düşünceleri ile kendinden önceki düşünürlere göre daha ileri düzeyde bir toplumcu nitelik kazanmaktadır.

Öte yandan, 27 yılını Napoli zindanlarında geçiren ve **«Dünyanın bütün kitapları doyuramaz kafamın açlığını. Neler neler okumadım. Ama yine de kafamın açlığından ölüyorum. Anlayışım arttıkça bilgim eksiliyor.»** diyen İtalyan **«Tommaso Campanella»** (1568-1639) 1623 yılında yayınladığı **«Güneş Devleti»** (Civitas Solis) adlı kitabında Thomas More'un ütopyası gibi bir ülke düşlemektedir.

«Güneş Ülkesi» adı verilen bu hayalî ülke **«Topraban»** adasında olup 7 bölgeden oluşmakta ve ülke, bir tapınakta bulunan bir papaz ile onun seçtiği 3 kişi tarafından yönetilmektedir. Güneş ülkesinde de **«özel mülkiyet»** yasak olup her şey devlete aittir. Keza bu ülkede evlenmeler de yasak olup evlilik dışı meydana gelecek çocuklar devlete ait olacaktır. Campanella'ya göre ana ve babalarını tanımayan çocukların devlet tarafından büyütülmeleri ve eğitilmeleri sonunda daha iyi birer vatandaş olabilmektedirler.

Öte yandan, Thomas More'un **«Ütopya»**sında yalnızca gerekenler üretildiği halde **«Campanella»**nın **Güneş Ülkesi»**nde lüks üretime de izin verilmekte ve bu ülkede insanların günde yalnızca 4 saat çalışmaları yeterli görülmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir assosyasyonist sosyalist olan ve Fransa'nın **«Besançon»** şehrinde dünyaya gelen **«Charles Fourieer»** (1772 - 1837) ise, insanlar arasındaki sosyal ilişkilerini **«Newton»** un yıldızlar hakkındaki teorilerine benzediğini ileri sürmekte ve tıpkı yıldızlar gibi insanlar arasında da tabiî bir düzenin var olduğunu söylemektedir.

Yalnız Fourier'in tabiî düzen kavramından çıkardığı anlam **«insanların doğuştan kazandıkları his ve arzular arasında bir uyumun var olduğu»** şeklindedir. **«İhtirasların Çekimi Kanunu»** adını verdiği düzen Charles Fourier'e göre Allah tarafından idare edilmektedir. Charles Fourier inanmaktadır ki, **«İnsanlar arasında var olan bu doğal düzen yapay kanunlarla kayıtlanamaz ve insanlar sahip oldukları his ve arzuları kolayca geliştirebilmek imkânını elde ederlerse toplum gerçek düzenine kavuşacaktır.»** Fakat, Faurier'e göre bu düzeni bu toplumda sağlayabilmek mümkün değildir. Onun için yeni toplumların oluşumu gerekir.

Görüldüğü üzere söz konusu düşünürlerin düşünceleri uygulanma olanağı olmayan ve daha çok romantik veya ütopik bir görüşün yansıtılması biçiminde ortaya atılmış düşüncelerdir. Bu nedenledir ki, tam bir kesinliği ve açıklığı olmayan, toplumu sonucu belli olmayan bir yöne yöneltmeyi amaçlayan bu tür düşünceleri uygulanma olanağı olan bir ekonomik sistem olarak kabul edebilmek mümkün değildir.

IV — EKONOMİK SİSTEMLERİN ÖZELLİKLERİ

Bir ekonomik sistemin varlığı ve zorunluluğu **«insan ihtiyaçlarının gerekli nitelik ve nicelikte giderilebilmesi»** sorununun çözümlenmesinden ileri gelmektedir. Böyle bir sorunun en tutarlı bir biçimde çözümlenebilmesi ise, ekonomi bilimine göre, önce **«üretim ve üretim sonunda elde edilen mal ve hizmetlerin sürekli olarak çoğaltılabilmesi sonra da üretilenlerin üretime konu olan toplumdaki insanlar arasında en tutarlı bir biçimde dağıtılabilmesiyle»** mümkündür.

Bu gerçek, **«üretimde kullanılan bedeni ve fikri insan gücü»** biçiminde tanımlanan **«emek»** faktörünün üretici hale dönüştürülmesini ve üretimin temel ve vazgeçilmez faktörünü oluşturan bu unsurun **«verimli»** kılınmasını gerektirmektedir. Bu husus ise, **«üretime ka-**

tılan ve emek unsuruna yardımcı olan araç ve gereçler» biçiminde tanımlanan ve üretim faaliyetindeki payı ve önemi gittikçe artan **«sermaye»** faktrönün;

— **Nitelik ve niceliğine,**

ve

— **Verimli olarak kullanılabilmesine**

bağlıdır.

Gerçekten de bütün ekonomik sistemlerin en belirgin amacını oluşturan **«ekonomik gelişme»** ile doğal ve beşeri kaynakların tam istihdamını mümkün kılan **«sermaye»** faktörü arasında fonksiyonel bir ilişki mevcuttur. Zira, ekonomik gelişmenin, ,diğer faktörlerin yanı sıra, sermaye birikiminin bir fonksiyonu olduğu ekonomi biliminde artık tartışmasız kabul edilen bir gerçektir.

Bu nedenledir ki, ayrıntısız bütün ekonomik sistemlerde, sistemin egemen olduğu toplumun ekonomik gelişme düzeyi ne olursa olsun hem sermaye birikimi hem de mevcut sermayenin en iyi bir biçimde kullanılması büyük bir önem taşır. Bundan dolayı da ekonomik sistemlerin yapısını ve farklarını ortaya çıkarmakta ve ekonomik sistemleri birbirinden ayırmakta **«sermaye»** faktörünün büyük bir rolü ve önemi vardır.

Ekonomistlerin büyük bir çoğunluğuna göre bir ekonomik sistemi ortaya çıkaran ve bir ekonomik sistemi diğer bir ekonomik sistemden farklı bir hale getiren ölçü **«sermayelerin oluşum ve kullanış biçimindeki fark»**tır.

Bu konuda ileri sürülen görüşlere göre, her ekonomik sistem az veya çok, fakat kesin bir biçimde sermaye unsurunun bir nedeni olarak doğmakta ve dolayısıyla sermaye bütün ekonomik sistemlerin temelini oluşturmaktadır.

Gerçekten de, bilinen ve uygulanma olanağı bulmuş bütün ekonomik sistemler incelendiği zaman görülmektedir ki, bütün ekonomik sistemlerin ortak amacı, söz konusu oldukları ülke insanlarının çok çeşitli ihtiyaçlarını mümkün olabilen en yüksek düzeyde gidermek olduğu halde, bütün ekonomik sistemler;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Sermayeye değişik yönde önem vermekte,**

— **Sermayenin oluşumunu farklı olarak düşünmekte**
ve

— **Sermayenin kullanılışını başka türlü benimsemektedirler.**

Ekonomistlere göre, teknik nitelikteki sermaye, mekanik bir kimlik taşımakta, bundan dolayı da ortaya koyduğu **«objektif»** yönü ile hemen hemen bütün ekonomik sistemlerde benzeri bir anlayışa ve uygulanışa konu olmaktadır. Oysa, sermayenin verimli bir biçimde kullanılması hususu, **«subjektif»** bir karakter göstermekte ve iradi bir istihdam konusu olarak belirmektedir.

İşte ekonomistlere göre bu beliriş ve kullanılmaya karakterini veren subjektif yön, ekonomik sistemlerin yapısını ve farklarını ortaya koymakta ve sistemleri birbirinden kesinlikle ayırabilen tek husus niteliğini taşımaktadır. Böylelikle sermayenin oluşumu, sermayeyi yaratanlar, sermayeye sahip olanlar ve sermayeyi kullananlar ile ondan yararlananlar, ekonomik sistemlerin konusunu oluşturarak birer sosyal sorun halini almaktadırlar.

Keza, ekonomik sistemlerin konusunu oluşturan mal ve hizmetlerin en iyi bir biçimde insanların emrine verilmesi hususu da, yine bu konuda görüş birliği içinde olan ekonomistlere göre, sermayenin varlığı ile onun kullanılışına göre biçimlenmektedir.

Özet olarak belirtmek gerekirse, sermayeyi ekonomik bir sistem yaratan bir üretim faktörü olarak kabul eden ekonomistlere göre ekonomik sistemler arasındaki bütün farklar, sermaye faktörüne sahip olanların niteliğinden ileri gelmektedir.

Ancak, sermaye faktörünün yanında, ekonomik sistemleri yaratan ve biçimlendiren bir diğer önemli unsur da ülkelerin içinde bulundukları ekonomik ve sosyal koşullardır. Zira, sermaye, sistem yaratan ve sistemleri farklılaştıran bir unsur olmakla beraber, ekonomik sistemler, hem ülkelerin ekonomik koşullarına göre farklı özellikler gösterebilmekte, hem de zaman içinde bazı değişikliklere konu olabilmektedirler.

Bundan dolayıdır ki genellikle ekonomistler, çeşitli ülkelerdeki uygulamalara göre, ekonomik sistemleri birbirinden farklı kılan ve farklı isimlerle ifade edilmelerine neden olan özellikleri;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Mülkiyet hakkı ve mülkiyet hakkının kullanılış biçimi,**

— **Üretim ve tüketim kararlarının alınış biçimi,**

— **Devletin görev ve sorumluluk taşıma biçimi,**

olarak başlıca üç ana grupta toplamayı daha uygun bulmaktadırlar.

Bu konuda görüş birliği içinde olan ekonomistlere göre, bir ekonomik sistemin temelini yalnız başına **«mülkiyet»**in ve özellikle **«sermaye mülkiyeti»**nin oluşturması doğru değildir. Çünkü mülkiyet, bir şahsın sahip olduğu bir mal üzerinde tasarruf etme, kullanma ve faydalanma hakkını ifade eden hukuki bir kavram olup bu hak, ya tam **«mutlak»** olarak belirtmekte veyahutta **«sınırlı»** ve özellikle devletin müdahale etmesine göre biçim alan bir kullanıma konu olmaktadır.

Günümüzde ise, artık mutlak anlamıyla bir mülkiyet hakkından bahsedebilmek hemen hemen sözkonusu değildir. Zira iyi bilinmektedir ki, bugün bütün ülkelerde mülkiyet hakkı ve bu hakkın kullanılışı kamu yararı amacıyla ve yasalarla çok değişik biçimlerde sınırlanmakta ve mülkiyet hakkı bazı mallarda var olurken bazı mallarda bu hak kamuya terkedilmektedir.

Bu nedenledir ki zaman içinde ve iradi bir biçimde sürekli ve büyük değişikliklere konu olan mülkiyet hakkının ve özellikle **«üretim araçları mülkiyetinin»** ekonomik sistemlerin temelini oluşturduğunu iddia edebilmek artık eskisi gibi mümkün değildir. Zira günümüzde gerektiğinde **«kamu yararı»**, mülkiyet hakkının önüne geçebilmekte ve bu hak, kamu yararı amacıyla sınırlandırılmakta ve bu devlet müdahalesine konu olmaktadır.

Görülüyor ki ne **«sermaye»** faktörü ve ne de **«mülkiyet»** kurumu yalnız başlarına ekonomik sistemleri birbirlerinden farklı kılmağa yeterli değildir. Çünkü bu iki unsur, değişen ekonomik ve sosyal koşullara bağlı olarak daima farklı bir gelişim gösterebilmekte, bu nedenle de yalnız farklı adlardaki sistemler değil, aynı adı taşıyan sistemler bile zaman içinde farklı özelliklere konu olabilmektedirler.

Bu gerçek, ekonomik sistemleri birbirlerinden ayırırken ekonomik faaliyetlerin yapıldığı **«hukuki çerçeve»** nin niteliğini de esas almayı ve sermaye faktörü ile mülkiyet hakkını ancak böyle bir çerçeve içerisinde değerlendirmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Zira, bugü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ne kadar geçen zaman içerisinde gerek teoride gerekse uygulama alanında görülmüştür ki tüm toplumlarda yapılmış ve yapılmakta olan ekonomik faaliyetler için genellikle iki tür hukuki çerçeve söz konusudur.

Hukuki çerçevelerden bir tanesini XVIII. yüzyılda olduğu gibi yalnızca **«doğal»** nitelikte ve kendi kendine çalışan ekonomik kanunlar oluşturmakta ve çerçeve içerisinde devletin herhangi bir ekonomik rolü ve görevi olmayıp devlet yalnızca emniyeti ve adaleti sağlamakla yükümlü olmakta ve kârları, masraflarını karşılayamadığı için fertlerce yapılamayan büyük kamu yatırımlarının yapımı görevini üstlenmektedir.

İkinci tür hukuki çerçeve ise, ekonomik kanunlarla birlikte konusu ekonomi olan ve ekonomik faaliyetleri düzenlemeyi amaçlayan **«suni»** ve **«iradi»** nitelikteki hukuki kanunlardan oluşmakta ve bu çerçeve içerisinde devlet, çok çeşitli kamu hizmetlerinin yanında ekonomik faaliyetlere müdahale etmekte ve hatta üretim araç ve gereçlerine sahip olarak üretim ile diğer ekonomik faaliyetleri az veya çok bizzat yapmaktadır.

O halde, ekonomik sistemleri birbirlerinden farklı kılan başlıca unsurları;

— **Üretim araçlarında yani sermaye faktöründeki «mülkiyet» ile**

— **Ekonomik faaliyetlerin yapıldığı «hukuki çerçeve»**

biçiminde iki ana gurupta toplamak en tutarlı bir yöntemdir.

Çeşitli ekonomik sistemlerin ortaya çıkmasına neden olan bu unsurların özelliklerine göre de,

— **Üretim araçlarında yani sermaye faktöründe özel mülkiyet biçiminin geçerli olduğu ve ekonomik faaliyetlerin, yalnızca ekonomik kanunların oluşturduğu ve devlet müdahalesi ile devletin herhangi bir ekonomik rolünün bulunmadığı bir hukuki çerçeve içerisinde yapıldığı sisteme «LİBERALİZM» sistemi,**

— **Üretim araçlarında yani sermaye faktöründe özel mülkiyetin geçerli olduğu fakat ekonomik faaliyetlerin hem ekonomik kanunların hem de devletin ekonomiye müdahalesini belirliyen suni ve iradi nitelikteki kanunların birlikte oluşturdukları bir hukuki çerçeve içerisinde yapıldığı sisteme «KAPİTALİZM» sistemi,**

— **Üretim araçlarında yani sermaye faktöründe özel mülkiyetin geçerli olmadığı ve mülkiyet hakkının yalnızca kamuya ait bulunduğu ve bu nedenle ekonomik faaliyetlerin, kamu veya kamusal nitelikli kuruluşları düzenleyen bir hukuki çerçeve içerisinde kamu tarafından yapıldığı sisteme ise «SOSYALİZM» sistemi**

denilmektedir.

Ancak, hemen ilave etmek gerekir ki ekonomik sistemlerin hangi temel unsurlara göre birbirlerinden ayrılmaları konusunda ekonomistler arasında henüz daha tam bir görüş birliğine varılamamıştır. Bu durum ise, kaçınılmaz bir sonuç olarak söz konusu liberalizm, kapitalizm ve sosyalizm sistemlerinin çeşitli ekonomistler veya devlet adamları tarafından farklı tanımlanmalarına neden olmaktadır. Bu farklılık, sistemleri oluşturan temel unsurlara ve özellikle, bu unsurlar arasında yer alan ve önemi her geçen gün biraz daha artan **«devlet»** unsuruna ekonomik ve siyasî hayatta tanınan rolün nitelik ve niceliğinden kaynaklanmaktadır.

Bu oluş yani başta **«devlet»** kurumu olmak üzere ekonomik sistemleri oluşturan tüm unsurlara verilen önem ve sistemlerdeki temel ilkelerin ağırlıklarındaki değişiklikler bu sistemlerin doğrultusunda veya yörüngesinde diğer bazı **«varyant sistem», «uydu sistem»** veya **«yan sistem»** niteliği taşıyan ekonomik sistemlerin ortaya çıkmasına ve hatta zaman zaman uygulanma alanı bulmalarına neden olmaktadır.

Çünkü, tarih boyunca toplumlar, zaman zaman içinde bulundukları buhranlar ve zor koşullar nedeniyle kurulu düzeni yetersiz ve özellikle adaletsiz görmüşler ve onları kaldırmaya ve yerine inandıkları yeni düzeni kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Esasen ekonomik sistemlerin bünyesi de koşullara göre değişiklik göstermeğe gereksinme duyan özellikler taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki ekonomik sistemlerin toplumların siyasî, hukukî, ahlâkî, dinî ve teknik gibi zaman içinde değişikliklere konu olabilen kurumlar karşısında bazı ye-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ni biçimsel görünümler kazanması çok doğaldır. Örneğin bir Amerikan kapitalizmi veya bir İngiliz, bir Kanada, bir Almanya kapitalizmi mevcut olduğu gibi bir Sovyet sosyalizmi, bir Çin sosyalizmi veya bir Yugoslav sosyalizmi mevcuttur.

Keza, XIX. yüzyıl Amerikan kapitalizmi XX. yüzyıl Amerikan kapitalizminden, Birinci Dünya Savaşından sonraki İngiliz kapitalizmi İkinci Dünya Savaşından sonraki İngiliz Kapitalizminden, 1950'lerin Yugoslav sosyalizmi 1980'lerin Yugoslav sosyalizminden ve nihayet Mao dönemindeki Çin komünizmi Mao sonrası Çin komünizmden çok farklıdır.

Ancak, şu hususu önemle vurgulamak zorunluluğu vardır ki hangi «**izm**» adı altında yer alırsa alsın veya «**izm**» adı taşımamakla beraber sistem iddiasında bulunan hangi fikir veya ideoloji olursa olsun bunların hemen hemen hepsi eğer uygulanabilme imkânı bulabilirlerse bir süre sonra liberalizm, kapitalizm veya sosyalizm sistemlerinden birine dönüşmek veya onun temel ilkelerini aynen benimsemek zorunluluğunda kalacaklardır.

Bu nedenledir ki günümüzde bilinen ve bir kısmı uygulanma imkânına kavuşmuş bir kısmı ise yalnızca iddia ve istek niteliğinde bulunan bütün varyant veya uygu sistemleri anlıyabilmek için öncelikle bunların doğduğu üç ana sistemi yani liberalizm, kapitalizm ve sosyalizm sistemlerini ve özellikle bu sistemlerin doğusunu hazırlayan nedenleri, bu sistemlerin temel ilkelerini ve özelliklerini iyi bilmek zorunluluğu vardır.

Ancak hangi isim altında belirirse belirsin her sistem, kesin olarak liberalizm, kapitalizm veya sosyalizm sistemlerinden birisinin ekseni etrafında oluşmakta ve içerdiği farklılık yalnızca söz konusu üç ekonomik sistemin eksenleri doğrultusunda olmaktadır.

V — EKONOMİK SİSTEMLERİN SİYASAL SİSTEMLERLE İLİŞKİSİ

«**Bir ekonomik sistem**», amacı, mal ve hizmetler ile ihtiyaçlar arasındaki dengesizlikten kaynaklanan sorunları «**çözümleyebilmek**» veya bir başka deyişle üretimin tüketime veya arzın talebe uygunluğunu en tutarlı ve en olumlu bir biçimde gerçekleştirebilmek olan bir «**ekonomik organizasyon**»dur.

Kuşkusuz, bir ekonomik sistem veya bir ekonomik organizasyon ancak belirli bir düzen içinde ve ortak yasalara uyarak birarada yaşayan insanların oluşturdukları **«toplum»**lar için söz konusudur. Yoksa, **«kapalı aile ekonomisi»** adı verilen ve **«işbölümü»** ile **«mübadele»**nin olmadığı, üretimin **«ferdî»** ve **«ailevi»** bir karakter taşıdığı dolayısıyla **«inkisamın»** ve **«gelir dağılımı»** nın söz konusu olmadığı bir düzende bir ekonomik sistem veya bir ekonomik organizasyon düşünebilmek mümkün değildir.

Çünkü, iş bölümünün ve paralı mübadelenin söz konusu olmadığı kapalı aile ekonomisi düzeninde insanlar, doğa ve emek faktörlerini yalnızca kendileri veya aileleri için birleştirip elde ettikleri ürünleri gene, ya bizzat ya da aileleri ile birlikte tüketmektedirler. Oysa, işbölümünün ve paralı mübadelenin söz konusu olduğu bir toplum düzeninde insanlar, yalnız kendileri için değil başkaları için de üretim faaliyetinde bulunmakta ve kendi ihtiyaçlarını başkalarının üretmiş oldukları mal veya hizmetlerle gidermektedirler.

Böylelikle günümüz toplum düzeninde yaşayan insanlar için ihtiyaç ile tüketim, tüketim ile üretim **«zaman»**, **«yer»** ve **«insan»** yönünden birbirlerinden ayrılmış bulunmaktadır. Bu durum ise **«ihtiyaçların önceden bilinmesi»**, **«üretim araçlarının bilinmesi»** ve **«üretim faaliyetinin bilinmesi»** gibi bir çok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İşte, bu nedenledir ki bir ekonomik sistem veya bir ekonomik organizasyon yalnızca toplum ekonomileri için söz konusu olabilmekte ve bir ekonomik sisteminin veya ekonomik organizasyonun amacı topluluk halinde yaşamak zorunluluğunda olan insanların üretim, mübadele, inkisam, gelir ve tüketim gibi ihtiyaçlarının giderilmesiyle çok yakından ilgili olan çeşitli sorunlarını en tutarlı ve en olumlu bir biçimde çözümlemek olmaktadır.

Ancak, iyi bilindiği üzere, bir toplumun veya toplumu oluşturan insanların yapmak zorunluluğunda oldukları faaliyetler yalnızca ekonomik amaçlı ve ihtiyaçlarını gidermeye yönelik faaliyetler değildir. Çünkü, toplum halinde yaşayan insanların hem birbirlerine karşı hem de topluma karşı çok çeşitli görevleri veya birbirlerinden ve toplumdan bekledikleri bazı hakları vardır. Keza, toplumun ve toplum olabilmenin zorunlu kıldığı kurumların da hem toplumu oluşturan kişilere karşı görevleri hem de kişilerden beklediği görevler vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Günümüz toplumlarının en büyük örgütünü oluşturan **«Devlet»** ise kendisine özgü nitelikleri, vasıtaları ve gücü olan ve bir **«kamu tüzel kişisi»** olduğu için **«hukukî»** bir varlık kabul edilen ve vazgeçilmesi ve kaçınılması mümkün olmayan bir teşkilâttır. İnsanların bütün ilişkilerinde, doğumlarından ölüp gömülmelerine kadar en önemli ve en etkili bir koordinatör olan devletin en büyük ve en önemli görevi, kamu düzenini korumak ve toplumu oluşturan insanların sağlığı, öğrenme ve kültür edinme, insanca yaşama ve çalışma gibi haklarını olması gereken bir düzeyde gerçekleştirebilmektir.

Kuşkusuz devletin fonksiyonlarına ne sınır çizebilmek ne de fonksiyonlarını sınırsız bırakabilmek mümkün değildir. Ancak, şu husus iyi bilinmektedir ki devletin fonksiyonları bir çok alanları kaplayacak bir biçimde her geçen gün biraz daha artmaktadır. Her nekadar devletin yapabileceği fonksiyonlar kamu harcamalarını gerektiriyor kamu harcamaları ise devletin vatandaşlar yoluyla veya doğrudan doğruya millî gelirden alacağı payla sınırlı ise de topluma dahil kişilerin devlet fonksiyonlarının artmasını istemesi hem de toplum halinde yaşamanın kaçınılmaz bir sonucu olarak hızla artan sosyal hizmetler devletleri ister istemez her gün yeni fonksiyonlarla karşı karşıya getirmektedir.

İşte, devletlerin, toplumlarda yüklendikleri çok çeşitli ve çok boyutlu fonksiyonları en tutarlı ve en olumlu bir biçimde yerine getirebilmek amacıyla almak zorunluluğunda olduğu kararlar ve bu kararların uygulanmasını gerçekleştirecek kamu kurumlarının teşkili ve çalışma düzenleri o toplumun **«siyasî sistemi»**ni oluşturmaktadır.

O halde bir toplum halinde yaşamak zorunluluğunda olan insanlar için hem ekonomik sistem hem de siyasî sistem söz konusudur. Çünkü, toplumu oluşturan insanların hem ekonomik nitelikli hem de siyasal nitelikte sorunları olup bu sorunların çözümlenebilmesi için hem ekonomik sistem hem de siyasî bir sistemin mevcut olması gerekir.

Ancak, bir toplumda birbiriyle bağdaşmayan veya birbiriyle ilişkili olan bir ekonomik sistem ile bir siyasî sistemin birlikte uygulandıklarını düşünebilmek hemen hemen mümkün değildir. Çünkü, kamu düzenini korumak ve çok çeşitli ve çok boyutlu kamu hizmeti gör-

mek zorunluluğunda olan ve aynı zamanda siyasî bir otorite olarak zor ve güç kullanma yetkisine sahip bulunan devletler hiç bir zaman ekonomik faaliyetlerin dolayısıyla ekonomik sistemin bu siyasi şemsiyenin dışında kalmamasını isterler bu nedenle de uyguladıkları siyasî sistem ile ekonomik sistem arasında çok yakın ve çok sıkı bir bağın kurulmasına çalışırlar.

Zira, devletin siyasi nitelikli fonksiyonlarının çeşidi ve boyutu daha önce de açıklandığı üzere kamu harcamalarının büyüklüğüne kamu harcamalarının büyüklüğü ise millî gelirin büyüklüğüne bağlıdır. Millî geliri küçük veya büyük yapan faaliyetler ise ekonomik niteliklidir. Bu nedenledir ki siyasî bir otorite olarak siyasî nitelikli görevler yüklenen devlet kaçınılmaz bir sonuç olarak bu görevlerin sınırını belirleyen ekonomik faaliyetleri dolayısıyla ekonomik sistemi kendi siyasal sistemlerine en uygun ve en olumlu bir sonucu verebilecek bir biçimde tesbit etmek zorunluluğundadırlar.

Böylelikle, ekonomik ihtiyaçlarla ilgili tüm faaliyetler kaçınılmaz bir zorunluluk olarak toplumun kabul ettiği bir **«siyasî sistem»** içinde gerçekleştirilmekte bundan dolayı da aynı amaca yönelik ekonomik faalyetler farklı siyasi sistemlere göre farklı karakterler kazanarak ekonomik sistemlerin farklı bir görünüm kazanmasına neden olmaktadırlar.

Örneğin, siyasî sistemi ister demokratik isterse totoliter olsun her toplumda, insan ihtiyaçlarının giderilebilmesi için bu ihtiyaçlara özgü mal veya hizmetlerin üretilmesi gerekir. Ancak bu üretim toplumun kabul ettiği siyasî sisteme göre ya devlet veya kamu kurumu niteliğindeki kuruluşlar tarafından yapılmakta ya da özel nitelikteki teşebbüsler tarafından yapılmaktadır.

«Demokrasi» yi bir siyasi sistem olarak kabul etmiş toplumların hemen hepsinin ekonomik sistemleri **«kaptalizm»** olup bu sistemde üretimin tüketime veya arzın talebe uydurulması devletin saptadığı bir hukuki çerçeve içinde özel teşebbüs tarafından yerine getirilmektedir.

«Totoliter» bir siyasî sistemi kabul etmiş toplumların hemen hepsinin ekonomik sistemleri ise **«sosyalizm»** olup bu sistemde üre-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

timin tüketime veya arzın talebe uydurulması görevi devlete ait bulunmaktadır.

Ekonomik bir sistem olan **«kapitalizm»** sistemi ile totaliter bir siyasî sistemi aynı toplumda aynı anda uyguluyabilmek mümkün olmadığı gibi bir başka ekonomik sistem olan **«sosyalizm»** ile demokratik bir siyasi sistemi de aynı toplumda aynı anda uyguluyabilmek mümkün değildir.

Çünkü, kapitalizm sisteminde, sistemin temelini **«kişi çıkarı»** oluşturmakta ve kişiler bu çıkarlarını gerçekleştirebilmek için, **«hangi malın»**, **«nerede»**, **«ne kadar»** ve **«nasıl»** üretilmesi gerektiği kararını en olumlu ve en tutarlı bir biçimde verebilmeleri ve bunları **«tam erkabetin»** olduğu bir ortamda **«tam bir serbesti»** içinde uyguluyabilmeleri gerekir. Söz konusu bu hususların uygulanabilmesi ise yalnızca **«hürriyet»**, **«mülkiyet»** ve **«emniyet»** gibi demokratik kurumların mevcut olduğu, **«çok sayıda partinin»** bulunduğu ve **«serbest seçimlerin»** yapıldığı toplumlarda mümkündür. Bu toplumlar, demokrasiyi benimsemiş ve demokratik bir siyasî sistemle yönetilen toplumlardır.

Sosyalizm sisteminde ise, sistemin temelini kamu mülkiyeti oluşturmakta ve ekonomik faaliyetlerin devlet tarafından yapıldığı bu sistemde **«hangi malın»**, **«nerede»**, **«ne kadar»** ve **«nasıl»** üretilmesi gerektiği kararını devlet vermekte ve bu kararların en tutarlı ve en olumlu bir biçimde uygulanabilmesi için **«merkezî plânlama»** örgütü tarafından yapılan emredici nitelikteki **«plân»**dan yararlanılmaktadır. Bu nedenledir ki, ekonomik kararların devlet tarafından verilip ekonomik faaliyetlerin devlet tarafından yapıldığı bir sistemde devletin kesin bir siyasî güce sahip olması bunun için de uygulanması gereken siyasî sistemin totaliter bir sistem olması pek büyük ölçüde bir zorunluluktur.

Görüldüğü üzere, ekonomik sistemler ile siyasî sistemler birbirleriyle çok yakın bir ilişki içinde olup, toplumun uyguladığı ekonomik sistem toplumun uygulayacağı siyasî sistemi veya toplumun uyguladığı siyasî sistem, toplumun uygulayacağı ekonomik sistemi birkaç istisna dışında kesinliğe yakın bir ölçüde belirlemektedir. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

durum esasında ekonomik sistemlerin siyasî sistemlerle birlikte tetkik edilmesini ve bir ekonomik sistemin bir siyasi sistemi veya bir siyasi sistemin bir ekonomik sistemi nasıl etkilediğinin bilinmesini de kaçınılmaz kılmaktadır.

Ancak, bu konuyu bu biçimde dolayısıyla daha geniş bir ölçüde ele almak asıl konu olan ekonomik sistemler konusunun bilinmesini hem güçleştirir hem de daha uzun bir zamanın olmasını gerektirir. Bu nedenledir ki ekonomik sistemler ile siyasi sistemler arasındaki çok yakın ve çok sıkı ilişkiyi iyi bilmek fakat her iki disiplini de ayrı ayrı ve eski bir deyimle **«efradını cami ve ağyarını mani»** bir biçimde incelemek kaçınılmaz bir **zorunluluktur.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZM SİSTEMİ

I — LİBERALİZM SİSTEMİNİN DOĞUŞU

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'ya egemen olan **«liberalizm»** sistemi, fikrî ve maddî alanda vukubulan değişikliklerin bir sonucu olarak XV. yüzyılda başlayan ve XVIII. yüzyıla kadar devam eden **«merkantilizm»**e karşı bir tepki olarak önce Fransa'da sonra da İngiltere'de ortaya çıkmış ve küçümsenmeyecek bir süre uygulanabilme imkânı bularak çok sayıda düşünür tarafından geniş ölçüde savunulmuş olan bir ekonomik sistemdir.

İlke olarak, devletin ekonomik hayata müdahale etmesini kesinlikle kabul etmeyen, **«kişiyi»** ve **«kişisel çıkarı»** esas alan **«liberalizm sistemi»** ne önceden düşünülüp uygulama alanına konulmuş ne de kendinden önceki bir ekonomik sistemden doğmuş ve onun yerini almak üzere değişik bir yapıda yeniden ortaya çıkmıştır.

Liberalizm, ekonomik faaliyetlerin giderek yoğunlaştığı dönemde Fransa'da ve İngiltere'de uygulanmakta olan ekonomik düzenin bir ifadesi olup sistem halini alması aynı dönemde ekonominin bir bilim olarak belirmesinden ve dolayısıyla ekonomik faaliyetlerin bir bütün halinde ele alınıp temel bir felsefeye dayandırılarak incelenmesinden kaynaklanmaktadır.

Liberalizm sistemi, ekonomik sujelerin yani insanların **«servet»** ve **«para»** halindeki kazanç elde etmek ve onları, diledikleri biçim ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ölçüde tasarruf edebilmek amacıyla birbirleriyle rekabet halinde bulundukları bir ekonomik düzen olup bu sistemin formülü **«bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler - laissez faire, laissez passer»dir.**

Çünkü, bu sistemde insan, kendi kişisel çıkarının etkisi altında kendi arzu ve yeteneklerinin gerektirdiği biçimde ekonomik faaliyette bulunmakta ve ekonomik faaliyetler yalnızca **«ekonomik kanunların oluşturduğu bir hukuki çerçeve»** içerisinde yapılmaktadır.

Günümüzde, genellikle yanlış bir biçimde örnek olarak gösterilen Amerika Birleşik Devletleri dahil hemen hemen hiçbir ülkede liberalizm sistemi söz konusu değildir. Ancak, liberalizm sistemi, tarihe mal olmuş ve tarihin derinliklerinde kaybolmuş bir sistem de değildir. Çünkü, liberalizm sistemi, diğer bazı ekonomik sistemler gibi teoride kalmamış ve küçümsenmeyecek bir süre uygulanabilme alanı bularak, gerek bugünkü ekonomik sistemlerin doğuşuna ve hukuki çerçevelerinin oluşumuna öncelik etmiş, gerekse bugünkü bazı toplumların ulastıkları ekonomik düzeylerinde önemli bir rol oynamış bir ekonomik sistemdir.

Bu nedenledir ki liberalizm sistemini hem devletin ekonomik hayata müdahale etmesini kabul etmeyen bir ekonomik sistem olduğu için hem de uzun yıllar uygulanmış fakat bu uygulanış sonucunda devletin ekonomik hayata müdahale etmesine neden olduğu için incelemek, özellikle **«kapitalizm»** ve **«sosyalizm»** sistemlerinin iyi anlaşılabilmesi için kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Çünkü liberalizm sistemi gerek kapitalizm sisteminin gerekse sosyalizm sisteminin önemli bir doğuş nedeni olup bir çok ekonomiste göre bu sistem kapitalizm sisteminin ilk asamasını olusturmaktadır. Bundan dolayıdır ki bu görüsü ileri süren ekonomistler liberalizm sistemi ile kapitalizm sistemi arasında büyük bir benzerlik ve yakınlık görürler.

Ovsa liberalizm sistemi ile kapitalizm sistemi arasında küçümsenmevecek bir fark olup bu sistem, kapitalizm sistemi ile sosyalizm sistemlerine öncelik etmesine ve onların ortava cıkmasına neden olduğu halde söz konusu bu sistemlerle ve özellikle kapitalizm sistemi ile kesin bir benzerlik içinde değildir.

Ancak liberalizm sistemini tam ve tutarlı bir bicimde aciklayabilmek için öncelikle liberal fikirlerin ortaya çıkmasına neden olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ekonomik olayları ve bu olayların gelişimini bilmek zorunluluğu vardır. Çünkü ekonomik düşüncenin tarihsel gelişimi incelenecek olunursa görülür ki, **«fikirler»** daima **«olayların»** gelişmesine paralel bir seyir izlemiş ve önce doktrin, sonra da sistem haline dönüşmüştür.

Bu nedenledir ki liberalizm sisteminin doğuşunu ve gelişimini gereği biçiminde izleyebilmek için XV. yüzyıl sonlarında başlayan ve hızla bütün Avrupa'nın sosyal ve ekonomik hayatını etkisi altına alan fikrî ve maddi alanda ortaya çıkan olaylar ile ekonomi biliminin kurucuları arasında bulunan ve düşünceleri bakımından liberalist düşünürlere öncelik etmiş **«Fizyokrat»** ekol mensuplarının görüşlerini açıklamak gerekir.

A — MADDİ ALANDAKİ GELİŞMELER

XV. yüzyıl sonlarında maddi alandaki gelişmeleri ekonomik hayatı büyük ölçüde etkileyen olayların en önemlilerini şu biçimde özetleyebilmek mümkündür.

1 — Deniz Keşifleri

Orta çağ ekonomisinin ve düşünüş tarzının son bulmasında deniz keşiflerinin büyük ve önemli bir rolü olmuştur.

Özellikle, pusulanın ve sekstant aletinin kullanılmaya başlanması, insanların doğaya egemen olabilme isteğinin yaygınlaşması, Fatih'in İstanbul'u alması nedeniyle Avrupalıların Hindistan'a karayolu yerine denizden gitmek istemeleri, Kristof Kolomb gibi bazı denizcilerin dünyanın yuvarlak olduğunu isbat etmeğe çalışmaları ve nihayet, Avrupalıların uzakdoğu ülkelerinin kıymetli taşları ile ipeklilerine ve biber, tarçın ve karanfil gibi baharatlarına daha ucuz ve kolay bir biçimde sahip olabilme istekleri hem ekonomik faaliyetlerin hızla yoğunlaşmasına neden olmuş hem de ekonomide düşünce biçiminin değişerek liberalizm sisteminin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Çünkü yapılan deniz keşifleri ve bu keşifler sonunda ortaya çıkan yeni yerler Avrupa ve Avrupalılar için **«Coğrafya ufkunun genişlemesine»**, **«İnsan emeğinin daha iyi değerlenmesine»**, **«Ulaştırma araçlarının gelişmesine»**, **«Sermayelerin yeni yatırım yerleri bulmasına»** ve **«hammadde ve sürüm yerleri kazanılmasına»** neden olmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2 — Ticaret Alanındaki Gelişmeler.

XV. yüzyıldan itibaren milletler için yeni bir ekonomik davranış başlamış, servet birikimi yaygın bir hale gelmiş, para ticareti yapan kurumlar doğmuş ve nihayet kıymetli madenleri mümkün olduğu kadar fazla elde edebilme isteği kapitalist bir hareketin hızla yayılmasına neden olmuştur.

Bağımsız bir ekonomik düşünce tarihine sahip olamayan orta çağın sonu ile, ekonomik düşüncelerin bilimsel bir biçimde belirmesine kadar geçen oldukça uzun bir devreye ekonomi tarihinde **«Merkantilizm»** adı verilmektedir.

XV. — XVIII. yüzyıllar arasını kapsayan bu devrede ekonomik düşünce gelişen ekonomik olaylar ile fikri ve maddi alanda meydana gelen çok yönlü gelişmeler sonucunda yavaş yavaş teolojinin etkisinden kurtulmağa başlamıştır. Fakat ekonomik hayatta meydana gelen çok önemli değişikliklere karşın, bu dönemde de ekonomik konular kendisine ışık tutacak bağımsız bir ekonomi teorisine kavuşmamıştır.

Bu dönem düşünürleri daha çok günlük ekonomik hayatın sorunları ve bu sorunların çözümleri ile uğraşmışlar ve genellikle de birbirlerini tamamlayıcı çözüm yolları göstermişlerdir. Bununla beraber, bu dönem düşünürlerinin özellikle merkantilistlerin ekonomik teoriye hiç bir katkıda bulunmadıklarını söylemek de mümkün değildir. Zira, bazı düşünürler, ekonomik konulardaki sorunların çözüm yollarını gösterirlerken analizler yapmak zorunda kalmışlardır. Bu da ileride ekonomik sistemler için özellikle Liberalizm sisteminin doğuşuna zemin hazırlama yönünden son derece faydalı olmuştur.

«Merkanitlist» adı altında toplanan ekonomistlerin ekonomik düşüncelerinin temelini **«servet»** kavramı oluşturmuştur. Merkantilistlere göre, bir ülkenin zenginliği kişilerde olduğu gibi sahip bulunduğu değerli madenlerle ölçülmekte ve nasıl ki bir kişi sahibi bulunduğu değerli madenlerin miktarına göre zengin veya yoksul sayılıyorsa, bir devletin de zengin sayılabilmesi için değerli madenlere sahip olması gerekmektedir.

Merkantilist ekonomistlere göre, bir devletin büyük ölçüde değerli madenlere sahip olabilmesi ve bunları koruyabilmesi için elverişli bir ticaret bilançosuna sahip olması gerekir. İhracatı özendirmek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve ithalatı sınırlamak suretiyle yani ithalattan daha fazla ihracat yapmak yoluyla meydana gelen elverişli bir ticaret bilançosu ise ancak ulusal üretimin artması ve ülkede dinamik bir ekonomik politikanın uygulanması ile elde edilebilir.

Böylelikle merkantilist ekonomistler dış ticarette bir devletin diğer devletler aleyhine bir zenginliğe kavuşabileceğine inanmışlar ve bu inanca göre de çeşitli görüşler belirtmişlerdir.

Merkantilist adı altında toplanan ekonomistlerin başlıcaları, İtalya'da **«Davanzati»**, **«Botero»**, **«Serra»**, **«Genavesi»**, **«Ortes»** ve **«Galliani»**; Fransa'da **«Colbert»**, **«Jean Bodin»** ve **«Antoine de Montchrétien»**; İngiltere'de **«Thomas Gresham»**, **«Oliver Cromwell»**, **«Thomas Culpeper»**, **«Thomas Mun»** **«Josiah Child»**, **«William Petty»**, **John Locke»** ve İskoçyalı **«John Law»**, Almanya'da ise **«J. Peter Süssmilch»**, **«Justus Möser»** ve **«Joseph V. Sonnenfels»**dir.

Başarılı bir iş adamı olarak yetişmiş olan **Josiah Child»** (1630-1699) onyedinci yüzyıl İngiliz merkantilizminin ünlü temsilcilerindendir. **«Doğu Hint Kumpanyası»**nın (East Indian Company) müdürü ve yöneticisi olarak uzun yıllar dikkati çeken bir çalışma gösteren Child, elde ettiği servet kadar çağının malî işlerinde de büyük bir nüfuz sahibi olmuştur.

Child'ın merkantilizmi savunan görüşleri **«New Discourse of Trade»** isimli kitabında yer almaktadır. Bu kitabında Child özellikle faiz oranının düşük tutulması ile ticaret serbestisi üzerinde durmuştur. Child'e göre **«faizin»** düşük olması ticarî ve sınaî faaliyetlerin gelişmesi ve dolayısıyla ihracatın arttırılabilmesi için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Child, faiz nisbetlerinin devletin müdahalesi ile düşürülebileceğini, düşük faizin servetin sonucu değil bir nedeni olduğu ve servet sahibi olabilmek için faizin düşük olması gerektiğini söylemektedir.

Doktor, ekonomist ve istatistikçi olan **«William Petty»** (1623-1687) ise, Child'a kıyasla daha **«liberal»** bir kişi olarak bilinmektedir. Petty'e göre **«işçi ücretleri»** ancak onları kıt kanaat geçindirebilecek bir düzeyde olmalıdır. Petty, düşük ücretin, aç kalmak korkusuyla işçileri çalışmağa yönelteceğini ve üretimin maliyetini düşürerek ihracatın artacağına inanmaktadır.

Öte yandan Petty, Child'in aksine **«faiz»** nisbetlerine devlet tarafından müdahale edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Patty'e göre faiz nisbetleri ancak para miktarına göre kendi kendine oluşmalı ve buna siyasî oterite hiçbir şekilde müdahale etmemelidir.

Diğer taraftan Merkantilizm'de yüksek bir üretim düzeyine aynı zamanda yüksek bir tüketim ile ulaşılacağı düşüncesi egemen olmuştur. Bu nedenledir ki Merkantilist ekonomistlere göre, gelirini harcamayan ve onu saklayan herkes ekonomik hayata zararlı olmaktadır. Zira, merkantilistler ekonomik hayatta parayı bir insan vücudunda dolaşan kana benzetmekte, bundan dolayı da hem paranın hem de üretilen malların hiçbir tıkanıklığa uğramadan kolaylıkla dolaşabilmesinin gerektiğine inanmışlardır.

Bununla beraber Merkantilist'ler, tıpkı günümüzde olduğu gibi gereği halinde devletin üretim alanı yanında tüketimi de düzen altına alabileceğini kabul etmişlerdir. Bu konuda, bu dönemde balıkçılığın gelişmesi için haftanın belirli günlerinde et tüketiminin yasak edilmiş olması en güzel bir örnektir.

Yaklaşık olarak üç yüz yıl kadar devam eden Merkantilizm çeşitli ülkelerde değişik şekillerde uygulanmış, bu nedenle de merkantilizm uygulama şekillerine göre, bazı adlar almıştır. Örneğin, İspanya'da uygulanan Merkantilizm'e **«Külçeci Merkantilizm»**, Fransa'da uygulanan Merkantilizm'e **«Sanayici Merkantilizm»** ve İngiltere'de uygulanan Merkantilizm'e ise **«Ticari Merkantilizm»** adı verilmiştir.

İspanya'da uygulanan ve bu nedenle **«İspanyol Merkantilizm»i** adı verilen merkantilizm'e aynı zamanda **«Bülyonizm»** de denilmektedir. İspanyol Merkantilizm'ine külçe anlamına gelen Bülyonizm denilmesinin nedeni İspanyolların değerli madenlerin saklanmasında (İddihar edilmesinde) ülke ve halk için büyük yararlar ummaları ve bu nedenle sömürgeleri olan Peru ve Meksika ile keşfettikleri bir takım yeni ülkelerden İspanya'ya bol miktarda altın ve gümüş gibi değerli madenler getirmeleri ve bunları ülkede saklayabilmek için çok çeşitli çarelere başvurmalarıdır.

Fakat Bülyonizm, İspanya'da umulan bir şekilde sonuçlanmamış değerli madenlerin varlığına karşın, ülke istenilen zenginliğe ve refaha kavuşamamıştır. Böyle olmasının nedeni, ülkeye bol miktarda altın ve gümüş girmiş olmasına karşılık tarımsal, sınai ve ticari faali-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yetlerin istenilen ölçüde gelişmemesi ve bunun doğal bir sonucu olarak da fiyatların yükselmiş olmasıdır.

Böylelikle dış ülkelerin ucuz mallarına karşı talep artmış, çoğalan ithalat ülkedeki altın ve gümüşlerin yeniden dışarıya çıkmasına neden olmuştur. İspanya Merkantilizm'i sonunda değerli madenlere sahip olmanın ancak üretimin artış göstermesi halinde bir ülkeye ve fertlere fayda sağlayabileceği ve tedavülde bulunan para değerinin piyasada var olan mal ve hizmet hacmine göre oluşabileceği öğrenilmiştir.

Fransa'da uygulanan ve en büyük uygulayıcı olan **«Colber»**in adına dayanarak **«Colbertizm»** adı da verilen **«Sınai Merkantilizm»**, veya **«Fransız Merkantilizm»**inin aslı ve amacı **«ulusal endüstriyi geliştirmek yoluyla işlenmiş ürün ihracatını artırmak ve bu yoldan ülkeye değerli madenler sağlamaktır.»** İspanya'nın tersine Fransa'nın böyle bir yolu seçmesinin en önemli nedeni, Fransa'nın ne anavatanında ne de sömürgelerinde işleyebileceği değerli madenlerin olmayışı idi.

XIV. Louis'in Maliye Bakanı bulunan **«Colbert»** (1619-1693) Fransa dahilindeki sayısız gümrükleri ortadan kaldırarak ölçü ve ayarları birleştirmiş, maliyeyi düzenleme önlemlerine başvurmuş, ticaret alanında açık bir koruma politikası izleyerek ihracatı geliştirmiş ve özellikle sınai faaliyetleri geliştirebilmek için imalathaneler kurmuş ve imal konusunda bir takım yeknesak şekil ve kurallar koymuş bir kimsedir. 1666 yılında Colbert, kaleme aldığı bir yazıda **«Ticaret, devlet maliyesinin kaynağıdır,»** demiştir.

Gerçekten de Fransa, Colbert'in yirmi yıllık görev süresi sonunda Avrupa'nın en güçlü bir devleti haline gelmiş, özellikle Paris şehri, lüksün ve modanın merkezi olmuş, sanayi gelişmiş, büyük bir ticaret ve savaş filosu kurulmuş, ,yeni yeni sömürgeler kazanılarak halkın vergi ödeme gücü artırılmıştır. Böylelikle Fransa bu devirde büyük bir koloni imparatorluğu haline gelmiş, Kanada, Yeni Fundland, Yeni İskoçya, N. Orleans, Batı Hindistan ve Senegal gibi yerler ülkenin eyaletleri olmuştur.

Merkantilizm'in uygulama ve sistem bakımından en iyi bir biçimde gelişme gösterdiği ülke İngiltere'dir. İngiliz Merkantilizmi'ne **«ticari merkantilizm»** adının verilmesinin nedeni İngiliz Merkantilist Ekonomislerinin daha çok ticari faaliyetlere konu olan görüşleri be-

nimsemeleri ve İngiltere'nin zenginliğini İngiltere'nin dış ticaretinin gelişmesinde görmeleridir. Gerçekten de bu görüşlerin uygulanmasından sonra İngiltere özellikle ticaret, gemicilik, kredi ve para konularında çok önemli gelişmeler göstermiştir.

İngiliz Merkantilist Ekonomistlerinin düşüncelerinin ve politikalarının ana çizgilerini; **«elverişli bir ticaret bilançosuna sahip olmak, ihracat ve sömürgeciliği geliştirmek, gümrük korumaları ve güçlü bir deniz filosu sayesinde İngiltere lehine ticari anlaşmalar yapmak, yabancı ülkelere ve sömürgelere sermaye ihraç ederek buralarda yatırım yapmak yoluyla kazanç elde etmek»**, biçiminde kısaca özetleyebilmek mümkündür. Bu amaçla faiz oranları indirilmiş, dışarıdan İngiltere'ye yapılacak göçler kolaylaştırılmış, sömürge ticaretinin en iyi bir biçimde yapılabilmesi için **«Doğu Hindistan Şirketi»** (East India Company) ile **«Güney Denizi Şirketi»** (South Sea Company) gibi büyük ticari şirketler kurdurtulmuştur.

Böylelikle anavatan ile sömürgeler arasında kurulan ilişkiler daima ticari esaslara göre yürütülmüş ve bu ilişkilerde amaç her zaman buralardan hammadde veya Avrupa'da çok aranan mallar satın almak, buraları ülke malları için iyi bir sürüm pazarı haline getirmek olmuştur. İngiltere'nin bol miktarda hammadde ve sürüm pazarlarına kavuşması ise ülke sanayiinin gelişmesine neden olmuş, limanlar yalnızca ticari birer merkez olmakla kalmıyarak aynı zamanda sanayiin de toplandığı ve geliştiği yerler haline gelmiştir.

3 — Tarım Alanındaki Gelişmeler

XV. yüzyılda ticari kapitalizmin ortaya çıkması ve hızlı bir gelişmeye konu olması tarım sektörü için de önemli sonuçlar doğurmuştur.

Yeni çağda tarımsal faaliyetlerdeki gelişmenin ve tarım sektöründeki yapısal değişikliğin en önemli nedenlerini şehirlerde oturan ve ticaret sayesinde zenginleşen halkın eski derebey ve senyörlerden toprak satın alması ve böylelikle yeni toprak sahipleri sınıfını oluşturması ile kıymetli madenlerin çokluğundan toprakların değerlenmesi ve yeni sürüm pazarlarının ve hammadde talebini artıran ihracat sanayiinin ortaya çıkması biçiminde özetleyebilmek mümkündür.

Sayılan bu nedenlerle toprak mülkiyetinde meydana gelen deği-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şiklikler ise özellikle küçük toprak mülkiyeti rejimi ile yeni bir toprak sahipleri sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuş ve böylelikle bir yandan tarımsal verim artarken, diğer yandan geleneksel tarım ürünlerinin yerini sanayiin zorunlu kıldığı tarım ürünlerinin üretimi almıştır.

4 — Para ve Bankacılık Alanındaki Gelişmeler

XV. yüzyıldan itibaren hızla gelişen ve uluslararası bir nitelik kazanan ticari hareketler paranın büyük bir önem kazanmasına neden olmuştur. Bununla beraber mahalli hükümetlerin ortadan kalkması sonunda alışverişi güçleştiren irili ufaklı çok çeşitli paralar da yok olmaya başlamış ve devletler, ülkenin her yerinde geçebilen paralar basmağa başlamışlardır.

Gerek altının para olarak kullanılmasının yarattığı bazı sakıncalar, gerekse değerli madenlerin azlığı dolayısıyla yeni çağda hızla gelişme gösteren ticari faaliyetlere cevap verememeleri zamanla temsili para adı verilen **«Banknot»**un ortaya çıkmasına neden olmuştur.

XVI. yüzyılda kaydedilen iktisadi gelişmeler, para kurumuna paralel olarak **«kredi»** kurumunu da önemli hale getirmiştir. Özellikle sınai alanda oluşan değişmeler bu kuruma olan ihtiyacı bir kat daha fazlalaştırmıştır. Kredinin ekonomik faaliyetlerin yapılmasında oynadığı rolün gittikçe artan bir hız kazanması ise Bankacılığın gelişmesine neden olmuş ve Bankalar ekonomik hayatı finanse eden kurumlar olarak büyük bir önem kazanmışlardır.

5 — Sanayi Alanındaki Gelişmeler

XV - XVI. yüzyıllarda oluşan fikri ve maddi değişikliklerin etkisiyle başta ticaret olmak üzere çeşitli ekonomik faaliyetlerin ve düşüncenin çok yönlü ve büyük ölçüde bir değişmeye ve gelişmeye konu olması sınai faaliyetlerin de kaçınılmaz bir sonuç olarak pek kısa bir süre içerisinde hızlı bir gelişme göstermesine neden olmuştur. Özellikle her geçen gün biraz daha gelişen sömürge ticareti el emeğinin yerine makine kullanmak ihtiyacını doğurmuştur.

Makineleşme yolunda ilk adımı atan ülke İngiltere'dir. Çünkü İngiltere bu yüzyıllarda büyük bir deniz ticaret filosu, deniz aşırı geniş bir sömürge piyasası, sınai tecrübe için yeteri kadar sermaye, coğ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rafi, siyasi ve toplumsal koşulların elverişliliği, bol ve ucuz emek ve fikri ve hukuki ortamın elverişli olması gibi sanayileşmenin hemen hemen bütün olanaklarına sahip bulunuyordu. İngiltere'nin bir sanayi ülkesi haline gelmesinde yapılan icatlar ile yeni teknik buluşların da pek büyük bir rolü vardır. Zira bu icatlar üretimin yapısını büyük ölçüde değiştirmişve sınai kapitalizm devrinin başlamasına yol açmıştır.

Sınaileşmeyi hazırlayan keşifler önce tekstil alanında olmuştur. Böylelikle makineleşme hareketinin ilk başladığı alan tekstil sanayiidir. Ancak, tekstil alanında sağlanan çok önemli gelişmelere karşın, gerçek anlamında sınaileşme hareketi maden endüstrisindeki gelişmelerden sonra başlamış ve giderek hız kazanmıştır. Maden endüstrisindeki ilk gelişmeler ise önce **«demir»** de olmuştur. Dokuma endüstrisinin hızlı bir gelişme göstermesi karşısında odun kömürü ile çalıştırılan yüksek fırınlar bu ihtiyaca cevap veremeyince demir sanayicileri üretimlerini artırmak için maden kömürü kullanmağa başlamışlardır.

Maden kömürünü yakıt olarak yüksek fırınlarda kullanılmaya başlanılmasından yaklaşık yüz yıl kadar sonra da **«Abraham Darby»** isimli bir İngiliz demirhane müdürü maden kömürünü yakarak kok elde etmiş ve bunu demir üretiminde yakıt olarak kullanmayı başarmıştır. Maden kömürünün kok haline getirildikten sonra demir üretiminde kullanılmaya başlanması demir sanayiinin hızla gelişmesine ve dolayısıyla makine çağının doğmasına olanak hazırlamıştır.

Sınaileşme alanındaki gelişmeyi sağlıyan **«makina imalâtı»** alanında ise buharla işleyen ilk ve mükemmel makineyi yapan **«Newcomen»** adlı bir başka İngiliz'dir. Newcomen'in 1712 yılında gerçekleştirdiği bu buluşunu kısa bir süre sonra en gelişmiş hale getiren bu buharlı pompalardan buharlı makine imalatına ulaştıran kişi ise **«James Watt»**dır. 1781 yılında da Watt, buharla işleyen makinesine dişli tekerlek ekleyerek ekseni etrafında dönebilen otomatik bir güç elde etmeyi başarmıştır.

Bu güç imalat olanaklarını sonsuzlaştırarak sanayide devrim yaratmıştır. Zira insanlar artık doğanın kölesi olmaktan ve ilkel yöntemlerle çalışmaktan kurtulmuşlar, el emeğinin yerini makine, imalathanenin yerini ise fabrika almıştır. Bu değişikliğin sonucunda ise ekonomik faaliyetler ve sosyal kuruluşlar her yerde gelişmiş ve değişik-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

liğe uğramış, ülkeler ve insanlar az gelişmişlikten gelişmişliğe yönelmiş ve insan ile makine arasında artık çok sıkı ve sürekli bir bağ oluşarak üretimin yapısı değişmiş, **«sermaye»** faktörü diğer üretim faktörlerine göre çok daha önemli ve etkili bir hüviyet kazanmıştır.

B — FİKRİ ALANDAKİ GELİŞMELER

Ortaçağın gelenekçi ve maddi havasından bıkan insanlar kısa bir süre içerisinde doğmaların yerini alan kişisel ve fikri hürriyeti benimsemişler, yeni düşünce akımı içerisinde yeni ufuklara ve mutluluklara ulaşmak istemişlerdir. Bu alandaki gelişmeler ise insanları çeşitli yönlerden etkilemişlerdir. Bu gelişmelerden biri, XV. yüzyılda İtalya'da başlayan ve bütün Avrupa'yı saran **«Renaissance»**, diğeri dinsel alanda vuk'u bulan ve adına **«Reforme»** denilen hareket bir diğeri ise **«Fransız Devrimi»**dir.

1) Renaissance (Rönesans)

Esas itibariyle objektif bir değişiklik ile karakterize edilebilen **«Rönesans»**, ortaçağın kaba, boğucu ve karanlık yaşayışı yerine zarif, artistik ve güzel yaşamayı, dini ve maddi çıkarlarla uğraşan insan düşüncesi yerine lüks isteğini ve fikri zevkleri hedef alan bir düşünce tarzıdır.

Lüks yaşamak, zevk ve sefa sürmek anlamına gelen **«Rönesans»** önce İtalya'da Floransa ile Hollanda'da Bruggerde ortaya çıkmış, sonra bütün Avrupa ülkelerini etkisi altına almıştır. Böylelikle XV. yüzyıldan itibaren edebiyat, sanat ve bilim alanlarında yeni bir çağ açılmış, ortaçağın karanlık ve kaba yaşayışı yerine zarif ve artistik güzelliklere karşı bir eğilim başlamıştır.

Diğer taraftan rönesansla birlikte plâstik sanatlarda da daha ustaca bir teknik kullanılmağa başlanılmış özellikle, antik eserler ve eski çağ yeni bir biçimde yeniden taklit konusu olmuştur. Böylelikle rönesans bütün güzel sanat eserlerinin en yüksek mertebesine ulaştığı bir süre olmuştur. Dinî konuları işlemek ve bunları antik çağdan aldıkları biçimlerle yapmakla ün alan **«Leonarda da Vinci»**, **«Michelangelo»** ve **«Rafaello»** gibi sanatkârlar hep bu devirde ortaya çıkmışlardır.

Başta «resim» olmak üzere hemen hemen bütün sanat alanların-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da Avrupa'ya daha ustalıklı bir teknik ve daha değişik bir ifade tarzı getirmiş olan Rönesans, bir taraftan kıyas kabul etmeyecek derecede mükemmel eserler meydana getirirken, diğer taraftan Avrupa'nın iktisadî ve sosyal hayatını etkilemekten de geri kalmamıştır.

Rönesans'ın sosyal hayat üzerindeki en büyük etkisi, halkın rönesansın yarattığı eserleri anlayabilenler ve anlayamıyanlar gibi iki sınıfa ayrılmış olmasıdır. Zira, halkın bir kısmı rönesansın yüksek eserlerini anlayamamış ve daha ziyade kendi eski eser ve sanat zevklerini muhafaza etmek istemişlerdir. Halkın diğer kısmı ise yetişme tarzları itibariyle bilgili bir sanatın ürünlerinden zevk almağa hazırlanmış oldukları için, rönesanstan ve onun getirdiği sanat yeniliklerinden anlayabilmiş ve onu ilgiyle izleyebilmişlerdir. Bundan dolayı da rönesansın sanatçıları ve edebiyatçıları daha ziyade bu topluluk için çalışmışlar ve eserler yaratmışlardır. Bununla beraber şurasını da açıklamak gerekir ki, içlerinde zenginlerin ve asillerin bulunduğu rönesanstan anlamayanlar sınıfı rönesanstan anlayanlardan daha azdı.

Düşünceye ve sanata getirdiği yenilik ve güzellikle sosyal hayatı etkileyen rönesansın ekonomik hayat üzerine yaptığı etki de oldukça büyük olmuştur. Önce rönesansla birlikte hayat daha materyalist bir açıdan görülmeğe başlanmıştır. Sonra da rönesans, kişilerin daha iyi giyinmesine, daha iyi evlerde oturmasına ve daha güzel mobilyalar kullanmasına neden olmuştur.

Böylelikle kısa bir süre içerisinde orta çağın kasvetli şatolarının ve kiliselerinin yerini lüks villalar, konaklar ve saraylar almış ve buralar ince çapraşık bir sanatın meyveleri olan renkli ve işlemeli heykel, resim, antika eşya ve en güzel mobilyalarla süslenmiştir.

Bu durum mimarlık mesleğini büyük ölçüde geliştirmiş ve mimarlığı kazanç sağlayan bir meslek haline getirmiştir. Buna paralel olarak cam, seramik, çini, tekstil, kuyumculuk, deri, demir ve ağaç yapımı gibi çeşitli faaliyetler önemli birer sınai ve ticari faaliyet haline gelmiş ve dolayısıyla bu gibi malların imalatında ve ticaretinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

2) Reform

XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın başlarında edebiyatta, sanat-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ta ve mimarlıkta görülen değişmelere paralel olarak din alanında da bazı köklü ve yapısal değişmeler, yenilik ve ıslahat hareketleri meydana gelmiştir. **«Reform»** adı verilen ve daha çok yenileşme veya yeniden kurma anlamına gelen bu hareketler ise ilk önce bir Alman Papası olan **«Martin Luther»**in 31 Ekim 1517 tarihinde **«Wittenberg»** şehri kadetralinin kapısına astığı 95 maddelik beyannamesi ile başlamıştır. Teolojik reform hareketlerinin diğer öncüeri ise bir Fransız olan **«Calvin»** ile bir İsviçre'li köy papazı olan **«Zwigli»** dir.

Dini reform hareketinin büyük tarihî siması olan Alman din adamı **«Martin Luther»** (1483-1546) 10 Kasım 1483 tarihinde Saksonya'nın Prusya bölgesinde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Erfurt Üniversitesini bitirerek keşiş olan Luther iki yıl sonra papazlığa yükselmiş ve Wittenberg Üniversitesinde din profesörlüğüne başlamıştır.

1517 yılında kiliseden ayrılan ve 1520 yılında **«Papa Leo X»** tarafından aforoz edilen **«Martin Luther»**, **«Kurtuluş Doktrini»** adını verdiği düşüncelerinin gerçekleşmesine çalışarak yeni kilisesini kurmuş ve herkesi kutsal kitapları kendisine göre okuyup anlaması gerektiğini ileri sürmüştür. Martin Luther, gösterişsiz törensiz ve papazsız bir hıristiyanlığı savunmuş, günahların ve ölümden sonra belli olacak cezaların önceden parayla ayarlanmasının veya bağışlanmasının mümkün olamayacağını savunmuştur.

Ancak **«Martin Luther»** ekonomik konularda oldukça tutucu idi. Zira, Luther, dini düşüncelerini onaylamadığı Vatikan'ın faiz hakkındaki görüşlerini düzeltmeğe çalışmadığı gibi feodaliteye karşı ayaklanmış protestan köylülerin ezilmesine de seyirci kalmıştır.

Luther'e göre, herkes kendi işiyle meşgul olmalı ve asnarî bir hayat düzevine rıza göstererek refah hırsına kapılmamalıdır. İşçilerin ücretlerini artırmak için işverenler nezdinde yaptıkları teşebbüsleri de hoş karşılamayan Martin Luther, ticaretin gelişmesine ve dış ticaretin önem kazanmasına da karşı olmuş ve fiyat hareketlerinde oynadığı rol nedeniyle monopollere karşı çıkmış, skolastiklere paralel bir biçimde lüksün karşısında bulunarak yalnızca tarımsal faaliyetleri özendirmekle yetinmiştir.

Fransa, İskoçya, İngiltere, Batı Avrupa ve Amerika'da derin yankılar yapan **«Calvin»**in fikirleri bu ülkelerde **«Calvinizm»** mezhebi adı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

altında yayılmıştır. Alman tarihçisi ve sosyoloğu **«Max Weber»**e göre **«Calvinizm»** liberalizm sisteminin doğuşunda büyük bir rol oynamıştır. Gerçekten Calvinizm, tasarruf, çalışkanlık, meslekte ciddilik ve sorumluluk gibi prensiplere büyük önem vermekte ve ekonomik faaliyetleri büyük ölçüde özendirmektedir.

1509 yılında Picardie'de doğan ve 1564 yılında Cenevre'de ölen Fransız asıllı **«Jean Calvin»** ilahî kanunun tek kaynağını İncil'de görerek kul ve tanrı arasında hiç bir aracı kabul etmeyen bir hukukçudur. Calvin önce Paris'te mantık ve dilbilgisi okumuş sonra da Orléans'da hukuk ve teoloji eğitimi görmüş, Yunanca ve İbranice öğrenmiştir. Noyon Başpiskoposluğunda görevli babasının afaroz olmasından sonra Paris'e yerleşen Calvin burada **«Zenon»**un **«Stoacılık»** adı verilen felsefesini incelemiş ve **«De Clementia»** isimli eserini yazmıştır.

«Calvin», faizin günah olmadığını açıklayarak o tarihe kadar daima tasarruf edilerek üretim dışı bırakılan paranın ekonomik faaliyetlere yönelmesine neden olmuştur. Calvin'e göre, servet hırsı içinde olmak ve servet peşinde koşmak meşru idi. Hatta Calvin, daha da ileri giderek fertlerin elde ettikleri servetlerin, Tanrı'nın sevdiği kullarına verdiği ödüller olduğunu bile söylemiştir. Böylelikle Calvin ve onun izleyicileri her ülkede ekonomik faaliyetlerin ve bu arada büyük endüstrinin, büyük ticaretin ve büyük mali teşebbüslerin özendiricileri olmuşlardır.

Bunların dışında Calvin, dış ticarete de taraftar olmuştur Calvin'e göre, milletler arasında yapılan ticaret, ülkelere çok çeşitli faydalar sağlamakta ve özelikle ekonomik krizlerde ülkeler için bir supap görevi görmektedir.

Görüldüğü üzere her türlü ekonomik faaliyetlerin üretici olduğunu kabul eden ve emeğin ekonomik faaliyetine inanan ve hatta ahlak kuralları içerisinde kalmak koşuluyla çalışmayı bir Hıristiyanlık görevi sayan Calvin'de ekonomik düşünce tamamiyle teolojinin etkisinden kurtulmuş ve liberal sisteminin doğuşunu hazırlayan bir biçim ve nitelik almıştır.

3) Fransız Devrimi

Öte yandan XVIII. yüzyılın en önemli bir olayı olarak nitelendirilmesi gereken **«Fransız Devrimi»**nin de liberalizm sisteminin doğu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şu üzerinde büyük ve etkin bir rolü olmuştur. Çünkü, fikri temeli, **«J.J. Rousseau»**, **«Montesklyö»**, **«Voltaire»**, **«Diderot»** ve **«Dalamber»** gibi düşünürler tarafından atılmış ve büyük bir halk kitlesi tarafından gerçekleştirilmiş olan Fransız devrimi sonunda **«hürriyet»** fikri uyanmış ve insanlar, oteriteye ve doğmatik baskıya karşı tepki göstermeğe başlamışlardır.

Bilindiği üzere ihtilâlden önce Fransa, pek çok Avrupa ülkesi gibi mutlakiyetle yönetilen bir devletti. Ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuk alanlarındaki bütün güçlerini elinde toplamış olan Fransız kralları ise, ülkenin yönetimi ve geleceği hakkında mutlak ve kesin bir söz sahibi olup lüks saraylarında ihtişam içerisinde yaşıyorlardı.

Özellikle bu durum ünlü **«Devlet benim» sözünün** sahibi olan Kral **«XIV. Louis»** zamanında en üst düzeye yükselmiş ve Kralın halkla ve onun çıkarları ile ilişkisi hemen hemen tamamiyle kesilerek halkın Kral ve saray mensuplarına duyduğu nefret son haddine ulaşmıştı. Zira halk, bir çok yönden ortaçağın derebeylik yönetimine kıyasla çok daha kötü bir durumda bulunuyor işsizlik, yokluk ve açlık halkın dayanma gücünü çoktan aşıyordu.

Öte yandan, ihtilâlden önce Fransa'da halk Ortaçağdan gelen toplumsal eşitsizliğe göre soylular ile papazların oluşturduğu **«ayrıcalıklı»** ve burjuvalar ile köylülerin oluşturduğu **«ayrıcalıksız»** biçiminde iki sınıfa ayrılmıştı. Sayıları Fransız nüfusunun yüzde ikisi kadar olan ve toplumun en üstünde bulunan soylular ülke topraklarının dörtte birine sahip, sayıları Fransız nüfusunun yüzde birinden az olan papazlar ise ülke topraklarının yüzde onuna sahip bulunuyorlardı. Ayrıca, gerek soyluların gerekse papazların sarayda veya orduda en yüksek görevlere atanma ve vergi vermeme gibi çok çeşitli ve çok önemli imtiyazları da vardı.

«Ayrıcalıksız» sınıfı oluşturan ve genellikle büyük şehirlerde ticaret ve sanayi faaliyetleri ile meşgul olan **«burjuvalar»** köylülere kıyasla daha iyi bir yaşam düzeyine sahip oldukları halde devletin ve kilisenin giderlerine katılarak vergi veriyorlar fakat siyasi haklardan yoksun bulunuyorlardı. Nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylüler ise ülke topraklarının yalnızca yüzde yirmisine sahip bulunuyor, vergi veriyor ve ayrıca siyasi haklardan yoksun bulunuyorlardı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kısacası XVIII. yüzyılın sonlarına gelinmiş olunmasına rağmen Fransa'da Ortaçağdan kalma feodal rejimin bütün izlerini görebilmek mümkündü.

Köylülerin büyük bir çoğunluğu **«Feodal sistemin»** temelini oluşturan **«Malikâne ekonomisi»** düzenine benzer bir durumda toprak sahiplerinin himayesinde ve onun arazisinde yaşıyor, onun topraklarını ekip biçerek güçlükle ve ancak toprak sahibinin yeterli gördüğü ölçüde çok düşük bir düzeyde yaşamlarını sürdürebiliyorlardı. Her ne kadar ilk çağ esirleri gibi pazarlarda alınıp satılmaları söz konusu değilse de toprak sahiplerine bağlı ve onun hemen hemen bütün angaryalarını görmek zorunluluğunda olan köylüler gerçekten Fransız ihtilâline kadar Fransa'nın en az hür olan ve en çok horlanan bir sınıfı idi.

Öte yandan sanayi faaliyetlerinin **«Korporasyon»** adı verilen bir düzen içinde yapılması ancak bu faaliyetlerin aşırı derecede sıkı kurallara bağlı olması bu düzende yer alan çırak, kalfa ve usta sınıfının giderek hoşnutsuz hale gelmesine neden olmuştu. Çünkü, bu düzende sınai faaliyette bulunabilmek için önce bu hiyerarşik basamakları çok güç koşullarda ve çok uzun sürelerde geçmek sonra da gerek korporasyon yönetimine gerekse diğer siyasi ve idarî otaritelere çok çeşitli adlarda ağır ödemelerde bulunmak zorunluluğu vardı.

Öte yandan, korporasyonlar, dar prensipleri ve tutucu karekterleri nedeniyle değişen ticarî koşullara, açılan uluslararası pazarlara ve yeni sosyal ve ekonomik gelişmelere ve özellikle yeni yeni keşfedilmeye başlanan teknik icat ve buluşlara ayak uyduramıyor bu durumdan da hem tüketiciler hem de bizzat korporasyon mensupları büyük ölçüde şikayetçi bulunuyorlardı. Böylelikle her geçen gün eski itibar ve imtiyazını yitiren korporasyonların ortadan kaldırılması artık kaçınılmaz olmuştu.

İşte, ülkenin mutlakiyetle ve halktan kopmuş krallarla yönetilmesi, soyluların ve papazların oluşturduğu ayrıcaklı sınıfın sahip olduğu imtiyazlar ve ayrıcalıksız sınıfa kıyasla yaşadıkları ihtişamlı hayat, Ortaçağın feodal rejimini yansıtan toprak sahiplerinin üstün durumları, bunlara karşılık ayrıcalıksız sınıfın siyasi haklardan yoksun oluşu, çok güç ve çok kötü koşullarda yaşamlarını sürdürmeleri, köylülerin toprak sahiplerine olan köleliğe benzer bağımlılıkları, sanatkârların giderek korporasyon düzeni içinde nefes alamaz ve özel-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

likle kendi nam ve hesaplarına sanayi faaliyetinde bulunamaz hale gelmeleri 1789 **«Fransız İhtilâli»**ni hazırlayan en önemli nedenlerdir.

Ayrıca, Fransız ihtilâlini hazırlayan yukarıdaki nedenlere bu yıllarda çok sayıda düşünürün ortaya çıkarak halka yön vermesi ile Amerika Birleşik Devletlerinin 1776 yılında bağımsızlığına kavuşması ve bu ülkede yayınlanan **«Bağımsızlık Bildirisi»**nde ileri sürülen düşüncelerin Fransızlar tarafından benimsenmesi gibi çok önemli iki nedeni de eklemek kaçınılmaz bir zorunluluktur. Zira, **«Montesquieu»** (1689-1755), **«Voltaire»** (1694-1778), **«Jean-Jacques Rousseau»** (1712-1773) ve **«Diderot»** (1713-1784) gibi ünlü Fransız düşünürleri ile Amerikan bağımsızlık savaşına katılan Fransızların dönüşte beraberlerinde getirdikleri **«Bağımsızlık Bildirisi»**ndeki düşünceler Fransız ihtilâlinin meydana gelmesinde çok etkin ve çok önemli rol oynamışlardır.

Kısacası, Fransız devriminin gerçek nedeni siyasi ve sosyal alanda liberalizmi gerçekleştirmek ve monarşik yönetimlere son vererek meşruti yönetimlere yer vermek idi. Nitekim, Fransız devriminden sonra kölelik ile aristokrat ünvan ve ayrıcalıklar kaldırılmış, kiliselerin malları devlete maledilerek kiliseler millileştirilmiş, rahip ve piskoposlar yetkileri sınırlandırılarak maaşlı memur haline getirilmiş, ceza kanunları değiştirilerek işkence, keyfi hapis ve dini mezheplere mensup olma nedeniyle yapılmakta olan dini takipler kaldırılmış, krallıklara son verecek Cumhuriyetler ilân edilmiştir.

Ancak, **«milliyet»**, **«eşitlik»**, **«hürriyet»**, **«adalet»** ve **«kardeşlik»** gibi ana prensip ve hakları getirmiş ve dünyaya yaymış olan Fransız devriminin ekonomi üzerindeki etkisi de pek büyük olmuştur. Zira siyasi alanda hürriyetin kabul edilmesi her şeyden önce birçok ekonomik ayrıcalıkların **(Hint Ticaret Kumpanyası gibi)** ortadan kaldırılarak bunların konusuna giren ekonomik faaliyetlerin herkese açık olmasına neden olmuştur. Bu oluş, dünyaya yeni bir görüş ve yeni bir düzen getirdiği için Yeniçağın sonu ve Yakınçağın başlangıcı olarak kabul edilen 17 maddelik **«İnsan Hakları»** bildirisinde esas hakların :

— **Bütün insanlar hür ve aynı hukuka sahip olarak doğarlar. Kanun karşısında bütün insanlar eşittir. (Eşitlik prensibi).**

— **Başkalarının hürriyetine tecavüz etmemek koşuluyla bir insan her istediğini yapabilmekte hürdür (Hürriyet prensibi).**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Her insanın suçsuz olduğu asıldır ve suçu mahkemece saptanmadıkça o insan mahkûm ed lemez (Adalet prensibi).**

— **Mülkiyet hakkı kutsal olup asla çiğinenemez (Mülkiyet hakkı).**

— **Egemenlik miletindir (Milli irade).**

biçiminde belirlenmesinden kaynaklanmıştır ki bu esaslar liberalizm sisteminin uygulanacağı ekonomik ortamın hukuki çerçevesini oluşturmaktadır. Bu nedenledir ki Fransız devriminin getirdiği esaslar ile liberalizm sisteminin içerdiği esaslar hemen hemen aynıdır. Çünkü, liberalizm sisteminin de esasını kişi ve kişinin çıkarı oluşturmakta ve liberalizm sisteminde kişi çıkarının toplum çıkarına aykırı olmadığı kabul edilmektedir.

C — FİZYOKRASİ

Liberalizm sisteminin doğmasında, düşünce ve madde alanında ortaya çıkan olaylar yanında **«Fizyokrasi»** adı verilen bir doktrinin ve bu ekole mensup bulunan ekonomistlerin de pek büyük ve pek önemli bir yeri vardır.

«Doğa Kuvveti» anlamına gelen **«Fizyokrasi»** terimi, Yunanca'daki **«Physis»** (doğa) ve **«Kratos»** (kuvvet) kelimelerinin birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Ekonominin bilimsel bir nitelik ve özellik kazanmasının başlangıcı olarak kabul edilen Fizyokrasi, tarımı ihmal eden merkantilizme karşı doktrin alanında uyanmış olan ilk kuvvetli tepkidir.

Ekonomik düşünce tarihinde **«ekonomist»** sıfatı ilk kez fizyokratlar hakkında kullanılmıştır. Çünkü ekonomik faaliyetlerin bir bütün halinde ele alınması ve ekonomik olayların objektif yönden incelenmesi ilk kez Fizyokrasi ekolüne mensup ekonomistler tarafından yapılmıştır.

Bu ekole mensup ekonomistler, bütün ekonomik ve sosyal yaşayışa egemen birtakım doğal kanunların varlığına inanmaktadırlar. Fizyokrat ekonomistlere göre **«doğal düzen»**i oluşturan bu kanunlar **«sonsuz»** ve **«ölümsüz»** olup bunların zamana ve yere göre değişmeleri sözkonusu değildir. Bu nedenledir ki bu ekole mensup ekono-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mistlere fizyokrat adının dışında ayrıca **«Tanrıcı Liberalistler»** adı da verilmektedir.

Doğal düzenin **«Tanrısal»** olduğuna inanan ve düşüncelerinin aslını **«bırakınız yapsın; bırakınız geçsin; dünya kendi kendine yürür —Laissez faire, Laissez passer— Le monde va de lui— meme»** formülü ile anlatan fizyokrat ekole göre, ekonomik hayata ve sosyal yaşayışa egemen olan doğal kanunlar tıpkı yerçekimi kanunu gibi, her yerde ve her zaman aynı olup insan iradesinin üstündedir. Bunların değişmesi söz konusu olmadığı gibi bunları kabul etmemek veya bunlara karşı koymaya kalkmak da mümkün değildir. Bu nedenle ekonomik hayata sonsuz denebilecek bir ölçüde serbesti tanınmalı ve bireylere çıkarlarını en yüksek kılabilme olanakları sağlanmalıdır.

Fizyokratlara göre devlet, doğal düzenin kendi kendine kurulmasına ve işlemesine engel olacak her türlü hareket ve müdahaleden kaçınmalı ve yol, köprü, kanal yapmak gibi önemli bayındırlık işleri dışında hiçbir ekonomik faaliyete katılmamalı, yalnızca insanın canını, malını ve hürriyetini güven altına almalıdır.

Kendilerinden sonra gelen ve sisteme adlarını veren liberal ekonomistlerden daha aşırı bir biçimde liberalist bir felsefe oluşturan fizyokrat düşünürlere göre **«kişi mülkiyeti» «taşınır mallar mülkiyeti»**, ve **«toprak mülkiyeti»** kesinlikle her türlü saldırıdan korunmalı ve bu görevi de bizzat devlet üstlenmelidir.

Diğer yandan fizyokrat düşünürler, merkantilist düşünürlerin sınai ve ticari faaliyetlere önem vermelerine, ekonomik faaliyetlerde koruyucu ve müdahaleci olmalarına karşın, tarımsal faaliyetlere de önem vermişler ve yalnızca bu faaliyetlerle uğraşanları **«üretici sınıf»** olarak kabul etmiştir.

Fizyokrat düşünürlere göre, **«safi hasıla»** yalnız topraktan, yani tarımdan elde edilmekte, sınai ve ticari faaliyetlerle uğraşanlar ise **«üretici olmayan sınıfı»** meydana getirmektedirler. Fizyokrat düşünürler için, ticaret ve sanayide bir fazlalık söz konusu olmayıp, bu faaliyetler yalnızca topraktan alınan ürünlerin biçim ve yer faydasını artırmaktadırlar. Bununla beraber fizyokratlar, toprak ürünlerinin değerini artırdığı için bu faaliyetleri de bulmuşlardır.

«Doğal düzen» ve **«tarımsal faaliyetlerin önemi»** üzerinde çeşitli yapıtlar vermiş ve **«liberalizm»** sisteminin düşünce ve felsefi yapı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sını hazırlamış fizyokrat ekonomistlerin en ünlüsü hiç kuşkusuz **«fizyokrasi»**nin kurucusu olarak tanımlanan **«Dr. François Quesnay»** dır. Ancak, **«Melon»**, **«Pierre Boisguilbert»**, **«M. Vauban»** ve **«Fenelon»** gibi düşünürler Dr. Quesnay'dan önce fizyokrasi ile ilgili görüşler ileri sürmüşler ve bu akımı etkileyen ve oluşturan bazı yapıtlar meydana getirmişlerdir.

Özellikle, **«Pierre Boisguilbert»** (1646-1714)'in, XVIII. yüzyıl başlarında tarımın Fransa'da ihmal edilmesi üzerine ileri sürdüğü görüşler nedeniyle fizyokrasinin doğmasını hazırlayan düşünürler arasında özel bir yeri vardır.

Millî servet ve gelir kavramlarını incelemeye çalışmış bir maliyeci olan **«Boisguilbert»** yazdığı iki eserinde savaşların ülkelerin refahını olumsuz yönde etkilediğini, vergilerin adaletsiz olduğunu ve iç ticarette, il sınırlarından geçirilen malların her il sınırında ayrı ayrı gümrük vergisine tabi tutmanın millî ekonomi yönünden sakıncalı olduğunu açıklamış ve servet elde etmenin ve zengin olmanın başlıca kaynağı olarak **«tarımı»** göstermiştir. Servetin ve iktisadî değerin oluşumunda, insan ihtiyaçlarının giderilmesinin en etkin bir unsur olduğunu söyleyen **«Boisguilbert»** tarımın en başta gelen bir faaliyet dalı olması gerektiğini söylemiş ve sanayi faaliyetlerini aşırı bir biçimde destekleyen **«Colbert»**i eleştirerek değerli maden biriktirmenin anlamsızlığını işaret etmiştir.

«Fizyokrasi»nin kurucusu olarak kabul edilen **«Dr. Quesnay»** (1694-1774) ekonomi düşünce tarihine 1758 yılında meydana getirdiği ünlü **«Tableau Economique»** (Ekonomik Tablo) ile girmiştir.

Babası, avukat ve aynı zamanda küçük bir çiftçi olan **«Dr. François Quesnay»** kendi kendini yetiştirmek suretiyle önce Paris Cerrahi Akademisi'nde öğretmenlik, sonra da **«Kral XVI. Louis»** ile Madame de Pompadour'un özel doktorluğunu yapmıştır.

«Dr. Quesnay» uzun yıllar sarayda çalışmasına karşın, saray ihtişamının ve entrikalarının dışında kalmasını bilmiş ve boş zamanlarını ekonomik konuları inceleyerek değerlendirmiştir. Çeşitli tıbbi yapıtlar da yayınlayan **«Dr. Quesnay»**, ancak, ekonomik konulardaki çalışmalarını ömrünün sonlarına doğru 60 yaşını geçtiği sıralarda yoğunlaştırmış ve ilk eseri olan **«le Fermier»** (Çiftçi) adındaki makalesini 1776 yılında **«Diderot»** un ünlü **«Ansiklopedi»**sinde yayınlamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1757 yılında **«Marquies de Mirabeau»** ile yaptığı tartışma ise fizyokrasinin kurulmasının başlıca nedeni olmuştur.

Dr. Quesnay'ın 1758 yılında meydana getirdiği ve dolayısıyla kendisinin ekonomi düşünce tarihine girmesine neden olan ünlü **«Le Tableau Economique»** (Ekonomik Tablo) yu yazı ve paranın icadı ile karşılaştırılabilecek kadar önemli ve ilginç bulan **«Marquies de Mirabeau»** (1715-1789) ise fizyokratlara başkanlık etmiş ve hatta **Dr. Quesnay'a** göre fizyokrasi fikirlerini daha etkin bir biçimde savunmuş ve ekolün temsilciliğini yapmış bir düşünürdür.

Esası, doğal bilimlerden alınan ve insan vücudundaki kalbin çalışmfasına benzetimek suretiyle meydana getirilen. **«Le Tableau Ecodomique»** (Ekonomik Tablo) da Dr. Quesnay, **«servetlerin nasıl bir devridaim halinde tedavül ettiğini»** ve **«safi hasılanın doğa ile insan arasında, ve «safi hasılanın, toplumu oluşturan üretici sınıf, kısır sınıf ve toprak sahipleri sınıfı arasında»** nasıl dağıldığını açıklamaktadır.

Fizyokratlara göre, **«üretici sınıf»** ticari ve sınai faaliyetlerle uğraşanlar, **«toprak sahipleri sınıfı»** ise arazi sahipleri ile hanedan mensuplarından oluşmuştur.

Doğal düzenin, özel mülkiyetin ve tam rekabet serbestisinin var olduğu bir düzene göre düşünülmüş olan ekonomik tabloya, sonradan Quesnay'ın asıl görüşüne sadık kalınmak ve onun mantığını fazlaca zedelememek suretiyle **«Turgot»** (1727 - 1781) tarafından bazı yenilikler getirilmiştir.

Normandiyalı bir tacirin oğlu olan **«Anne Rcbert Jacques Turgot»**, rahip olmak isteğiyle öğretim yapmış, fakat sonradan ekonomik konulara ilgi duyarak ekonomist olmuş bir Fransız devlet adamıdır. Fizyokrasi ekolünün ekonomi teorilerini ve özellikle bunlardan vergilerle ilgili olanlarını uygulama alanına koymaya çalışan Turgot, gösterdiği başarı sonunda Fransa Maliye Nazırlığına getirilmiş ve bu görevde ilk defa olarak vergi sistemlerini bilimsel temellere göre hazırlayarak sistemli bir devlet bütçesi yapmış ve yönetim masraflarında büyük tasarruf sağlamıştır.

Böylelikle, mali durumun çok bozuk olduğu bir devrede Fransa'nın mali yapısını düzeltebilme başarısını göstermiş olan Turgot, daha çok bağımsız ve kendine özgü fikirlerle ilgi uyandırmış ve Quesnay'ın diğer öğrencilerine oranla daha az, daha doğmatik bir ekonomist olmuş bir kişidir.

«Fizyokrasi» ekolüne mensup diğer bir düşünür olan ve okulun isim babalığını yapan **«Dupont De Nemours»** (1739-J871) ise Quesnay gibi tıp tahsili yapmış olmasına rağmen ekonomik konularla uğraşmış ve Fizyokrat doktrininin insanlığı en faydalı bir idare rejimine kavuşturacağını ispata çalışmıştır.

İki kere firar ederek ölümden kurtulmasına rağmen, ömrünün büyük bir kısmını politikada geçiren Dupont De Nemours, 1879'da **«Fransız Milli Meclisi»**ne üye seçilmiş ve bir aralık **«Kurucu Meclis Başkanlığı»** yapmıştır. Ancak XVI. Louis'in tevkif edilmesi üzerine ihtilalciler tarafından yakalanarak hapse atılmış ve giyotinden güçlükle kurtularak Amerika'ya kaçmıştır. 1809'da tekrar Fransa'ya dönen Dupont De Nemours, Napolyon'un düşmesi üzerine kurulan geçici hükümette bakanlık yapmış fakat İmparator'un Elbe'den geri dönmesi karşısında yeniden Amerika'ya kaçmış ve orada bir barut fabrikası kurarak hayatının sonuna kadar yaşamıştır.

Dupont De Nemours, fizyokrasiyi **«Tabiî Nizam İlmi»** biçiminde tarif etmiş ve insanları idare eden tabiî kanunların varlığını ispat etmeye çalışmıştır. Hayatta güvenliğe sahip olabilmek için **«tabiî kanunları»** keşfedip, onlara uymanın gerekliliğini işaret eden Dupont De Nemours, tabiatın yegâne servet kaynağı olduğunu, toprakların **«özel mülkiyet»** rejiminde dağılmasını, dahili ve harici ticaretin **«tam bir rekabet içinde»** yapılmasının zorunlu olduğunu söylemiş **«ferdî haklar»** ile **«ekonomik hürriyetin»** savunmasını yapmıştır.

II — LİBERALİZM SİSTEMİNİN ESASI

Bir düşünce ürünü olmayan ve XV. yüzyıldan başlayarak fikrî ve maddî alanda ortaya çıkan olaylar ile bu olaylara paralel bir gelişme gösteren ekonomik düşüncenin bir sonucu olarak beliren ve özellikle XVIII. yüzyılda Avrupa'ya egemen olan **«liberalizm sistemi»** günümüzde çoğunlukla kapitalizm sistemi eşanlamda tanımlanmaktadır.

Oysa liberalizm sistemi ile onu izleyen ve bir ölçüde onun ikinci aşamasını oluşturan kapitalizm sistemi arasında gerek hukuki çerçeve, gerekse uygulanış biçimi yönünden büyük farklar vardır.

Çünkü liberalizm sisteminin hukuki çerçevesini yalnızca **«doğal»** nitelikte ve **«kendi kendine çalışan ekonomik kanunlar»** oluşturduğu halde, kapitalizm sisteminin hukuki çerçevesini hem **«ekonomik kanunlar»** hem de ekonomik kanunlarla birlikte **«suni ve iradi nitelikteki**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kanunlar» oluşturmakta ve liberalizm sisteminde devlet, emniyeti, adaleti ve kârları masraflarını karşılıyamadığı için fertler tarafından yapılamayan büyük kamu yatırımlarını yapmakla görevli olduğu halde, kapitalizm sisteminde devlet, kamu hizmetleri yanında ekonomik faaliyetlere müdahale etmek ve ekonomik hayatı düzenlemek, hatta ekonomik faaliyetleri az veya çok bizzat yapmakla görevlidir.

Diğer yandan **«liberalizm sistemi»** ile **«kapitalizm sistemi»** arasında ayrımı ortaya çıkaran bir diğer husus da **«sermayenin»** sahip olduğu **«fiziksel»** yön değil, bu faktörün **«istihdam»** biçimidir.

Liberalist bir ekonomi düzeninde sermayenin yaratılması ve kullanılması tamamiyle **«hürriyet»** içerisinde ve birey tarafından olmakta ve bu oluş ekonomik faaliyetlere egemen bulunmaktadır. Liberalizm felsefesine göre, **«hürriyet»** bütün fenalıkları ortadan kaldırmakta ve böyle bir benimseyiş içerisinde yapılan faaliyetler, ekonominin gelişmesine neden olmaktadır.

«Liberalizm» sisteminde **«kişi»** ve **«kişisel hürriyet»** her şeyden üstündür. Bu sistemin aslını, hürriyet içerisinde yapılan bireysel faaliyetler oluşturmaktadır. Bu faaliyetler, bireylerin çıkarlarını en yükseğe çıkarabilmek için yaptıkları mücadelelerdir. Buna **«Serbest Rekabet»** adını vermek de mümkündür. Bu rekabete egemen olan tek ilke ise, **«Arz ve Talep Kanunu»**dur.

Liberalizme göre **«fert»**, toplumun bir ünitesidir. Bundan dolayı da toplumdaki her kurum ve hatta devletin kendisi bile fertten ayrılmış bir parça niteliğinde olup, bunların var olma nedenleri ise yine bizzat ferttir. O halde sistemin ruhunun bireysel çıkara dayandığını söylemek asla yanlış olmaz.

Kişi çıkarının toplum düzenine aykırı olmadığını ve tersine kişisel çıkarları ile kollektif çıkarlar arasında tam bir uyum olduğunu söyleyen felsefe **«Liberalizm»** in temelini oluşturmaktadır. Bundan dolayı da bu sistem, ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri kabul etmekte ve hatta daha da ileri giderek böyle bir eşitsizliği faydalı bulmaktadır. Çünkü böyle bir oluş, sosyal hayata ve ekonomik faaliyetlere hükmeden ve kesin olarak onlara egemen olan birtakım kanunların eseridir. Fizyokrat ekonomistlerin söylediği gibi, Liberal kanunlar her zaman ve her yerde var olup, sonsuz ve ölümsüzdürler ve hatta bu kanunlar **«Tanrısal»** bir niteliğe sahiptir.

Bütün liberalist ekonomistlerin düşüncelerinin temelini kişi ve kişisel hurriyet oluşturmaktadır. Çünkü liberalist sistemde **«Hürriyet»** toplum çıkarını sağlayan tek ve en önemli bir güdüdür. Bu nedenle kişiler özel çıkarlarını en serbest bir şekilde düşünebilmeli ve gerçekleştirebilmelidir. Bundan dolayı da bu sistem daima **«Bırakınız yapsın, bırakınız geçsin»** formülü ile ifade edilmekte ve sistemin birtakım suni ve iradi kanunla bozulmaması istenilmektedir.

Liberalizm sisteminin çalışma mekanizmasını şöylece özetlemek mümkündür.

— **Bu sistemde kişi piyasa için çalışmakta ve başkaları için üretimde bulunmaktadır. Böyle bir üretimin amacı en büyük faydayı yani kazancı elde etmektir. Parasal bir ekonomideki malların fiyatı, bunlara olan talep düzeyinde yükselmektedir.**

— **O halde üretimde bulunanlar, bu talepleri bilmek, diğer bir deyimle tüketici arzularını öğrenmek ve onları tatmin etmek zorunluğundadırlar.**

— **İşte kişi, bu fonksiyonu yerine getirebildiği takdirde başarısının karşılığı olan «kâr» hakkını elde edebilmektedir ki böylelikle kâr özendirici bir rol oynayarak üretimi artırmaktadır. Bunun sonucunda da üretim tüketime uymakta, dolayısıyla çıkarlar arasında tam bir uyum sağlanmaktadır.**

— **Bu sistemde kâr, bir yandan üretimi özendirici olarak görev yaparken, diğer yandan da yeni rakiplerin ortaya çıkmasına ve dolayısıyla arzın çoğalarak fiyatların düşmesine neden olmaktadır.**

— **Serbest bir ekonomide ve hürriyet içinde kârları geçici bir hale getiren bu durum, malların daha geniş bir tüketici kitlesine geçmesini sağlamakta ve dolayısıyla ihtiyaçların daha kolaylıkla giderilmesi olanağını yaratmaktadır.**

Görüldüğü üzere liberal düşünceye göre, liberalizm sisteminde herkes kendi çıkarı için faaliyette bulunmakta, fakat bu amaçla hareket ederken genel çıkara hizmet etmektedir. Gerçekten de XIX. yüzyılda sağlanan büyük maddi değişiklik ve ülkelerin karşılaştığı ekonomik gelişme bu düşüncenin uygulanabilme olanağını bulabilmiş olmasından ileri gelmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu sonucu haklı olarak savunan XIX. yüzyıl düşünürleri bu nedenle böyle bir düzende devlete düşen en önemli görevin, serbest rekabete ve kişisel faaliyetlere olanak vermek, sözleşme ve mülkiyet hakkını korumak olduğunu söylemişlerdir.

Liberalizm sistemini benimsemiş ve sistemin gelişmesi için çalışmış ekonomistlerin başında **«Adam Smith»** bulunur. Sistemin diğer iki ekonomisti ise Adam Smith gibi İngiliz olan **«David Ricardo»** ile **«Thomas Robert Malthus»** dur. Fakat bu iki ekonomist, ekonomik olayları daima kötümser bir ruh durumu içinde ele almışlar ve kötümserlik ile liberalizmi birleştiren bir doktrin meydana getirmişlerdir. Bundan dolayı da bu iki ekonomiste ekonomi tarihinde **«Kötümser Klasikler»** adı verilir. Bu ekonomistlerin dışında bu ekolün ikisi Fransız ve bir tanesi de İngiliz olmak üzere üç önemli kişisi daha vardır. Bunlar **«Jean-Baptiste Say»** ile **«Fédéric Bastiat»** ve İngiliz John **«Stuart Mill»** dir.

Ekonomi ilminin kurucusu olarak kabul edilen **«Adam Smith»** (1773 - 1790) babasının ölümünden bir kaç ay sonra İskoçya'nın Kirkaldy kasabasında dünyaya gelmiş ve 14 yaşında en fazla beğendiği François Hutchesoin'in hocalık yaptığı Glasgow Üniversitesinde okumuştur. Daha sonra altı yıl süren üniversite eğitimini Oxford Üniversitesinde tamamlayan Adam Smith, Edinburg Üniversitesinde mantık ve ahlak gibi derslerin hocalığını yapmış ve 1776 yılında kendisini üne kavuşturan **«Uluslararası Servetlerinin Nitelik ve Nedenleri Hakkında Bir Araştırma — An Inquiry Into the Nature and Couses of the Wealth of Nations»** adlı ünlü eserini yayınlamıştır.

Ekonomi ilminin kurucusu ve liberalizm sisteminin savunucusu olan Adam Smith'in düşünceleri üzerinde İskoç felsefesinin ve özellikle bu felsefenin temsilcisi olan **«David Hume»** nin büyük etkisi vardır.

Kişisel çıkarlarla toplum çıkarları arasında kesin bir uyumun var olduğuna inanan Adam Smith'e göre **«Kişiler kendi öz çıkarları peşinde koşarlarken aynı zamanda toplumun çıkarına da hizmet etmekte ve böylelikle en elverişli bir ekonomik sonuç elde edilmektedir.»** Çünkü bir toplumun serveti, o toplumu oluşturan servetlerin toplamına eşittir. Bundan dolayı da kişilere ekonomik çıkarları için bir serbestlik tanımak gerekir. Bu sağlanabildiği takdirde çıkarların etkisi altında hareket etmek zorunluğunda olan kişiler, ellerinde bu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lundurdukları sermayeye en uygun kullanma ve yatırım yerini seçebilecek ve böylelikle kişi çıkarı ile toplum arasında gerçek bir uyum oluşacaktır. Adam Smith'e göre böyle bir uyum **«serbest rekabet»** mekanizması sayesinde sağlanabilmektedir.

Görülüyor ki Adam Smith'in görüşleri **«Hürriyet»**i temel alan bireyci (endividüalist) bir doktrin halinde belirmektedir. Bu doktrini ile fizyokratları andıran ve onlar gibi **«Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler»** formülünü benimseyen Adam Smith, bazı yönleri ile fizyokratlardan ayrılmaktadır. Zira, Adam Smith, fizyokratlar gibi bu düzenin Tanrısal olmadığına ve bu düzenin kişisel çıkar düşüncesi ile kişilerin ruhsal eğilimlerine dayandığına inanmaktadır.

Adam Smith'e göre, böyle bir düzen **«a priori»** yani önceden kabul edilmiş bir ilke değildir. Adam Smith, bu hususu şöyle belirtmektedir: **«Kişi kendi çıkarının peşinde koşarken bazen genel çıkara öyle bir hizmet eder ki bunu bilhassa yapmak istese bile o derece iyi hizmet edemez.»**

«Eşitsizlik doğaldır ve mülkiyet hakkı onu kıskanan yoksullara karşı korunmalıdır» diyen Adam Smith'e göre, hükümdar, zenginin, serveti için değil, **«mülkiyet»** kendiliğinden korunması gereken bir kurum olduğu için himaye etmelidir. Çünkü, Adam Smith için mülkiyet, tersi saptanıncaya kadar yetenek ve başarının bir armağanı olup, yoksul ise sermaye sahibi olabilmek ve servetin sağlayabileceği işleri yapabilmek konusunda gerekli yeteneğe sahip olamayan kişidir.

Adam Smith, **«Milletlerin Serveti»** adını taşıyan ünlü kitabında liberalizm sistemini şu sözcüklerle açık bir biçimde savunmaya çalışmıştır:

> **«Fevkalade teşviklerle bir sanayi dalına sürekli olan miktarın üstünde sermaye yönelmesine veya sermayenin konulan bazı olağan dışı önlem veya engellemelerle bir sanayi dalından uzaklaşmasına neden olan her ekonomik sistem, amaç olarak gerçekleşmesi istenilen konuya ters düşen bir sistem niteliğindedir. Kuşkusuz topluma refah ve bolluğa kavuşturmaktan uzak olan böyle bir durum bir ülkenin yıllık toprak ve emek üretiminin gerçek değerini azaltır. Bu nedenle adalet kurallarına uygun bir biçimde hareket eden her insan, çıkarının gerektirdiği yoldan gitmekte tamamiyle serbest olmalıdır.»**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aslen Portekizli olan ve Hollanda'dan İngiltere'ye göç etmiş bulunan Musevi bir aileden Londra'da dünyaya gelen **«David Ricardo»** (1772 - 1823) ise küçük yaşta babası ile birlikte iş hayatına atılmış. Hıristiyan dininden bir kadınla evlenince, bu dini kabul ederek babasından ayrılarak Londra Borsasında simsarlık yapmış ve bir banker olarak Avam Kamarası üyeliğine kadar yükselmiştir.

Ricardo'nun ekonomi ilmine olan ilgisi 1799 yılında Bath kaplıcalarına yaptığı bir sağlık gezisinde Adam Smith'in **«Milletlerin Serveti»** adlı kitabını okumakla başlamıştır. Bu ilgi, giderek, Ricardo'nun iş hayatı ile olan ilişkisinin azalmasına ve zamanının büyük bir kısmını bilimsel çalışmalara ayırmasına neden olmuştur. Ricardo'nun ilk yapıtı **«Paranın Satın Alma Gücündeki Düşme Nedenleri»** olup **«R»** rumuzu ile yayınlanmış ve beklenenin üstünde bir ilgi uyandırmıştır. Gerek bu yapıt gerekse **«James Mill»**, **Ricardo**'nun ilerideki çalışmalarının en önemli birer teşvikçisi olmuştur.

«Uluslararası ticaretin hiçbir siyasi, mali ve idari engel ve sınırlamaya konu olmadan tam bir serbestlik ve rekabet koşulları içinde yapılmasının ülkelere büyük faydalar sağlayacağını» söyleyen Ricardo'ya göre: **«Eğer aynı malın maliyeti, karşılıklı ticarette bulunacak olan ülkelerde değişik ise, bu durumda, her iki ülke aynı kalitede ve daha ucuz maliyetle üretebildiği mal üzerinde ihtisaslaşmalı ve bu malı ihraç ederek karşı tarafın üzerinde ihtisaslaştığı malı satın almalıdır.»**

Ricardo ile birlikte kötümser ekonomistlerin akımını temsil eden İngiliz ekonomisti **«Thomas Robert Malthus»**, (1766-1834) din adamları yetiştirmiş bir ailenin çocuğu olarak 1766 yılında babası **«Daniel Malthus»** un yaşadığı Rookery kasabasında doğmuştur. İlk eğitimini babasından alan Malthus, 1785 yılında Oxford Üniversitesi'ne girmiş, 1793 yılında ise Cambridge Üniversitesi'nden burs kazanarak matematik, felsefe ve din öğrenimi yapmıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra küçük bir kasaba olan Surrey'e papaz olarak atanan Malthus, vaktini dinî çalışmalardan çok araştırma ve incelemelerle geçirmiştir. Hayatın yaşanılan an olduğuna ve ilerisinin Tanrı takdirine bırakılması gerektiğine inanan bir kişidir.

«Thomas Robert Malthus» tabiatın insanlara karşı daima hasis davrandığına inanmakta ve nüfus sayısı ile tarımsal üretim arasındaki dengesizlik nedeniyle nüfusta meydana gelecek her çoğalmanın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

insanlığın aleyhine olduğunu söylemektedir. Bu inancı dolayısıyla Malthus, fakirleri koruyan kanunlara karşı çıkmakta, yoklukla savaşmada gerek devletin gerekse halk kuruluşlarının faydalı olamayacağını ve zaten böyle bir şeyin de doğru olmadığını öne sürmektedir.

Malthus'ün adıyla anılan **«Nüfus Teorisi»**nin esasını, **«nüfus artışı ile gıda maddelerinin artışı arasındaki ahenksizlik»** oluşturmaktadır. Bu teori, gerek teorik gerekse pratik alanda uzun yıllar büyük ilgi görmüş, nüfus artışının ne dereceye kadar toplumun refahına hizmet ettiği hususu büyük bir çoğunluğun ilgisini çekmiştir.

Malthus, nüfus teorisini ileri sürerken, zamanında İngiltere nüfusunun çok hızlı artışının etkisi altında kalmış ve teorisini **«gittikçe azalan verim kanunu»** ile ispat etmek istemiştir.

Babası **«James Mill»** gibi büyük bir ekonomist ve felsefeci olan **«John Stuart Mill»** (1806-1873) ise, başta Adam Smith olmak üzere Ricardo'nun, Say'ın Malthus'ün ve babası Mill'in esası liberal felsefeye bağlı, fakat değişik biçimde belirtilen çeşitli düşüncelerini sentez edebilmeyi başararak, bütün klâsik ekonomistleri adeta bir okul haline getirmeyi başarmış bir İngiliz ekonomisttir. En önemli eseri olan **«Principles of Political Economy»** yi 1848 yılında yayınlamıştır.

1806 yılında doğan ve üç yaşında Yunanca, dört yaşında matematik, sekiz yaşında iken Latince öğrenmeye ve eski Yunan düşünürlerinin eserlerini okumaya başlayan, on üç yaşında Roma tarihini yazan ve nihayet on dört yaşında bir ekonomistin bilebileceği bütün bilgileri, özellikle Ricardo'nun ekonomik görüşlerini öğrenmiş olan John Stuart Mll, 17 yaşında **«Doğu Hint Kumpanyası»**nda görev almış ve 30 yıl süreyle bu şirkette çalışmıştır. Karısının Fransa'nın Avignon kasabasında ölmesinden sonra 20 yıl bu kasabadan ayrılmayan ve felsefeyle uğraşarak Fransa'nın siyasî hayatını inceleyen J.S. Mill, **«economicus»** adını verdiği **«yalnız kendi çıkarı için hareket eden ve tam bir rekabet alanında faaliyette bulunan soyut ve şematik bir insanın»** kişiliğini açıklamış, **«statik»** ve **«dinamik»** olayların gelişmelerinin incelenmesindeki farkı belirtmiştir.

Diğer taraftan J.S. Mill, bir ekonomide emek sahiplerine ödenmek için ayrılmış bir fonun bulunduğunu ve ekonomide ücret düzeyinin bu fon ile ülkedeki nüfus miktarına göre belirdiğini söylemiştir. **«Ücret Fonu»** adı verilen ve ücretlerin gerçekleşme düzeyini bu ayrılan sermaye miktarının çoğalması yahut da işçi miktarının azal-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ması gerekir. J.S. Mill ise, ücreti yükseltebilmek için fonu çoğaltmanın mümkün olmadığını, çünkü sermaye birikiminin her şeyden önce gelir ve tasarrufa bağlı olduğunu söylemiştir.

Liberal ekolün Fransa'daki ilk ve büyük temsilcisi sayılan ve öğrenimini Fransız ve İngiliz okullarında yapan **«Jean-Baptiste Say»** (1768-1832) bir sigorta şirketinde çalışırken ünlü Fransız Maliyecisi **«Etienne Claviéere»**nin tavsiyesi üzerine Adam Smith'in **«Milletlerin Zenginliği»** isimli eserini okumuş ve onun etkisinde kalarak Klâsik ekolün Fransa'daki ilk ve büyük temsilcisi olmuştur.

Önce, Mirabeau'nun gazetesinde yazan ve sonra bir fikir dergisinin başyazarı olan Say, 1799'da **«Tribünat»** denilen ve üyeleri Senato'ca seçilen Meclis'e girmiş ilk **«ekonomi»** kitabını yazmıştır. Ancak kitabı çok beğenen Napolyon, bunun bazı pasajlarının maliye politikasını destekleyici bir biçimde değiştirilmesini isteyince, Say bunu reddetmiş, bu nedenle de Meclis'ten ayrılmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine ufak bir tekstil fabrikasının müdürlüğünü yapmaya başlayan Say, bu amaçla sık sık İngiltere'ye seyahat yapmış ve bu esnada İngiltere'de başlayan sanayileşme hareketini yakından izleme olanağını elde etmiştir. Hayatının sonuna doğru **«Collége de France»**da akademik bir görev alan Say, **«Arts et Métiers»**de ekonomi kürsüsü kurmuş ve verdiği derslerle geniş bir ilgi uyandırmıştır.

Klâsik Ekolün Fransa'daki ilk ve büyük temsilcisi sayılan Jean-Baptiste Say, Adam Smith'in **«Ulusların Serveti»** isimli kitabını Fransızcaya tercüme ederek onun fikirlerini yaymış ve **«bırakınız yapsın, bırakınız gecsin»** formülünü daha iyi açıklayabilmek için ortaya yeni deliller ve görüşler getirmiş olan bir ekonomisttir. J.B. Say, ekonomi bilimini ilk defa olarak, **«üretim»**, **«mübadele»**, **«inkisam»** ve **«tüketim»** şeklinde bir ayırıma tâbi tuttuktan sonra, kendisini ünlü eden **«Mahreçler Teorisi»**ni 1803 yılında yayınladığı **«Traité d'Economie Politique»** isimli altı ciltlik eserinde açıklamıştır.

«Say» bu teorisi ile, bir mal satmanın başka bir mal almak demek olduğunu açıklamaya çalışmakta, insanların mal üretmesi yoluyla diğer mallara talep yarattıklarını söyledikten sonra ithalâttan korkulması gerektiğini, çünkü karşılığında bir şey vermeden herhangi bir şey satın almanın mümkün olamayacağını açıklamaktadır. Böylelikle Say, fazla üretimin bir buhran nedeni sayılamayacağını ileri sürmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«**Mahreçler Teorisi**»ne göre bir malın üreticileri o üretime kattıkları faktörler karşılığında; faktörün türüne göre ücret, faiz, rant veya kâr gibi bir gelir elde ederler. Bu gelirlerin toplamı ise üretilen malın maliyetine veya fiyatına eşittir. Böylelikle bir malı üretenler aynı zamanda onun maliyetine veya fiyatına eşit bir gelir yaratmış olmakta, daha başka bir ifade ile ürettikleri bir malı satın almaya yetecek satın alma gücü üretmektedirler. Bu duruma göre de hem üretim gelire hem de arz talebe eşit olmaktadır.

Görülüyor ki, Say'ın «**Mahreçler Kanunu**»na göre, üreticilerin en yüksek üretim yapmaları ve böylelikle ekonomik faaliyet hacmini her zaman tam istihdam düzeyine çıkarmaları mümkündür. Çünkü, üreticiler ürettikleri her malı satabildikleri için, üretim konusunda herhangi bir kararsızlık içinde bulunmayacaklar ve üretim miktarlarını daima en yüksek düzeye çıkarmaya çalışacaklardır. Her üreticinin böyle hareket etmesi halinde de, ekonomi tam istihdam düzeyine ulaşmış olacaktır.

J. B. Say'ın «**her üretim kendi talebini kendisi yaratır**» demesinin ve bunu «**Mahreçler Kanunu**» adı altında ifade etmesinin başlıca nedeni, Say'ın sanayileşme atılımının başladığı bir sırada İngiltere'de yaşamış olması, Adam Smith'in büyük etkisi altında kalarak onun yapıtını Fransızcaya çevirmesi ve nihayet şahidi olduğu ekonomik gelişme karşısında kuşku duyması ve liberalizm sistemine yöneltilen eleştirilere karşı ve sistemi savunmak amacıyla yeni deliller bulup çıkarmak istemesidir. Çünkü Say, iyimserlik ile liberalizmi uzlaştırmak suretiyle liberalizmin toplum için çok faydalı ve zorunlu bir sistem olduğunu, her şeyin özellikle ekonomik faaliyetlerin kendi yürüyüşüne terk edilmesi gerektiği görüşünü ısrarla savunan bir ekonomisttir.

A — LİBERALİZM SİSTEMİNİN ÜSTÜNLÜKLERİ

Devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesinin kesinlikle sözkonusu olmadığı «**Liberalizm sisteminde**» başkaları için üretimde bulunan «**müteşebbis**», insanların hangi mallara talep duyduklarını bulup çıkarmak, yani onların arzularını araştırmak zorunluğundadır. Çünkü, böyle bir araştırmayı başarılı bir biçimde sonuçlandırmayan müteşebbis, doğal nitelikte ve diğer bütün iradi müeyyidelerden çok daha etkili ve kendi kendine işleyen «**zarar ve iflâs**» sorunu ile kaçı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nılmaz olarak karşılaşmaktadır. Böyle bir araştırmayı başarılı bir biçimde sonuçlandıran bir müteşebbis, doğal nitelikte ve diğer bütün iradi müeyyidelerden çok daha etkili ve kendi kendine işleyen **«zarar ve iflâs»** sorunu ile kaçınılmaz olarak karşılaşmaktadır. Böyle bir araştırmayı başarılı bir biçimde sonuçlandıran bir müteşebbis ise kişilerin isteklerini bulup çıkarmanın ve onları tatmin etmiş olmanın bir karşılığı olarak **«kâr»** ile karşılaşır.

Böyle, birbirinin tersi iki sonuçtan birisi ile kesin bir biçimde karşılaşmak zorunluğunda bulunan bir müteşebbisin kendisi için en olumlu ve faydalı sonucu elde edebilmesi hiç kuşkusuz **«hangi malın» «nerede», «ne kadar»** ve **«nasıl»** üretilmesinin gerekli olduğunu bilmesine bağlıdır. Bu ifadeyi şöyle söylemek de mümkündür:

> **«Müteşebbis, üretimi tüketime uydurmakla bizzat kendini görevli kılan kimsedir. Yani müteşebbisin görevi ancak ihtiyaçlara cevap verebildiği takdirde başarılı olmakta, tersi durumda faydasız bir faaliyete girişmiş sayılmaktadır. Görev başarılı sonuçlanırsa arzular ve ihtiyaçlar giderilmiş olacağı için «kâr» başarılı olmadığı durumda ise «zarar» müeyyideleri kendilerini müteşebbise ansızın ve kesin olarak hissettirmektedirler.»**

Bilindiği gibi, bir müteşebbis üretim faaliyeti görevini yerine getirirken;

— **Doğa, emek ve sermayenin oluşturduğu üretim faktörlerini satın almakta,**

ve

— **Satın aldığı bu faktörler aracılığı ile piyasada satın alma güçleri yaratmaktadır.**

İşte, bir müteşebbis, ancak bu iki fonksiyonu birbirine uyumlu bir şekilde gerçekleştirebilmesi haline **«kâr»** elde edebilmekte tersi durumda **«zarar»** müeyyidesi ile karşılaşmaktadır. Bu nedenledir ki müteşebbislerin zarardan kaçınmaları ve kazancı düşünmeleri doğaldır. Fakat fonksiyonlarının başarısı oranında bu kazanç ya hiç olmaz veyahutta belirli ve az bir ölçüde gerçekleşebilir. Kuşkusuz, bir müteşebbisin amacı kazancını en yüksek bir düzeyde gerçekleştire-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilmektir. Ancak müteşebbis böyle olumlu bir sonuçla karşılaşabilmek için;

— **Rasyonel bir üretim düzeni kurmaya**

— **Ucuz maliyetli bir üretim sağlamaya**

ve

— **Üretilen malları ihtiyaçlara uydurmaya**

zorunludur.

Liberalizm sistemini savunan ekonomistlere göre **«kişisel çıkar»** ile **«toplum çıkarı»** arasında tam ve tutarlı bir uyum mevcut olup **«kâr»** yani **«servet veya para halinde kazanç»** elde etme arzusu ile hareket eden ve özellikle bu isteklerinin en yüksek düzeyde gerçekleşmesini isteyen müteşebbisler bu amaçla üretim faaliyetinde bulundukları zaman yalnız kendi çıkarlarına değil, aynı zamanda toplumun da çıkarına hizmet etmektedirler. Çünkü, müteşebbis için olumlu sonuçlanan her girişim mutlak olarak toplum yönünden yararlı olmuş bir girişim niteliğindedir.

Aslında, müteşebbisler herhangi bir üretim faaliyetinde bulunurlarken ve bu amaçla sermayelerine yatırım yerleri ararlarken topluma hizmet etmeği değil, yalnızca kendi çıkarlarını düşünmektedirler. Fakat kendi çıkarları için hareket eden müteşebbisler bu girişimlerinden başarılı sonuçlar elde edebilmek için farkında olmadan öyle hareket ederler ki eğer faaliyetleri sonunda kâr elde etmişlerse bu müteşebisler kesinlikle toplumun çıkarına hizmet etmişler, demektir.

Başka bir deyiş ile, müteşebbisler topluma hizmet **ettiklerinin** farkına varmadan topluma hizmet etmektedirler hatta denebilir ki müteşebbisler, toplum çıkarını amaç edindikleri girişimlerde kendi çıkarları için yaptıkları girişimler kadar başarılı olamamaktadırlar.

Kârın özendirici bir neden olduğu ve taraflar arasında serbest bir biçimde tartışılarak sonuçlandırılan birer kişisel sözleşmeler rejimi olan liberalizm sistemi için ekonomistler tarafından ileri sürülebilen çok sayıdaki avantajları şöylece gruplandırmak ve özetlemek mümkün olmaktadır:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Liberalizm, «özel mülkiyet», «kişisel çıkar» ve «rekabet gibi üç unsurun oluşturduğu ideolojik bir ortam olduğu için müteşebbisler tarafından tam bir serbesti içerisinde ve «serbest rekabet» koşullarına sahip olarak yapılan faaliyetler en yüksek «Sosyal Randıman»ı vermektedir.

— Liberalizmin temel yapısını oluşturan «hürriyet», «serbest rekabet», «özel mülkiyet» ve «kâr» gibi unsurlar, toplumu gelişmeye yönelten ve içlerinde müteşebbislerin de dahil olduğu «elit» bir tabakanın doğmasına olanak sağlamaktadır. Yetenekli ve ehliyetli kimselerden oluşan bu tabaka ekonomik faaliyetleri «dinamik» bir hale getirmektedir. Bu seçkin insanlar olmadığı takdirde ekonomik faaliyetler «rutin ve statik» bir nitelik kazanmaktadır.

— Bu sistemde çalışanlar ile yetenekli olanlar daha çok kazanabilme olanağına kolayca sahip bulundukları için insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri yalnızca kendi çalışma ve verimlilikleri ile mümkün olmaktadır. O halde bu sistemde insanların kendilerinin dışında ve özellikle «Devlet»e güvenmelerine olanak yoktur. Bundan dolayı herkes bir şeyler yapmak ve milli hasıladan pay alabilmek için üretime katkıda bulunmak, diğer bir deyişle satın alma gücüne sahip olabilmek için sahip bulunduğu faktörü, özellikle «emeğini» satmak zorunluğundadır. Böylelikle de toplam hasıla artışı hem daha hızlı olmakta hem de toplumsal refah daha kolaylıkla gelişme gösterebilmektedir.

— Güçlü olmak zorunluğunda bulunan kişi kendi aklıyla hareket ederken fazla kazanç sağlayabilme arzu ve çabasının neden olduğu olanaklar sayesinde genellikle yaratıcı, bulucu ve yapıcı olmaktadır. Tersi durumda başkalarının emrine bağlı olarak hareket eden kimseler, bu konuda rahat olacakları için ancak zorunlu faaliyetlere katılmakta ve toplum ihtiyaçlarının giderilmesine ve üretime önemli bir katkıda bulunmamaktadır. Bu durumda da toplumun gelişmesi ve kişilerin ihtiyaçlarını gidermeleri yeterince gerçekleşememektedir.

Görülüyor ki, kişiyi ve kişisel hürriyet'i esas alan hukuki çerçevesini «özel mülkiyet», «kişisel çıkar» ve «rekabet» gibi üç unsu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

run belirlediği liberalizm sisteminin küçümsenmiyecek nitelik ve nicelikte üstünlükleri vardır. Ancak, yukarıda açıklanan ve daha da açıklanabilecek bazı üstünlüklere karşın, liberalizm sistemini çeşitli yönlerden eleştirebilmek ve sayılan üstünlüklerin kesinliliklerini ve olumluluk ölçülerini tartışabilmek de kuşkusuz mümkündür. Esasen bu nedenlerle liberalizm sistemi artık günümüzde bütünüyle uygulanan bir ekonomik sistem hüviyetini kaybetmiş ve sistem, esas ilkelerinden küçümsenemeyecek ölçülerde bazı ödüller vermek zorunda kalmıştır.

Başka bir deyiş ile, liberal düşünürlerin kesin bir inanış içinde XVII. ve XIX. yüzyıllarda öne sürdükleri serbest rekabetin ve doğal kanunların sonuçta topluma ve bireylere mutlak yararlı olacakları tezi artık XX. yüzyılda önemini ve geçerliliğini az veya çok fakat giderek artan bir ölçüde yitirmiştir.

Zira, yeni liberalizmin başlıca temsilcilerinden olan **«Walter Lipmann» ile «L. Rougier»** gibi düşünürler üretim, mübadele ve para ile ilgili konularda Devletin ekonomiye müdahale etmesini kabul etmekte ve özellikle sosyal refahın sağlanmasında devleti en önemli bir yetkili olarak görmektedirler.

B — LİBERALİZM SİSTEMİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Bir İngiliz ekonomisti olan **«Hobbes»**, liberal ekonomi sistemini açıklarken şunları söylemiştir :

> **«Toplum ancak hür kişiler sayesinde yükselir. Bunun başka bir anlamı, gerçek bir toplumun yalnızca hür kişiler üzerinde kurulabileceğidir. Bu durumda da hürriyet, kişiye özgü bir hak değil, topluma özgü bir hak olarak belirmektedir. Gerçekte böyle bir hak toplum için bir zorunluluktur.»**

Hobbes'in bu deyişini şöyle ifade etmek de mümkündür. **«Özel mülkiyet»** ile **«kişisel teşebbüs»** birlikte bulundukları zaman insan emeğini ve doğayı ancak **«hürriyet»** içersinde daha verimli kılabilmekte ve elde edilen fayda en yüksek bir düzeyde olabilmektedir. O halde kişiye ve kişisel hürriyete dayanan sosyal denetim ve kurallardan uzak, özellikle devlet rolünün en düşük düzeye indirildiği liberalist ekonomik sistemine yöneltilen eleştirileri de bu noktada toplamak ve sistemin sahip olduğu üstünlüklere karşı yöneltilen ters görüşleri aynı yönde ele almak gerekir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sistemi eleştiren ekonomistlere göre **«Arz ve Talep Kanunu»** nun uygulandığı ve adının **«Serbest Rekabet»** olduğu bir düzen hiç bir zaman bir toplumun mutluluğunu sağlayamaz ve insanların ihtiyaçlarına cevap veremez. Çünkü serbest rekabet, aslında kendi yok oluşunu hazırlayan bir mücadele şeklinden başka bir şey değildir. O halde, böyle bir düzenin sonunda, toplumun varlığa değil, tersine insanların yokluğa doğru yaklaşmasını beklemek gerekir.

Liberalist ekonomi sistemini bu şekilde eleştiren ekonomistlerin bu konudaki görüşleri başlıca şöyle bir düşünceye dayanmaktadır:

Serbest rekabet adı verilen ve sınırsız bir hürriyet içerisinde servet ve para halinde kazanç elde etmek amacıyla yapılan böyle bir mücadele sonunda;

— **Güçsüz olan müteşebbisler ortadan kalkmakta,**

— **Güçlü olan müteşebbisler piyasada kalmakta,**

— **Sayıları az olan güçlü müteşebbisler ise kendi aralarında anlaşmalar meydana getirmektedirler.**

Böylelikle de tüketicilerin sömürülmesi olayı ortaya çıkmaktadır. Çünkü müteşebbislerin azalması veya az sayıdaki güçlü müteşebbisler arasında meydana getirilen anlaşmalar üretim mekanizmasını talebin etkisinden uzaklaştırmakta ve artık talebe göre bir üretim söz konusu olmamaktadır. O halde tüketicilerin çıkarına karşı olan ve arz cephesinde bir tekel yaratan böyle bir sistem yani liberalizm sistemi, ulaştığı bu sonuçla toplumun çıkarına asla uygun değildir.

Liberalizm sistemine yöneltilen bu eleştiride kuşkusuz bir gerçek payı vardır. Fakat bu eleştiriyi bütün yönleriyle doğru saymak da uygulama bakımından mümkün değildir. Özellikle bütün üretim faaliyetleri ile üretim sektörleri gözönüne alınacak olursa eleştiride-ki gerçek payı daha da azalmaktadır. Çünkü yapılan eleştiride belirtildiği gibi bugüne kadar arz cephesinde bir tekel veya böyle bir tekel yaratabilecek bir yoğunlaşma hareketi hiçbir zaman ve hiçbir yerde sistemin yok oluşuna neden olabilecek bir nitelik ve nicelikte gerçekleşmemiştir. Zira, böyle bir gerçekleşmeye;

— **İhtiyaçların bölünme veya yeni ekler yoluyla sürekli olarak artış göstermesi,**

— **Teknik alanda elde edilen yeni buluşlar ve gelişmeler,**

— **Üretim yöntem ve metodlarında her gün ortaya çıkan yenilikler.**

büyük ölçüde engel olmuş ve tüketicilerin çıkarını yok eden **«tekelleşme»** girişimleri hiçbir zaman tam anlamıyla bir başarıya ulaşamamıştır. Hatta bazı ülkelerde ekonomik birleşmelerin daha faydalı olduğu bile kabul edilerek işletmelerin bir yerde toplanma hareketleri özendirilmiş, kolaylaştırılmış ve bu hususta çeşitli hukuki kurallar konulmuştur.

Diğer yandan işletmelerdeki bir yerde toplanma hareketlerinin daha çok büyük endüstride olabileceği, küçük sanayi ile ticaret ve tarım faaliyetlerinde etkili bir toplanma hareketinin olamayacağı hususu da bilimsel bir gerçek olarak kabul edilince sisteme yöneltilen böyle bir eleştiriyi haklı görebilmek elbetteki daha da güç olmaktadır.

Liberalizm sistemine yöneltilen eleştirilerin bir diğeri de bu sistemin **«ekonomik buhranların»** meydana gelmesinden sorumlu tutulmasıdır.

Kuşkusuz bir ekonomiyi ve sosyal yapıyı bütünüyle saran ve söz konusu olduğu ekonomik toplumun insanları için daima kötü sonuçlar meydana getiren buhranlar bugüne kadar izlenmiş ve oluşları ile etkileri araştırılmıştır.

Ancak hemen söylemek gerekir ki yapılan araştırmalara ve bunlardan elde edilen olumlu sonuçlara karşın, buhranların oluş nedenleri henüz yeterince aydınlanmamış ve bu hareketlerin gerçek nedenleri üzerinde tam bir görüş birliği meydana gelmemiştir. Bu nedenledir ki zaman zaman insanları buhranlara ve sıkıntılara sürükleyen bunalımlardan liberalist ekonomi sistemini suçlamak pek doğru değildir.

Sosyal amaçla hareket edenlerin bu sisteme yönelttikleri bir başka eleştiri ise, liberalizmin **«haksız kazançlar yarattığı»** ve **«sosyal eşitsizlik»** getirdiği konusundadır. Gerçekten de yalnız bireysel

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çıkarlarını düşünerek yalnızca servet ve para halinde kazanç sağlamak ve onları tasarruf etmek amacıyla birbirleriyle rekabet halinde bulunan kişilerden oluşan bu düzende küçümsenmiyecek bir sosyal eşitsizlik vardır ve sistemin en çok eleştirilmesi ve üzerinde önemle durulması gereken yönü de herhalde burasıdır. Çünkü ekonomik bir sistemin amacı, ihtiyaçları en iyi bir biçimde karşılayabilecek bir ekonomik organizasyon yaratmaktır. Halbuki bu sistemde **«bencillik»** veya **«egoizm»** hareketleri kişileri bir yandan;

— Gayrete ve dolayısıyla gelişmeye,

öbür yandan da;

— Sömürüye

yöneltmektedir. Böylelikle de toplum içerisinde büyük bir eşitsizlik doğmaktadır. Aslında böyle bir eşitsizlik bu sistemi benimseyenlere göre olması gereken ve hatta olması zorunlu olan bir husustur. Sistemi savunanlara göre bu eşitsizlik böyle bir düzen için özendirici ve ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı bir güçtür. Bununla beraber liberalist ekonomistler, aslında toplum içerisindeki iş bölümü ve mübadele mekanizmasının bu sömürüyü ortadan kaldıracağına ve bireysel çıkarın toplum çıkarına en iyi hizmet edeceğine kesinlikle inanmaktadırlar.

Yalnızca burada unutulmaması gereken ve sistemi bu konuda eleştiren ekonomistleri haklı çıkaran bir husus vardır;

— İş bölümü,

— Başkası için üretim

ve

— Mübadele faaliyeti

insanlar arasındaki eşitsizliği hiçbir zaman ortadan kaldırmamış, tersine farkı biraz daha çoğaltarak toplumları çözümlenmesi güç sosyal sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Bundan dolayı da liberalist sistemin **«sosyal ilkesi»** hiç olmazsa bir insan ömrü için küçümsenmeyecek bir zaman kadar ihmal edildiğini söylemek yanlış değildir.

Liberalizm sistemine yöneltilen son fakat belki de en önemli eleştiri, bu sistemin **«sınai kapitalizm»** ile uzlaşamadığı ve sistemin,

zaman zaman kendisini oluşturan en önemli unsurlara bile ters düşerek rekabete maruz kalan müteşebbislerin devlet himayesine sığınarak kazançlarını korumak istemiş olmalarıdır.

Gerçekten de, liberalizm sistemi, en parlak günlerini Avrupa'nın ve özellikle İngiltere'nin sanayileşme hareketine başladığı yani elde edilen teknik ve teknolojik buluşlar sonunda üretim, maliyetinin düştüğü ve sürüm alanlarının genişlediği dolayısıyla sanayi tekellerinin söz konusu olduğu dönemlerde yaşamış ve geçerliliğini kanıtlamıştır.

Ancak, sınaileşmenin hızlandığı, dolayısıyla tekelciliğin ortadan kalkarak **«serbest rekabetin»** söz konusu olduğu ve özellikle bu rekabetin ticarî ve sınaî çıkarları büyük ölçüde tehlikeye sürüklediği dönemlerde ise sisteme bizzat sistemin temelini oluşturan özel teşebbüs tarafından cephe alınmış ve müteşebbisler devlet himayesi isteyerek kazançlarını muhafaza etmeğe çalışmışlardır.

Nitekim, XX. yüzyılın başlarında başta İngiltere olmak üzere sanayileşmeye başlayan bütün ülkeler liberalizm sisteminden hızla uzaklaşmışlar ve **«serbest rekabet»** yerine **«himaye»** rejimini benimsemişlerdir.

O halde denebilir ki, liberalizmin en önemli ve en hayati bir unsuru olan **«serbest rekabet»** özel teşebbüs mensuplarının kısa süreli çıkarlarını yok edebilmekte ve rekabet tehlikesi, ticarî ve sınaî kuruluşların zaman zaman da olsa devletin himaye ve müdahale önlemlerini istemelerine neden olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜÇÜNCÜ BOLÜM

KAPİTALİZM SİSTEMİ

I — KAPİTALİZM SİSTEMİNİN DOĞUŞU

Her türlü devlet müdahalesinin **«mukaddes insan hürriyetine»** tecavüz sayıldığı, **«serbest rekabetin»** ve **«kişinin kendi çıkarı peşinde koşarken topluma en yüksek yararı sağlar»** ilkesinin geçerli olduğu **«liberalizm sisteminin»** uygulandığı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda toplumların sosyal yapılarında meydana gelen olumsuz nitelikli büyük ve önemli değişiklikler ekonomi alanında yeni düşünce ve görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve **«liberalizm»** sistemi, XIX. yüzyıl sonlarında, kaçınılmaz bir sonuç olarak yerini **«kapitalizm»** ve **«sosyalizm»** gibi ana sisteme bırakmak zorunluluğunda kalmıştır.

Esası, **«bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler»** prensibi olan **«liberalizm»** sisteminin son bulmasının ve yerini **«kapiltalizm»** ve **«sosyalizm»** gibi ana sisteme bırakmış olmasının en büyük ve en önemli nedeni sınaî üretimin **«manifaktür»** bir biçimden çıkarak **«maşinafaktür»** bir biçim alması ve böylelikle, sermayesiz üretimin ortadan kalkarak **«kâr»** unsurunun **«müşevvik»** olmaktan çıkması ve **«üretim»** faaliyetinin, **«arz ve talep»** kanununa dolayısıyla **«arzın»**, talep ve kâr unsurlarına bağlı olmaksızın teknik sermayeye sahip olanlar tarafından yapılabilen bir nitelik kazanmış olması daha doğru bir deyimle kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmesidir.

Üretimin böyle bir nitelik kazanması ise bir yandan küçük sanayicinin ortadan kalkarak **«işçi»** sınıfı haline gelmesine ve yeni keşfe-

dilen makinelerin emri altına girmesine bir yandanda **«kâr»** hırsıyla hareket eden sermaye sahiplerinin yani patronların işçileri sömürgesine dolayısıyla **«sosyal adaletsizliğin»** dayanılması güç boyutlara ulaşmasına neden olmuştur.

İşte, **«kapitalizm»**, sosyal adaletsizliğe karşı bir tepki olarak doğmuş ve serbest rekabetin sermayeli üretim nedeniyle çalışamamasından kaynaklanan sakıncaları devlet müdahalesiyle gidermek ve her ferde, insan gibi yaşamak imkânını sağlamak amacıyla liberalizm sisteminin yerini almış bir ekonomik sistemdir.

Ancak «kapitalizm» sisteminin doğuşunu dolayısıyla **«liberalizm»** sisteminin sonunu hazırlayan iki önemli olay vardır. Bunlar, XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında İngiltere'de başlayan ve hızla Avrupa'ya yayılan **«sanayileşme hareketi»** ile bu hareketin neden olduğu **«işçi sınıfının sefaleti»** ve müdahaleyi kaçınılmaz kılan acıklı durumudur.

A) SANAYİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

XV.-XVI. yüzyıllarda vukua gelen fikrî ve maddî alandaki değişiklikierin etkisiyle başta ticaret olmak üzere çeşitli iktisadî faaliyetlerin ve düşüncenin çok yönlü ve büyük ölçüde bir değişmeye ve gelişmeye konu olması, ticarî kapitalizmi izleyen ve onu tamamlayan **«sınaî kapitalizm»**in ortaya çıkmasına ve pek kısa bir süre içersinde hızlı bir gelişme kaydetmesine neden olmuştur.

Sanayi Yeniçağın başlarında daha ziyade el emeğine dayanıyordu, dağınık ve ancak az ölçüde talebe cevap verebilecek bir hacimde idi. Fakat zamanla ticaret üstünlüğü sanayi üstünlüğünü meydana getirdi ve bu alanda icatlar birbirini izledi. Meselâ, İngiltere XVI ve XVII. yüzyıllarda sömürgelerinden yalnız baharat ve benzeri maddeler ile altın ve gümüş gibi kıymetli madenler getirmekle kalmamış, aynı zamanda hammadde de ithal etmiş ve bunları işleyerek, tekrar müstemlekelerine ihraç etmiştir. Yani müstemlekeleri birer sürüm pazarları haline getirmek istemiştir. Deniz ulaşımında kaydedilen gelişmeler ise bu isteklerin gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır. Böylelikle, her geçen gün biraz daha inkişaf eden sömürge ticareti de milli sanayileri geliştirmiş ve el emeğinin yerine makine kullanmak ihtiyacını doğurmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Makineleşme» yolunda ilk adımı atan ülke **«İngiltere»**dir. Çünkü İngiltere bu yüzyıllarda sanayileşebilmenin hemen hemen bütün imkânlarına sahip bulunuyordu. İngiltere'nin sahip bulunduğu imkânları şu şekilde sayabilmek mümkündür.

— **Büyük bir deniz ticaret filosu,**

— **Deniz aşırı geniş bir müstemleke piyasası,**

— **Sınaî tecrübe için yeteri kadar sermaye,**

— **Coğrafi, siyasî ve içtimaî şartların elverişliliği,**

— **Bol ve ucuz emek,**

— **Fikrî ve hukukî ortamın müsait olması.**

Bu şartlara haiz olan İngiltere'de sınaileşme hareketleri XV. yüzyıldan itibaren başladı. Fakat asıl sanayileşme XVIII. yüzyıl ortalarında vukua geldi ve yetmiş-seksen yıl içinde İngiltere tam bir sanayi ülkesi oldu. Meselâ, XV. yüzyılda yapılan keşif sayısı 50 kadar iken bu sayı XVIII. yüzyılda 108'dir. Bu icatlar istihsalin bünyesini büyük ölçüde değiştirmiş ve sınaî kapitalizm devrinin başlamasına yol açmıştır. 1784 yılında İngiltereyi ziyaret eden bir Fransız mineraloji uzmanı şöyle yazmıştır:

> **«Çıkrıkların gıcırtılı ve delice gürültüsü, mütemadiyen işitilen çekiç sesleri ve bütün bu makineleri harekete geçirmeğe çalışan insanların bitip tükenmeyen enerjileri, yeni olduğu kadar, ilgi çekici bir durumu ortaya koyuyordu...**
>
> **Geceler ışık ve ateşle öylesine doluydu ki, uzaktan bakınca gördüğümüz parlayan kömürler, yüksek fırınlardan ok gibi dışarı fırlayan yalazlar, ve ağır çekiçlerin örslere vurduğu zaman duyulan ses, hava pompalarının ıslığı andıran gürültüsü, insana indifa halinde bir volkan karşısında veya ateş ilâhı Vulkan'ın mağarasında imiş hissini veriyordu...**

Sanayileşme konusunda İngiltere'yi izliyen diğer ülkeler ise Fransa, Belçika ve Almanya'dır. Fakat İngiltere'de başlıyan sınaileşme hareketi bu ülkelere çeşitli nedenlerle biraz güç ve farklı tarihlerde yayılmıştır. Böyle olmasına rağmen ne Fransa ve ne de Belçika hiç bir zaman tam bir sanayi ülkesi haline gelememişler ve hem tarımı hem de sanayii birlikte yürüten birer ülke olmuşlardır.

Almanya ise sınaileşme hareketine en geç başlıyan bir ülke olmuştur. Fakat geç kalışını çok kısa bir süre içerisinde telâfi ederek özellikle XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın en büyük ve güçlü bir sanayi ülkesi haline gelmiştir.

Sınaileşmeyi hazırlayan keşifler ise önce tekstil alanında olmuştur. Böylelikle makineleşme hareketinin ilk başladığı alan tekstil sanayiidir.

Önceleri İngiltere ihtiyacı olan pamuklu kumaşları Hindistan'dan ithal ediyordu. Fakat sonradan dahilde imal edilen yünlü kumaşların kullanılması amacıyla pamuklu kumaş ithalâtı yasaklandı. Bunun üzerine halkın ihtiyacı olan kumaşlar dahilde yapılmağa başlandı. Fakat, bu konuda yeteri kadar kalifiye işçi olmadığı gibi, olanlar da yüksek ücret istiyorlardı. İşte bu durum, pamuklu kumaş imal eden iş adamlarını makineleşmeye yöneltti. Böylelikle keşifler birbirini izlemeye başladı.

Dokuma endüstrisinde yapılan ilk önemli keşif **«Uçan Mekik»**dir. 1733 yılında İngiltere'de tezgâhlara tarak yapan bir dokuma ustası olan **«John Kay»** tarafından icat edilen bu mekik dokumacılara, kol uzunluğundan daha geniş kumaşların dokunmasına imkân vermiştir. O zamana kadar, tek başına çalışan bir dokumacı mekiği atmak ve tutmak mecburiyetinde olduğu için sadece kolunun erişebildiği genişlikte kumaş dokuyabilirdi. **«Kay»**ın icat ettiği tertibatla artık mekiğin elle atılması ortadan kalkmış ve mekik, boy iplikleri arasından kamaya benzer bir aletle bir yandan öbür yana gider gelir olmuştu.

Bu yeni buluşla, verim iki misli artış kaydetmiştir. Fakat bu artış, diğer dokumacıların işine gelmemiş ve işsiz kalacakları endişesiyle **«Kay»**ın evine hücum etmelerine ve uçan mekik tertibatını bulan **«Kay»**ın Fransaya kaçmasına sebep olmuştur.

XVIII. yüzyıl ortalarında dokumacılar ancak iki katı dokuyabiliyorlardı. Bundan dolayı, 16 Mart 1751 tarihinde **«Society of Arts»** keten pamuk veya kenevirden aynı zamanda altı ipliği birden bükecek bir makineyi yapabilene mükâfat vereceğini ilân etti. Bu ilândan 13 sene sonra 1764 yılında Blackburn'de Stanhill kasabasında dokumacı **«James Hargreaves»** istenilen makineyi yapmağa muvaffak oldu ve buna **«Jenny»** adını verdi. Sabahtan akşama kadar babası

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

için iplik büken Jenny, James Hargreaves'in kızı idi. Fakat, bu buluşta iplik bükücülerinin tepkisi ile karşılaştı ve bu işi yapanlar Hargreaves'in evine hücum ederek makineyi parçaladılar.

Birkaç yıl sonra kızı ile kendisini kaçmak suretiyle güçlükle kurtaran James Hargreaves'in buluşunu Bolton'lu bir berber olan ve daha ziyade evleri dolaşarak saç boyası satan **«Richard Arkwright»** tamamladı ve 1767 yılında daha iyi bir iplik bükme makinesi meydana getirdi.

Esasında teknik bilgisi olmayan fakat müşterilerini traş ederken veya ev ev gezerken dokuma endüstrisinin çektiği iplik sıkıntısını iyice öğrenen **«Arkwright»**, bir demirci ile bir saatçının da yardımını sağlamak suretiyle yaptığı iplik bükme makinesi ile istenilen sağlamlıkta çözgü ipliği yapabilmek mümkün oldu. Bundan dolayı da sanayiciler büyük ücretler ödeyerek bu makinenin ihtira beratını satın aldılar ve böylelikle Arkwright hem asalet ünvanını aldı hem de öldüğü zaman geride yarım milyon altın bırakacak kadar zengin oldu.

Bununla beraber iplik imalinde en ileri makineyi, 1779 yılında daha önce yapılan makineleri inceliyerek bunların iyi taraflarını alan ve böylelikle hem daha sağlam hem de daha ince ve zarif iplik elde etmeye muvaffak olan **«Samuel Crompton»** yaptı. Crompton'un bu makinesi kısa bir süre içerisinde iplik endüstrisinde geniş bir şekilde kullanılmağa başlandı.

İplik imalatındaki gelişmeleri dokuma makinelerindeki değişmeler izledi. Daha doğrusu izlemek mecburiyetinde kaldı. Çünkü yeni makinelerle iplik imalâtı o derece fazlalaştı ki, eski dokuma makineleri bu ipliklerin tamamını kullanamaz oldu. Bunun üzerine dikkatler, dokuma tezgâhlarının yenilenmesine çevrildi.

Bu konuda ilk ve en önemli keşfi yapan **«Dr. Edmund Cartwright»** oldu. 1743 yılında Nutinghamshire'de doğmuş olan şair ve papaz Cartwright köy köy dolaşırken iplik imalatının gelişmesi karşısında dokumacıların üzüntülerini görmüş ve yeni dokuma tezgâhları yapmanın zaruretini hissetmiştir.

Bu düşünce ile çalışmaya başlayan ve esasında hiç bir dokuma tezgâhı görmemiş olan Cartwright 1785 yılında hızlı dokuyan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

otomatik bir tezgâh yapmağa muvaffak oldu. Önce hayvan gücü ile çalışan sonra buharla çalışmaya başlayan bu tezgâh yüksek verimle çalışıyor ve iplik kopunca kendi kendine duruyordu. Diğer buluşlarda olduğu gibi Cartwright'in yeni tezgâhı da tepki ile karşılandı. Fakat, zamanla otomatik tezgâhların kıymeti daha iyi anlaşıldı ve kısa bir süre içinde dokuma endüstrisi bu tezgâhları geniş ölçüde kullanmağa başladı.

Sınaileşme hareketi ancak maden endüstrisindeki gelişmelerden sonra hız kazanabilmiştir.

Maden endüstrisindeki ilk gelişmeler ise önce **«demir»**de olmuştur. Dokuma endüstrisinin hızlı bir gelişme göstermesi karşısında odun kömürü ile çalıştırılan yüksek fırınlar bu ihtiyaca cevap veremeyince İngiltere, İsveç, Almanya ve Norveç'ten demir ithal etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu durum kaçınılmaz bir zorunluluk olarak demir sanayicilerinin üretimlerini arttırmağa, bunun için de bu konuda bazı buluşlar yapmağa zorlamıştır. Diğer taraftan, yüksek fırınlarda yakıt maddesi olarak odunun kullanılması dolayısıyla ormanların büyük ölçüde azalması da sanayicileri demir üretiminde yeni usuller bulmağa zorlamıştır.

Bu nedenlerle demir endüstrisinde önce maden kömürü kullanılmağa başlanmıştır. Fakat, o zamanki ilkel metodlarla yeraltında maden kömürü istihraç etmek çok zordu. Çünkü, ocaklarda hem grizu tehlikesi vardı, hem de ocakları basan suları boşaltabilmek mümkün olmuyordu. Diğer taraftan kömür, yüksek fırınların iç yüzlerinde kalın tabakalar meydana getirerek fırınları kullanılmaz hale getiriyor ve böylelikle verim büyük ölçüde düşüyordu.

Maden kömürünü yakıt olarak yüksek fırınlarda en verimli olarak kullanabilmeyi ilk düşünen ve bu konuda çalışmalar yapan **«Dud Dudley»** dir. Ancak uzun süren çalışmalara ve gösterilen çabalara rağmen Dud Dudey'in çalışmaları başarıyla sonuçlanmadı. Bununla beraber bu konudaki çalışmalar durmamış ve daha yıllarca devam etmiştir.

Nitekim, Dud Dudley'den yaklaşık yüz yıl kadar sonra **«Abraham Darby»** isimli bir İngiliz demirhane müdürü maden kömürünü yaka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rak **«kok»** elde etmeyi ve bu koku demir üretiminde yakıt olarak kullanmayı başarmıştır.

Böylelikle maden cevheri ile kolaylıkla saf font elde edebilmek mümkün oldu. Maden kömürünün kok haline getirildikten sonra demir üretiminde kullanılmaya başlanması ise demir sanayiinin hızla gelişmesine ve dolayısıyla makine çağının doğmasına imkân hazırlamıştır. Bu arada **«Neilson»** isimli bir başka İngiliz, yüksek fırınlarda sıcak hava kullanmak suretiyle kok yerine tabii kömürün kullanılabileceğini ispat etmiş ve bu buluştan özellikle kömüründen kok yapılması müsait olmayan İskoçya büyük ölçüde yararlanmıştır. Kuşkusuz Neilson'un bu buluşu da demir sanayiinin gelişmesini ikinci defa hızlandıran önemli bir etken olmuştur.

Bütün bu buluşlara rağmen demir sanayiinde daha bazı sorunlar vardı. Bunların en önemlisi kok veya buhar sayesinde demir cevherinden sağlanan fonttan saf demirin elde edilebilmesi ile ucuz ve bol miktarda çelik elde edilebilmesiydi. 1750 yılında **«Benjamen Huntsman»** saat zembereği yapmak için ilk çeliği bulmuştu. İlk çelik haddehanesi de 1770 yılında kurulmuştu. Fakat, elde edilen çelikler o kadar pahalı idi ki ancak kılıç yüzlerinin yapılmasında kullanılabiliyordu.

İlk defa ucuz çelik yapma usulünü ise 1856 yılında **«Henry Bessemer»** keşfetmiştir. Bessemer'in bulduğu usul maden sanayiini büyük ölçüde etkiledi. Fakat bu usul sadece fosforlu olmayan demir filizlerine uygulanabiliyordu. Bu büyük engeli de 1878 yılında **«Thomas»** ve **«Gilchrist»** isimli iki İngiliz kimyageri yoketmiş ve fosforlu madenden çelik yapmağa muvaffak olmuşlardır. Bu buluştan özellikle Alman sanayii yararlanmış ve **«Loren»**in fosforlu filizlerinden çelik yapılmağa başlanmıştır. Böylece Alman sanayii büyük bir gelişmeye konu olmuş, ve kolaylıkla, bol ve ucuz miktarda demirin yerini alabilen çelikten raylar, gemiler ve çeşitli makineler yapılmaya başlanılmıştır.

Görüldüğü gibi **«kömür»** ve **«demir»** sınaî gelişmenin başlıca iki unsuru olmuşlar ve bu iki maddeyi yeteri ölçüde elde etmeğe muvaffak olan ülkeler Yeniçağın zengin ve sanayileşmiş ülkeleri haline gelmişlerdir. Bu ülkelere en iyi örnek **«İngiltere»** ile **«Almanya»**dır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fransa ise bu ülkeleri daha geriden izlemek zorunda kalmıştır. Çünkü Fransa'daki kömür hem daha az hem de daha düşük kalorili olup, kok yapımına elverişli değildi. Bundan dolayı da odundan istifade etmek suretiyle demir yapımı bu ülkede XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Meselâ 1846 yılında Fransa'da istihsal edilen demirin beşte üçü odunun yakıt olarak kullanılması suretiylie olmuştur.

Sınaileşme alanındaki gelişmeyi sağlıyan keşiflerin vukubulduğu diğer bir saha ile **«makine imalâtı»**dır. Ortaçağın sanayi faaliyeti makine yerine el emeğine ve basit aletlere dayanıyordu. Makine niteliğini taşıyabilen bazı aletler ise rüzgâr ve su gibi tabiat kuvvetlerinden yararlanılarak çalıştırılıyordu. Fakat bu kuvvetler makineli bir sınaî faaliyet için yeterli değildi. Çünkü su her yerde bulunamıyor, rüzgâr ise her zaman olmuyordu. Böylelikle sınaî faaliyetlerde makinanın yer alabilmesi için buharın kullanılmasına kadar beklemek gerekmiştir.

Bu gerçeğe rağmen XVII. yüzyıldan önce **«buhar kuvveti»**nden yararlanmak için nedense büyük ve önemli bir çaba sarfedilmemiştir. Yalnız **«Papin»** isimli bir Fransız silindirli pistonu buharla işletmeye muvaffak olmuş ve böylelikle maden kuyularından suyu çıkarabilecek tulumbaların yapılması imkân haline gelmiştir. Bu konuda faydalı çalışmalar yapan bir başka kişi de **«Thomas Savery»** isimli bir İngiliz'dir.

Fakat buharla işleyen ilk ve mükemmel makineyi yapabilmek **«Newcomen»** isimli bir başka İngilize nasip olmuştur. 1712 yılında Newcomen'in yaptığı bu ilk buhar makinesi bir silindir içine buhar vermek ve böylelikle pistonu hareket ettirmek prensibine dayanıyordu. İlk yapılan makinelerde silindir içindeki buhar bir soğuk su musluğunu açmak suretiyle soğutuluyor ve böylelikle pistonun hava basıncıyla aşağı inmesi sağlanıyordu. Bundan dolayı bu makineye hidrolik tulumba demek daha doğrudur.

«Newcomen»in keşfettiği bu tulumbalar önceleri demirciler, araba tekerlekçileri ve marongozlar gibi teknik yönden ehliyeti olmıyan kişiler tarafından yapılmıştır. Bu nedenle de yapılan makineler fevkalade ilkel bir manzara arzetmiş dolayısıyla da fazla kullanışlı olmamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Newcomen'in bu buluşunu kısa bir süre içerisinde geliştirerek buharlı pompalardan buharlı makine imalatına ulaşan kişi ise sanayi taihine 1764 yılında Newcomen'in makinesine bir kondansatör takarak silindir içindeki pistonu hava yerine buharla çalıştırmağa muvaffak olan **«James Watt»**dır.

«James Watt» 1781 yılında da buharla işleyen makinesine dişli bir tekerlek ilave ederek ekseni etrafında dönebilen bir güç elde etme başarısını göstermiştir. **«James Watt»**ın bu büyük başarısı ise XVII. yüzyılın sonlarına ulaşıldığında insanları artık doğanın kölesi olmaktan ve özellikle iptidaî ve ilkel araç ve yöntemlerle çalışmaktan kurtarmıştır.

Böylelikle, **«el emeği»**nin yerine **«makine»**, **«imalâthane»**nin yerini ise **«fabrika»** aldı. Dolayısıyla sınai inkilâp kısa süre içerisinde bütün Avrupayı etkisi altına aldığı gibi Avrupa dışına da yayılmış ve başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer deniz aşırı ülkelere de sıçramıştır. Bu oluşun doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak da ekonomik faaliyetler her yerde gelişmiş, insanlar ve ülkeler az gelişmişlikten gelişmişliğe yönelmişlerdir.

Fakat, bütün bu olumlu gelişmelere rağmen «insan» ile **«makine»** arasında oluşan bu çok yakın ve çok sıkı ilişki, ne yazıkki bu makinelerin emrine girmek zorunluluğunda kalan insanların sefaletine, yoksulluğuna, açlığına ve çoluk - çocuk, kadın erkek, yaşlı genç demeden sömürgelerde yapılan en kötü ve en ezici çalışma şartları içinde aç ve susuz çalıştırılmalarına ve dolayısıyla sömürülmelerine ve nihayet, bugünkü ile kıyaslanamayacak ve benzetilemeyecek bir işçi sınıfının doğmasına neden olmuştur.

B) SINIFLARIN DOĞUŞU

Teknik buluşların neden olduğu sanayi ihtilâli bir taraftan üretimin bünyesini değiştirmiş, diğer taraftan ise insan tarafından yaratılmış bulunan sermayeyi tabiat ve emek gibi diğer üretim faktörlerine kıyasla daha önemli ve etkili bir hale getirmiştir. Bu oluşun kaçınılmaz bir sonucu olarak da;

— **Bir taraftan icat edilen yeni makinelerin tedariki güçlenmiş,**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Diğer taraftan ise, bu makinelerin satın alınması için büyük masrafların yapılması**

icap etmiştir.

Bu güçlüklerin ifade ettiği anlamı kısaca şöyle belirtmek mümkündür. Artık, herkesin **«makine»** adı verilen yeni üretim vasıtalarını satın alması ve dolayısıyla üretimde bulunması mümkün değildir. Bu ifadenin diğer bir anlamı da, bu tarihe kadar basit ve ilkel âlet ve edavatla üretimde bulunan **«küçük sanayici»**nin ortadan kalkması ve yerine **«makineli bir üretim»** şeklinin geçmesidir.

Sınaî üretimin **«manifâktür»** bir halden çıkarak **«maşinefaktür»** bir hale gelmesi ise:

— **Küçük sanayicinin ortadan kalkarak «işçi» sınıfı, haline gelmesi ve yeni keşfedilmiş makinelerin emri altına girmesi.**

— **Yeni makinelere sahip olan ve dolayısıyla emrinde işçi çalıştırabilen ve «kapitalist», «patron» veya «sanayici» gibi isimler verilebilen başka bir sınıfın doğmasına neden olmuştur.**

Burada derhal belirtilmesi lâzım gelen bir husus vardır ki, bu sınıfların doğusu **«kapitalist»** adını alan sermaye sahibi sınıfının diğer sınıfa, yani **«işçi»** sınıfına olan hâkimiyeti, insan zekâsının bir buluşu şeklinde değil, kendi sınaî keşif ve buluşların tabiî bir sonucu olarak belirmiştir. Sınaî icatları yapanlar ve bu icatları süratle sınaî üretime intikal ettirenler, birdenbire bir üretim üstünlüğüne haiz olmuşlar ve üretimin emrine verdikleri makinelerle büyük avantajlar elde etmişlerdir.

Görülüyor ki sınıfların doğuşunu ve bir sınıfın diğer sınıf üzerindeki hâkimiyetinin tek nedeni **«sermaye»**dir. Fakat böyle bir üstünlükten istifade edenler, bizatihi sermaye adını alan makineler olmayıp, bu sermayeye yani makinelere sahip olanlardır. Çünkü, sermaye cansız, sermayeye sahip olanlar ise canlı birer unsur mahiyetindedirler.

Makineli veya daha doğru bir deyimle sermayeli üretim sistemi, **«kapitalist»** ve **«işçi»** (proleterya) gibi iki sınıf ortaya çıkarırken, bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sınıfların problemlerini de beraberinde getirmiştir. İnsan emeğinin yerini alan makineler, sınaî üretime uygulanmaları esasında onlara yardımcı olmamış ve bilakis insanların büyük bir çoğunluğunu hâkimiyetleri altına almışlardır. Makinelerin bu hâkimiyetleri özellikle başlangıçta çok gaddarâne bir vaziyette tezahür etmiş ve insanlar adeta makine olmadan üretim yapamaz bir hale gelmişlerdir. Çünkü makineler çok daha ucuz ve daha çok üretim yapabilme imkânlarına haiz oldukları için, küçük makineleri veya basit âletleri ortadan kaldırırken, bunların sahipleri olan sanatkârları da **«işçi»** durumuna düşürmüşlerdir. Bu düşüş;

— **Bir taraftan işçi sınıfının süratle çoğalarak emek arzının artmasına,**

— **Diğer taraftan ise makine sahiplerinin büyük kazançlar sağlamalarına neden olmuştur.**

Emek arzının hızlı bir vaziyette çoğalışı, işçilerin rekabet halinde bulunmalarını zorunlu kılmıştır. Bu durum karşısında işçi ücretleri asgarî geçim haddi ve hatta ondan daha aşağı seviyelere kadar düşmüş, böylelikle sermaye sahipleri daha büyük kazançlar elde ederek daha fazla sermayeye sahip olabilmek ve dolayısıyla hâkimiyetlerinin hududunu genişletmek imkânını çok kolaylıkla bulmuşlardır.

Makineler ve makineli üretim büyük masrafların yapılmasını zorunlu kıldığı için böyle bir ödeme ancak, sermaye sahipleri tarafından yapılabiliyordu. Fabrikalarla rekabet edemeyen sanatkârlar ise işçi haline gelirlerken, aynı zamanda sermaye sahiplerinin daha fazla imkân kazanmasına da yardımcı oluyorlardı. Böyle olmasına rağmen bu oluş, tamamiyle tarafların rıza ve iradeleri dahilinde tahakkuk ediyor ve hiç kimse küçük bir sanatkâr olmaktan çıkarak işçi olmak için zorlanamadığı gibi emeklerin ücretini tayin için de her hangi bir zorla karşılaşmıyordu. Zira hâkim olan prensip, **«hürriyet ve serbest mukavele rejimi»** idi ve taraflar anlaşmalarını, böyle bir rejim içerisinde yapıyorlardı.

Fakat bu durum tamamen şekli olup, zahiri bir anlam taşımakta idi. Esasında **«taraflar arasında mutlak ve fiili bir eşitsizlik»** vardı. Zira iyi bilinen bir gerçektir ki, emeğinden gayrı hiç bir şeyi olmayan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir işçi ile uzun süre yaşayabilme ve hayatını idame ettirebilme imkânına haiz bir patron arasında **«hukukî bir serbesti»** olmasına rağmen, hiç bir zaman bir eşitlik olamaz. İşte **«açlığın neden olduğu bu eşitsizlik»**, yeni keşfedilen ve bulunan makinelerin üretime dahil edildiği bu tarihlerde bir taraftan emek arzını çoğaltmış, dolayısıyla ücretleri ölmeyecek kadar düşürmüş, diğer taraftan **«emek ile kapitali»** daha doğru bir deyimle **«sefalet ile refahı»** karşı karşıya getirmiştir.

Gerçekten de, hiç bir yüzyıl, özellikle XIX. yüzyıl kadar toplumların büyük bir kesimi ve özellikle işçi sınıfı için karanlık ve kıyıcı olmamıştır. Bu yüzyılda işçiler için günlük çalışma süresi tekstil sanayiinde 15 saata kadar yükselmiş, çocuklar ve kadınlar günde 16-17 saat ayakta çalışmak ve hatta 6-8 yaşlarındaki çocuklar bile havasız yerlerde sürekli olarak iki büklüm çalışmak zorunluluğunda kalmışlardır.

Tüm işçiler, kadın erkek, genç, ihtiyar veya çocuk ayırımı yapılmaksızın yarı aç yarı tok sabahın çok erken saatlerinde uzun yollar geçerek fabrikalara koşmuşlar ve bunların pek çoğu daha çalışmaya başlamadan yollarda yorgunluktan düşüp bayılmışlardır. Keza aynı işkence, geç vakit işlerinden çıktıktan sonra yattıkları izbelere yayan yürüyerek dönmek zorunluluğunda olan işçiler için bir kez daha söz konusu olmuştur.

«Oğlumu yedi yaşından beri kar-tipi altında işyerine sırtımda taşıyarak götürüp getirdim. Kendisini günde onaltı saat çalıştırırlardı. Makinenin yanında dikilip dururken, yanına cömelip karnını doyururdum, çünkü ne makineyi durdurmasına, ne de yanından ayrılmasına izin verirlerdi.» şeklinde 1863 yılında **«Cocuklara İsverme Komisyonu Raporu»**nda yer alan bu satırlar **«sosyal adaletsizliğin»** nedenlerini açıklayan çok güzel bir örnektir.

1842 yılında bir İngiliz işçisi ise, çalıştığı fabrikada durumu anlatırken şunları söylemişdir :

> **«Çalıştığım fabrikada evli kadınlar ve anneler günde bir öğün yemekle, sabahtan gece yarısına kadar çalıştırılırlardı. Emzikli olanların bebekleri karınlarını doyurmak için günde yalnız üç kere kendilerine getirilirdi. Çoluğu çocuğu olan erkekler gece yarısına kadar sadece bir, en kabadayısı günde iki öğün yemekle çalışırlardı.»**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aynı yıl İngiltere'de hazırlanan **«İşçi Halkın Sağlık Durumu Hakkında Rapor»** da da bildirildiğine göre şehirlerin sokakları pislik içinde olup kanalizasyon yoktu, geniş işçi mahallelerinde binlerce çocuk görünmesine rağmen bunların pek çoğunun ya adı yoktu ya da köpekler gibi yakıştırma isimlerle çağrılıyor ve her hangi bir işçiye en son ne zaman yıkandığı sorulduğu zaman, **«En son mu? Hapisteyken.»** cevabı alınıyordu.

Kısacası, sanayileşme hareketinin işçilere getirdikleri, sağlık durumlarının bozulması, hastalıklar, erken ölümler, ailelerde çözülmeler, kanuş sarhoşluk ve cinayetlerin artması gibi şeyler olmuştur.

Görüldüğü üzere, her türlü devlet müdahalesinin **«mukaddes insan hürriyetine»** tecavüz sayıldığı ve **«serbest rekabetin»** ve **«kişinin kendi çıkarı peşinde koşarken toplumu en yüksek yararı sağlar»** ilkesinin geçerli olduğu liberalizm sisteminin uygulandığı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda işçinin ekonomik ve sosyal yaşamı son derece kötü idi. Bu durum, işçi sınıfının, hızla toplumu oluşturan diğer sınıflardan uzaklaşmasına ve mülkiyete sahip kapitalist sınıf ile arasının her yönden açılmasına neden olmuştur ki bu oluş haklı ve zorunlu olarak pek çok düşünürü soruna bir çözüm aramaya yöneltmiş ve **«ekonomik yönden güçsüz»** olanların **«ekonomik yönden kuvvetli»** olanlara karşı korunması yolunda devletin müdahale etmesi gerektiği hususu giderek önem kazanmıştır.

Çünkü, XVIII. ve XIX yüzyıllarda sınai üretimin **«manifaktür»** bir biçimden çıkarak **«maşinafaktür»** bir biçime gelmesi ve dolayısıyla küçük sanayicinin ortadan kalkarak «işçi» sınıfı haline gelmesi ve yeni keşfedilen makinaların emri altına girmesi ve yeni makinalara sahip ve bu nedenle emrinde işçi çalıştırabilen **«kapitalist»**, **«patron»** veya **«sanayici»** gibi adlar taşıyan diğer bir sınıfın doğması tamamiyle tarafların rıza ve iradeleri çerçevesinde gerçekleşmiş ve hiç kimse küçük bir sanatkâr olmaktan çıkarak işçi olmak için zorlanamadığı gibi emeğinin bedeli olan ücretin belirlenmesi ile çalışma koşullarının saptanması konularında da herhangi bir zorlanma ile karşılaşmamıştır.

Zira bu devre egemen olan ilke, **«hürriyet ve serbest sözleşme rejimi»** idi ve taraflar anlaşmalarını böyle bir rejim içerisinde yapı-

yorlar ve aralarında serbest iş sözleşmesi yapıp yapmama hususunda tam bir bağımsızlığa sahip bulunuyorlardı.

Bu durum karşısında kaçınılmaz bir sonuç olarak bazı düşünürler liberalizm sisteminin parolası olan **«bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler»** prensibinin geçerliliğini eleştirmek zorunluğunda kalmışlar ve ekonomik gelişmeye karşın, sosyal adaletsizliğin ve sefaletin ortaya çıkmasından, müdahale tanımayan ve kişiyi, çıkarını esas alan liberalizm sistemini suçlu bularak devletin ekonomiye müdahale etmesini ve sosyal kanunlar çıkararak herkese insan gibi yaşama olanağı sağlamasını istemişlerdir.

Ancak devletin ekonomiye müdahalesini öne süren düşünürler bu konuda devletin, ekonomiye müdahale ederken mevcut düzeni temelinden sarsmamasını ve yalnızca **«serbest rekabetten»** ve aşırı **«kâr»** hırsından doğan **«kötülükler»** ile endüstiyel üretimin neden olduğu **«krizlerin»** önlenmesini istemekle yetinmişlerdir. Özel mülkiyeti benimseyen ve yalnızca bunun tasarrufu nedeniyle ortaya çıkan bazı haksızlıkları gidermeyi ve bu amaçla devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini öne süren düşünürlere ekonomik doktrinler tarihinde **«Müdahaleciler»** adı verilmektedir.

Devletin fonksiyonlarını yalnızca güvenin ve adaletin sağlanması ile fertlerin başaramayacakları bazı ulaşım ve bayındırlık işlerinin yapılması biçiminde gören liberalizme karşı devletin ekonomik hayata müdahalesini ve özellikle özel mülkiyet hakkının sömürü ve sefalete neden olmayacak bir biçimde düzenlenmesini zorunlu gören düşünürlerin en önemlileri ekonomi düşünce tarihinde **«Alman Tarihçi Ekolü»** olarak bilinen ekole mensup düşünürler, **«Ulusal Ekonomi Doktrinln»** kurucusu olarak bilinen **«Frederic List»**, **«Cemiyetçi Sosyalizm»** ekolü mensuplarından **«Robert Owen»** ile müdahaleci düşünürlerden **«Simon de Sismondi»**dir.

Liberal ekonomistlerin izledikleri yöntem ile bu yöntemin kullanılması biçimine yapılan itirazlar XIX. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da **«Tarihçi»** ekolün doğmasına neden olmuştur. Aynı zamanda, devletin ekonomik hayata müdahale etmesini istedikleri için **«Devlet Sosyalistleri»** olarak da tanınan bu ekolün mensuplarını **«Eski tarihçiler»** ve **«Yeni tarihçiler»** adı altında ikiye ayırmak gerekir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Eski Tarihçi» ekole mensup ekonomistler, esas itibariyle liberalizmi benimsemekle beraber, bunun düzeltilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu ekolün başlıca temsilcileri, başta ekolün kurucusu Leipzig Üniversitesi profesörlerinden **«Wilhelm Roscher»** (1817-1894) olmak üzere, Breslau ve Marburg Üniversitelerinde profesörlük yapmış ve siyasî düşünceleri nedeniyle İsviçre'ye iltica etmiş fakat sonradan Almanya'ya geri dönerek Jena Üniversitesi ders vermiş **«Bruno Hildebrand»** (1812-1878), Marburg ve Heidelberg Üniversitelerinde Profesörlük ypamış ve **«Historizm»** in teorisini kurarak ve bu doktrini sadeleştirmiş **«Karl Knies»** (1821-1898) ile toprak mülkiyeti konusundaki yazılarıyla bilinen **«Thedor V. Bernhardi»** (1802-1887) dir.

«Yeni» veya **«Genç Tarihçiler»** diye bilinen ekolün ileri gelenleri ise ekolün manevi başkanı sayılan ve Berlin Üniversitesinde profesörlük yapmış **«Gustav V. Schmoller»** (1838-1917), Münih Üniversitesi Profesörlerinden **«Lujo Brentano»** (1844-1931), genel ekonomide olduğu kadar işletme ekonomisinde de adı geçen **«Karl Bücher»** (1847-1930), Strassburg Üniversitesi profesörlerinden olup para ve istatistik konularında iyi tanınan **«George Friedrich Knapp»** (1842-1926) ile nazariye ile tarihi telif etmeye çalışmış **«Warner Sombart»** (1863-1941) dir.

Tarihçi Ekol mensupları **1872** yılında bir **«Beyanname»** yayınlayarak devletin ekonomik faaliyetlere kayıtsız kalmayarak ekonomik faaliyetleri düzenlemesini ve denetlemesini istemişlerdir. **«Eisenach Beyannamesi»** adı verilen bu bildiride:

— **Özel mülkiyetin kabul edilmesi,**

— **Kâra karşı bir düşmanlığın benimsenmemesi,**

— **Kârın üretimin büyüklüğüne ve önemine göre taktir edilmesi,**

— **Büyük kazançların azaltılması,**

— **Ücretlerin arttırılması,**

— **Vergilerin nisbi olması,**

— **Patronlardan alınıp işçilere verilmesi,**

— **Üretim ve dağıtımda devletin ya denetim ya da hizmet girişimci olarak birinci rolü oynaması,**

— **Sosyal sigortaların genişletilmesi,**

— **Belediye hizmetlerinin arttırılması**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gibi esaslar ileri sürülmüş ve devlete düşen görevin, her yerde ve her zaman değişik bir biçimde olması gerektiği belirtilmiştir.

Esas itibariyle liberalizmi benimseyen, fakat bunun düzeltilmesi gerektiğini ileri süren **«Tarihçi Ekol»** mensuplarına göre **«her devrin kendine özgü kanunları, psikolojisi ve kişilerinin davranışları»** vardır. Bu nedenle liberalistlerin kesinlikle ileri sürdükleri genel formüller her zaman ve her ülke ekonomisinde uygulayabilmek mümkün değildir. Bundan dolayı da ekonomik problemleri ulusların tarihinde belirdikleri biçimde ele almak gerekir.

Tarihçi ekolün bu konudaki görüşlerini şöyle özetleyebilmek mümkündür:

— **Değişmeyen bir teori mümkün değildir. Çünkü insan, uygarlığın gösterdiği gelişme eğilimine uyarak sürekli olarak bir değişme gösterir. Bu nedenle her zaman ve her ülkede geçerli olabilecek bir ekonomi politikasının belirlenebilmesine olanak yoktur. Ekonomik problemleri, ,her toplumun gerçeklerini ve tarihi koşullarını gözönüne alarak belirlemek gerekir.**

— **İnsan, bencil olmanın ötesinde, kendisini harekete getiren görev, ,dostluk, hemcinsini sevme, vatanına, tanrısına hizmet etme gibi çeşitli duygularla bundan uzaklaşmaktadır ki yine kendinde var olan bu bencillik, değişmez değildir ve bu da kaçınılmaz olarak uygarlığa paralel bir değişim gösterir.**

— **Ekonomik bir dengesizlik, aynı zamanda sosyal bir dengesizlik de demektir. Müteşebbis iyi düzenlenmeyen bir üretim karşısında bir süre dayanabilir ama, gündelikçi olan bir işçinin dayanabilmesi doğal olarak mümkün değildir. Bu durumda da «sosyal yokluk» kaçınılmaz bir durum alır.**

— **Sermaye ve emek arasında bir uyum olmalıdır. Devlet bu uyumu sağlıyabilmek için liberalizmin güvendiği kanunlar-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan «Serbest Rekabet»i özendirmeli ve düzenlemelidir. Faydasız faaliyetler ise ortadan kaldırılmalıdır.

Görülüyor ki **«Tarihçi Ekol»**e mensup düşünürlere göre devlete verilecek görevler, ekonomik hayatın ve sosyal ortamın zorunlu kıldığı şekilde belirecek ve bu görevler hiçbir zaman ve hiçbir yerde **«a priori»**, yani önceden kabul edilmiş bir biçimde düşünülmeyecektir. Çünkü **«Tarihçi Ekol»** mensupları devletin ekonomik hayata nereye kadar ve hangi ölçüler içinde müdahale edeceğini kesinlikle belirtmemişler ve müdahalenin sınırını, toplumun içinde bulunduğu örf ve geleneklere, hukuka, dine, tarihe ve üretim araçlarına bağlı bırakmışlardır.

«Ulusal Ekonomi Doktrinin» kurucusu olan **«Frederic List»** (1789-1846) ise sırasıyla devlet memurluğu, profesörlük, gazetecilik, milletvekilliği, çiftçilik ve Hamburg'ta Amerika Birleşik Devletleri'nin fahri konsolosluğunu yapmış ve 1841 yılında yayınladığı **«Ulusal Ekonomi Sistemi»** adlı eserinde liberalistlerin, uluslararasıcılığa karşı **«ulusçuluğu»** Mübadele değerine karşı **«ulusal üretici güç»** düşüncesini ileri sürmüştür.

List doktrininin en belirli özelliği **«ulus»** fikrinin esas alınmasıdır. Liberalistlerin üniversalist görüşlerinin tam tersi olan bu doktrinde List, serbest rekabetin ancak aynı düzeyde bulunan ülkeler için söz konusu olabileceğini, ülkelerin aynı düzeye gelebilmeleri için de **«koruyucu»** bir sistemin uygulanması gerektiğini ve nihayet, ulusların, ekonomi ilminin ihmal edemeyeceği doğal varlıklar olduğunu ileri sürmektedir.

List'in bütün görüşleri ve çalışmaları **«Alman Gümrük Birliği»**nin (Zollverein) gerçekleşmesi etrafında toplanmıştır. List bu idealinin gerçekleşebilmesi için;

— **Ulaştırma aracının ve özellikle demiryollarının geliştirilmesini**

ve

— **Sanayiin diğer ülkelerin düzeyine gelinceye kadar geçici ve koruyucu bir gümrükle korunması**

gerektiğini söylemiştir.

List'e göre toplumlar; **«Vahşet Hali»**, **«Çobanlık Devresi»**, **«Tarım Devresi»**, **«Tarım ve Sanayi Devresi»** ile **«Tarım, Sanayi ve Ticaret Devresi»** olmak üzere beş gelişme devresinden geçmektedir. Bu devreleri geçirmek zorunluluğunda olan toplumlar, bu devrelerin en ileri aşaması olan sanayi devresine ulaşabilmek için kesin olarak **«koruyucu bir gümrük politikası»** uygulamak yoluyla korunmak ve aynı zamanda da ulusal üretici güçlerini geliştirmek zorunluluğundadırlar. List'in bu düşünceleri Alman politikacıları tarafından hararetle benimsenmiş, onun çizdiği yoldan ayrılınmamış ve ulusal ekonomi politikasının esas ilkeleri hakkında daima ondan kaynaklanılmıştır.

Öte yandan, küçük yaştan itibaren bir dokuma fabrikasında çalışmaya başlayan ve orta halli bir İngiliz ailesine mensup bulunan **«Cemiyetçi Sosyalizm»** ekolünün öncülerinden **«Robert Owen»** (1771-1858) liberal sistemin işçi kitleleri üzerindeki derin etkisini çok yakından izleyebilmek imkânını elde etmiş ve böylelikle bu sınıfın uğradığı sefalete bir son vermek veya hiç olmazsa en düşük bir düzeye indirebilmek için sosyal reform tedbirleri düşünmüş olan bir sanayicidir. Robert Owen'in en ilginç tarafı, bir sanayici ve bir işadamı olmasına rağmen sosyal reform tedbirlerine önce kendi fabrikasında başlaması ve diğer sanayicilere başvurarak onları da sosyal konularla ilgilenmeye çağırmasıdır.

Robert Owen, yazılarında ve konuşmalarında daima **«Assosyasyonist Sosyalizm»**i savunmuş ve insanın insan tarafından sömürülmesine son verebilmek için insanın etkisi altında kaldığı toplumun değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü Owen'e göre işçi sınıfının içinde bulunduğu duruma neden, her türlü devlet müdahalesinden uzak **«Hürriyet»** ve **«Serbest Rekabet»** kavramlarına verilen aşırı önem ve bu kavramların toplumda meydana getirdiği kötü sonuç ile devletin ilgilenmemesi veya ilgilenmede olumlu bir sonuca ulaşamamasıdır.

İşte, meydana çıkan aksaklıkları gidermeyi düşünen Robert Owen, üretim araçlarındaki mülkiyetin kaldırılmasını öngörmekte ve toplum için yeni bir düzen, yani **«Komünoteler»** (Communautés) in oluşmasını istemektedir. Bu komünoteler, kollektif bir mülkiyet anlayışına dayanmaktadır. Her türlü sınaî ve tarımsal üretimin ortak yapılacağı ve yine elde edilecek hasılanın ortak olarak tüketileceği bu komünoteler, özel mülkiyete ve ekonomik ve politik üstünlüklere yer vermedikleri için insanların refah ve mutluluğunu sağlayacak yerler olacaktır.

«Jean Charles Leonard de Sismondi» (1773-1842) aslen İtalyan olduğu halde sonradan Cenevre'ye yerleşmiş bir aileye mensuptur. Sismondi başlangıçta ekonomik fikirleri itibariyle liberalistti. 1803 yılında yayınlanan **«Ticari Servet»** (De la Richesse Commerciale) isimli eserinde Sismondi ekonomi ilmine yeni bir görüş getirmemekle beraber serbest mübadeleyi ve Adam Smith'in liberal görüşlerini savunmuştur.

Fakat, Sismondi'nin benimsediği düşünceler kısa bir süre içerisinde değişmiş ve düşünceleri başlangıçtaki inancı ile âdeta karşıt denilebilecek başka bir yönde gelişmiştir. Bu değişikliğe neden, Sismondi'nin **«Edinburg Encyclopedia»** için ekonomi-politik bir konuda yazı yazmak için davet edildiği İngiltere'ye yapmış olduğu bir gezidir. Böylelikle ilk kitabını yayınladığı tarihten on üç yıl sonra 1816 yılında gerçekleşen gezisinde Sismondi, **«Sınai Kapitalizm»**in toplumda ve özellikle sınıflar üzerindeki etkisini ve işçi sınıfının yokluğunu yakından görmüş ve nedenlerini araştırmak imkânını elde etmiştir. Bundan dolayı bu gezi, Sismondi'nin düşüncelerinin yeni bir yönde gelişmesinin nedeni ve başlangıcı sayılır. 1819 yılında da Sismondi, ikinci büyük eseri olan **«Nouveaux Principes d'Economie Politique»**i yayınladı.

Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında hüküm süren sınaî kapitalizmin Sismondi'ye etki eden ve düşüncelerine temel olan görüntülerini şöyle belirtmek mümkündür:

— **Sanayi, keşfedilen makineler sayesinde hızlı bir gelişme kaydetmektedir.**

— **Sermayeli üretim patronların zenginleşmesine neden olmuştur.**

— **Buna karşın işçiler yokluk içerisindedirler.**

— **Fazla kazanç hırsıyla hareket eden patronlar işçileri sömürmektedirler.**

— **Bütün bunların sonucu olarak da «Sosyal Yokluk» gittikçe artmaktadır.**

İşte, sınaî kapitalizmin meydana getirdiği bu durum karşısında

Sismondi, devletin ekonomik hayata müdahale etmesini kaçınılmaz ve zorunlu görmüştür. Çünkü liberalizmin temeline göre devlet, sadece politik bir karaktere sahip bulunacak ve hiç bir yönüyle ekonomik faaliyetlere karışmayacaktır. Özel mülkiyet kavramına sadık kalan Sismondi ise, böyle bir düzeni mümkün olduğu kadar sarsmadan devletin sosyal amaçlı kanunlar çıkarmasını ve bu kanunlar sayesinde her bireyin insan gibi yaşamasını istemiş ve devleti bu konuda görevli kabul etmiştir.

Sismondi'ye göre bir toplumda kuvvet dengesizliği söz konusu ise bu toplumda yaratılan değerlerin bu değerleri yaratan emekçi sınıfının eline ulaşması mümkün olamaz. Sismondi'ye göre bu imkânsızlığın başlıca nedenleri, **«üretimin makine ile yapılması** ve **dolayısıyla noksan istihdam halinin var olması ve böylelikle işçi sınıfının pazarlık gücüne sahip bulunmamasıdır.»** Ayrıca bu nedenlere Sismondi, **«noksan tüketimin doğurduğu buhranları»** eklemekte ve bütün bu nedenlerle emekçi sınıfının sermaye sahipleri karşısında zayıf düştüğünü ileri sürmektedir.

Sismondi'ye göre inkisamdaki bu eşitsizlik yani emekçi sınıfının yarattığının ancak çok az bir kısmını alması, üretilen malların satılmamasına neden olacağından böyle bir inkısam hem ekonomik olarak hem de politik yönden sakıncalıdır. Çünkü ekonominin başlıca amacı yalnızca çok mal üretmek değil, aynı zamanda üretilen mallardan mümkün olduğu kadar çok sayıda insanın yararlanabilmesini sağlamaktır.

Diğer taraftan, Sismondi devletin, **«çalışma hayatını düzenlemesini»** ve meselâ, belirli bir yaştan küçük çocuklar ile kadınların fabrikalarda ve madenlerde çalıştırılmasının yasak edilmesini, pazar günlerinin tatil olmasını ve sosyal sigortaların oluşturulmasını istemiştir. Çünkü Sismondi, devletin ekonomik hayata müdahale etmesiyle toplumun temel ilkeleri bozulmadan ve özellikle **«mülkiyet»** kavramına dokunmadan üretim fazlalığından veya tüketim azlığından meydana gelen **«işsizlik»** ve **«sosyal adaletsizlik»** ile **«sefaletin»** ortadan kalkacağına inanmaktadır. Bu konuda Sismondi, şu hususların devlet tarafından sağlanmasını öğütlemektedir:

— **İşçilere ücretleri dışında emeklilik gibi sosyal ödemelerde bulunulmalıdır.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— İşçilerin organize olmaları sağlanmalı ve kendilerine yönetime katılma hakkı verilmelidir.

— Nüfusun çoğalması önlenmelidir.

— Emek ve sermayenin bir kişide birleştiği üretim şekli, yani küçük sanatkârlar ve çiftçiler korunmalıdır.

— Makineleşme, emek talebini azalttığı ve inkisam da sermaye sahibinin payını arttırdığı için kontrol altına alınmalıdırlar.

Özet olarak, «kapitalizm sisteminin doğuşunu» dolayısıyla «liberalizm sisteminin sonunu» hazırlayan ve «emek» ile «sermaye» faktörlerinin kombinezonunda payı ve önemi gittikçe artan «sermaye» faktörünün XVIII. ve XIX. yüzyıllarda toplumların karşı karşıya kalmalarına neden olduğu ekonomik ve sosyal hayatı şöyle açıklıyabilmek mümkündür:

— Sermayesiz üretim faaliyeti güçleşmiştir.

— Sermayenin sahibine sağladığı kazanç, emek sahibininki ile karşılaştırılamayacak kadar büyük olmuştur.

— Emek ücretinin belirlenmesi, hukuki serbestiye ve sisteminin iddiasına karşı, «Arz ve Talep Kanunu» tarafından değil, sermaye sahipleri tarafından belirlenmiştir.

— Üretim yapanlar, «sermaye sahipleri» ve «bunların emrinde çalışanlar» gibi iki sınıfa ayrılmıştır.

— Bu iki sınıfın arasında gittikçe genişleyen bir fark meydana gelmiş, sermayedar sınıfın lehine gelişen bu fark işçi sınıfının sömürülmesine neden olmuştur. Böylelikle «refah» ve «sefalet» toplumda yan yana yer almıştır.

— Sistemin temelini oluşturan «Serbest Rekabet» üretimi çoğaltıcı bir nitelikte belirirken, ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir rol oynayamamıştır. Bunu başka bir deyişle ifade etmek gerekirse, denebilir ki, «Serbest Rekabet» yalnızca bir sınıf için faydalı olmuş, fakat işçi sınıfına yeni bir şey kazandırmamıştır. Böylelikle sistemin yalnızca ve belirli bir sınıf için söz konusu olabileceği gerçeği ortaya çıkmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte, XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılda toplumların sosyal yapılarında meydana gelen bu çok önemli değişiklikler ekonomi alanında yeni düşünce ve görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve esası **«bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler»** prensibi olan liberalizm sistemi yerini, devletin ekonomiye müdahale etmesini kabul eden **«kapitalizm»** ve **«sosyalizm»** gibi iki ana sisteme bırakmıştır.

Bu nedenle denebilir ki liberalizm sisteminin son bulmasına ve yerini yeni sistemlere bırakmasına, sistemi oluşturan ilkelerin teorik geçerliliklerine karşın, uygulamada aynı sonucu vermemeleri ve yalnızca kâr hırsıyla hareket eden patronların işçileri sömürmelerinden kaynaklanan **«sosyal adaletsizlik»** ler neden olmuştur.

Böylelikle, **«kapitalizm»** sistemi, sosyal adaletsizliğe karşı bir tepki olarak doğmuş ve **«serbest rekabetin neden olduğu sakıncaları»** devlet müdahalesi ile gidermek ve her ferde, insan gibi yaşamak olanağını sağlamak amacıyla liberalizm sisteminin yerini almıştır.

II — KAPİTALİZM SİSTEMİNİN ESASI

Liberalizm sistemine karşı bir tepki olarak beliren **«kapitalizm sistemi»**, kuramsal yönüyle, taraflar arasında serbest bir biçimde tartışılarak sonuçlandırılan bir kişisel sözleşmeler rejimi olup, **«özel mülkiyet»**, **«kişisel çıkar»** ve **«serbest rekabet»**, sisteminin statik nitelikteki, **«müteşebbis»** ve **«kredi»** ise sistemin dinamik nitelikteki faktörlerini oluşturmaktadırlar.

Kapitalizm sistemini oluşturan bu unsurların **«liberalizm»** sisteminde de söz konusu olması genellikle bu iki sistemin karıştırılmasına ve kapitalizm sistemi ile liberalizm sistemi arasında önemli bir farkın olmadığı görüşünün ileri sürülerek **«kapitalizm sisteminin»**, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupaya egemen olan liberalizm sisteminin XX. yüzyıldaki uygulanış biçimine adını vermiş bir ekonomik sistem olarak tanımlanmasına neden olmaktadır.

Gerçekten de, gerek **«kapitalizm»** sistemi gerekse **«liberalizm»** sistemi taraflar arasında serbest bir biçimde tartışılarak sonuçlandırılan birer **«kişisel sözleşmeler»** rejimi olup her iki ekonomik sistem-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de de, **«özel mülkiyet» «kişisel çıkar» ve «rekabet»** gibi, sistemlerin, hukuki çerçevesini belirleyen üç temel faktör mevcuttur.

Ancak, kapitalizm sistemi ile liberalizm sistemi arasında teknik ve ideolojik yönden küçümsenmeyecek büyüklükte farklar vardır. Kapitalizm sistemi ile liberalizm sistemi birbirinden ayıran en önemli fark liberalizm sisteminde söz konusu olmayan **«devletin ekonomik hayata doğrudan doğruya veya dolaylı bir biçimde müdahale etmesi»** hususunun kapitalizm sisteminde söz konusu olabilmesidir.

Yani, liberalizm sisteminde devletin görevi yalnızca iç ve dış güvenliği sağlamak ve bayındırlık işleri yapmak olduğu halde kapitalizm sisteminde devlet az veya çok ekonomik hayatta yer alabilmekte ve gerektiği zaman ve gerektiği kadar ekonomik faaliyetleri bizzat yapabilmektedir.

İşte, liberalizm sistemi ile kapitalizm sistemini birbirinden ayıran en önemli fark bu olup bu fark, yani **«devletin ekonomide oynadığı rol»**, aslında tüm ekonomik sistemleri birbirlerinden ayıran çok önemli bir kıstasdır. Bu nedenledir ki kapitalizm ile liberalizm kavramlarını eş anlamda kullanmak veya liberalizmi kapitalizmin teorisi ve kapitalizmi liberalizmin uygulanış biçimi olarak düşünmek kesinlikle doğru değildir.

Esasen, liberalizm sisteminin söz konusu olduğu dönemde ekonomik faaliyetlerin hukuki çerçevesini yalnızca **«ekonomik kanunlar»** oluşturmuş ve ekonomik faaliyetler, kişisel çıkarlarını düşünen müteşebbisler tarafından ve devletlerin himaye ve müdahale önlemleri söz konusu olmadan **«doğal»** nitelikte ve **«kendi kendine işleyen»** müeyyidelere göre yapılmıştır. Bu sistemde müteşebbis **«neyin», «nerede», «ne kadar»** ve **«nasıl»** üretileceğini tam bir serbesti içinde saptamış ve verdiği kararları gene tam bir serbesti içinde ve hiç bir devlet müdahalesi ile karşılaşmadan uygulamıştır.

Eğer müteşebbis bu sistemde söz konusu görevini başarı ile yerine getirebilmişse **«kâr»** adı verilen bir sonuç ile, görevini başarı ile yerine getirememişse doğal nitelikte ve diğer bütün müeyyidelerdn çok daha etkili, kesin ve kendi kendine izleyen **«zarar ve iflas»** müeyyidesi ile karşılaşmıştır. Bu dönemde yani libralizm sisteminin uygulandığı XVII ve XIX yüzyıllarda devlete düşen görev ise, yalnızca güveni ve adaleti sağlamak ve kârları masraflarını karşılayamadığı

için kişiler tarafından yapılamayan kamu yatırımlarını gerçekleştirmek ve eğitim, sağlık, ulaştırma ve bayındırlık gibi diğer kamu hizmetlerini yapmak olmuştur.

Oysa kapitalizm sisteminde, ekonomik faaliyetlerin yapıldığı hukuki çerçeve yalnızca **«ekonomik kanunlar»**dan değil, aynı zamanda **«suni»** ve **«iradi»** nitelikteki kanunlardan da oluşmakta ve ekonomik faaliyetler, zaman zaman himaye ve müdahale önlemlerine ihtiyaç göstermektedir. Bu sistemde müteşebbis ekonomik faaliyetlerde bulunurken tam bir serbesti içinde olmayıp girişimini **«kamu yararı»** amacıyla çıkarılmış bazı suni ve iradi kanunlara göre düzenlemek zorunluğundadır.

Zira, kapitalizm sisteminde devlete düşen görev ise yalnızca güveni ve adaleti sağlamak veya kamu hizmetlerini görmek değil, aynı zamanda **«kamu yararı amacıyla ekonomik faaliyetlere müdahale etmek»** ve hatta gerekirse **«ekonomik faaliyetleri az veya çok bizzat yapmak»**tır.

Kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu bir toplumda kişiler, **«servet ve para halinde»** kazanç elde etmek amacıyla ekonomik faaliyetlerde bulunmakta ve bu faaliyetlerde **«kişisel çıkarlarını»** maksimize edebilmek için birbirleriyle **«rekabet»** etmektedirler.

Çünkü kapitalizm sisteminde kişileri ekonomik faaliyetlere yönelten hemen hemen tek neden, onlara güç ve şeref sağlamada en etkili bir araç olan **«mülkiyet»** hakkına sahip olabilmek ve bu hakkı diledikleri biçimde tasarruf edebilmektir. Bundan dolayıdır ki **«özel mülkiyet»** kapitalizm sisteminin **«psikolojik»** ve **«kurumsal»** temelini oluşturmakta ve ancak bu faktörün varlığı ile hem bizzat kapitalist sistem, hem de bu sistemi oluşturan diğer faktörler söz konusu olabilmektedir.

«Mülkiyet» kavramını, **«Bazı insanlara bazı şeyler üzerinde tanınan haklar»** biçiminde tanımlayabilmek mümkündür. Bu tanımlamada söz konusu olan haklar, **«bir şeye sahip olmak»** ve **«o şeyi tasarruf etmek»** biçiminde başlıca iki tür hakkı kapsamakta ve bu hakların tasarrufu **«maddeten»** veya **«hukuken»** olmaktadır. Bir şeyi **«hukuken»** tasarruf etmek, onu satabilmek, bir başkasına verebilmek veya devredebilmektir. Bir şeyi **«maddeten»** tasarruf etmek ise o şeyi değiştirmek veya yok edebilmek demektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer yandan, mülkiyet kurumunun **«kazanılmış hak»**, **«mutlak hak»** ve **«sonsuz hak»** biçiminde üç özelliği de vardır.

Mülkiyetin **«kazanılmış hak»** olma niteliğine göre, sahibinin izni olmadıkça o şey üzerindeki hakkı kendisinden alınmaz.

Mülkiyetin **«mutlak hak»** olma niteliği ise; **«Sahip olunan şeyi dilediği gibi kullanma»**, **«Sahip olunan şeyin başkaları tarafından kullanılmasını önleme»**, **«Sahip olunan şeyin sağladığı çıkardan yararlanma»** ve **«Sahip olunan şeyi bir başkasına devredebilme»** biçiminde bir şeyin sahibine sağladığı hakları belirlemektedir.

Mülkiyet kurumunun üçüncü niteliği olan **«sonsuz hak»** da mülkiyetin sahip olunan şey kadar devam ettiğini, sahibiyle beraber kaybolmadığını ve varislerine geçtiğini belirlemektedir.

Kapitalizm sisteminde, söz konusu bu nitelikleri liberalizm sisteminden farklı olarak toplum düzeninde yaşama zorunluğunun bir sonucu olarak bazı **«sınırlamalara»** uğramaktadır. Liberalizm sisteminin toplumda meydana getirdiği olumsuz sonuçlar karşısında ileri sürülen ve kapitalizm sistemini esas itibariyle liberalizm sisteminden ayıran düşünceye göre, **«bir şeye sahip olanın bu oluştan elde ettiği haklar, hem toplumu oluşturan diğer kişilerin benzeri nitelikteki haklarıyla hem de bizzat toplumun çıkarları ile tam bir uyum içinde bulunmalıdır.»**

İşte kapitalizm sisteminde mülkiyet hakkına bu nedenle müdahale edilmekte ve **«kamu çıkarı»** amacıyla mülkiyetin **kazanılmış, kesin ve sonsuz biçimindeki niteliklerine sınırlamalar getirilmektedir.**

Ancak kapitalizm sisteminde söz konusu olan mülkiyet kavramı, daha çok **«üretim ve mübadele araçları»** üzerindeki özel mülkiyet ile bu mülkiyetin neden olduğu hakları kapsamaktadır. Aslında kapitalizm sistemi **«üretim araçları ile üretilen bütün mallarda özel mülkiyetin geçerli olduğu bir sistem»** olarak tanımlanmakta ve mülkiyetin kalkması halinde kapitalizm sisteminden söz edebilmek mümkün olmamaktadır. Bundan dolayıdır ki kapitalizm sisteminde mülkiyet kurumunun büyük bir yeri ve önemi olup sistemin odağını **«özel mülkiyet»** oluşturmaktadır.

Kapitalizm sistemini savunan ekonomistlere göre mülkiyet **«insan davranışlarının itici gücü»** ve **«ekonomik faaliyetlerinin en**

önemli bir nedeni»dir. Çünkü insanlar, servet ve para halinde kazanç elde etmek amacıyla ekonomik faaliyetlerde bulunmakta ve mülkiyet sahibi olarak sağladığı haklardan yararlanmak istemektedirler. Bu gerçek ise ekonomik faaliyetlerde bulunanları bazı **«ekonomik hesaplar»** yapmağa zorlamaktadır.

Zira bu hesapların başarılı olarak yapılması halinde ekonomik faaliyetlerde bulunanlar maddi veya maddi olmayan mallara sahip olarak onlara diledikleri gibi tasarruf edebilmekte, bu hesapların başarılı olarak yapılamaması halinde ise zarar ve iflas müeyyidesi ile karşılaşmaktadırlar. Böyle olumsuz bir sonuçla karşılaşmak istemeyen müteşebbisler ise **«gittikçe genişleyen piyasalarda» «neyin», «nerede», «ne kadar»** ve **«nasıl»** üretileceğini saptayacak **«arz ile talep» arasında tutarlı bir denge sağlamak** ve üretim faaliyetini en mükemmel bir biçimde gerçekleştirmek zorunluğundadırlar.

Böylelikle servet ve para halinde kazanç elde etmek ve onları tasarruf etme isteği, başka bir deyiş ile mülkiyet sahibi olma arzusu, toplum çıkarına hizmet etmekle sonuçlanmakta ve kişisel çıkar ile toplum çıkarı arasında tam bir uyum hasıl olmaktadır.

Zira, kazanç ve bununla mülkiyet sahibi olma isteği ile üretim faaliyetinde bulunan müteşebbisler bu faaliyetlerini gerçekleştirirlerken bir yandan üretim faktörlerine talepte bulunmakta ve böylelikle üretim faktörleri sahiplerinin gelir elde etmelerine diğer yandan da ürettikleri malları piyasalara sunarak bireylerin ihtiyaçlarını giderebilmelerine neden olmaktadırlar. Müteşebbislerin üretim amacıyla üretim faktörleri talep etmeleri ve bu talebin sürekli olarak artması daha doğru bir deyiş ile müteşebbislerin talep konusunda rekabet etmeleri üretim faktörlerinin fiyatlarının artmasına, üretim faaliyetinin genişlemesi ve piyasaya gelen malların çoğalması ise arz fiyatlarının düşmesine neden olur.

Çünkü arz konusunda müteşebbislerin kendi aralarında yaptıkları rekabet talep konusundaki rekabetin tersine fiyatların düşmesiyle sonuçlanmaktadır. O halde müteşebbislerin kazanç elde edebilmek amacıyla yaptıkları her üretim faaliyeti hem üretim faktörlerinin fiyatlarının yükselmesine hem de üretilen malların satış fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte bu durum, üretim faktörlerinin istihdamını ve dolayısıyla faktör sahiplerinin daha yüksek gelir elde etmelerine ve ihtiyaçlarını çok kolaylıkla giderebilmelerine, üretimin artması sonunda müteşebbislerin kendi aralarında rekabet yaparak düşürdükleri satış fiyatları ise üretim faktörleri sahiplerinin yeniden daha fazla mal alabilmelerine ve dolayısıyla ihtiyaçlarını giderek daha kolaylıkla giderebilmelerine olanak vermektedir.

Böylelikle tam rekabet koşullarının geçerli olduğu kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu bir toplumda ilke olarak kazanç peşinde koşan müteşebbisler esasında kendilerine değil diğer üretim faktörleri sahiplerine hizmet etmekte ve gerek toplumsal refahın artmasına gerekse ekonomik gelişmenin gerçekleşmesine kendi istekleri dışında neden olmaktadırlar.

İşte, kapitalizm sistemini savunanlara göre **«serbest rekabetin»**, **«kârın»** ve **«mülkiyetin»** önemi ve vazgeçilemezliği açıklanan bu nedenlerden ileri gelmektedir. Kapitalizmin savunucularına göre **«mülkiyet»**, haklı olduğu için değil, faydalı olduğu için zorunludur ve mülk sahibi olmak bir tür **«kamu hizmeti»** görmek demektir. Çünkü mülkiyet, ekonomik faaliyetleri tahrik eden en etkin bir unsur olup, bu amaçla ve mülkiyet sahibi olma isteğiyle ekonomik faaliyetlerde bulunanlar üretimi en iyi bir biçimde organize ederek toplum çıkarına dolaylı olarak hizmet ederler. Bundan dolayı da kapitalizm sistemini savunanlar, mülkiyetin topluma sağladığı büyük ve önemli yararların bir belirtisi olarak meşru karşılanmasını ve himaye edilmesini istemektedirler.

Kapitalizm sisteminin esasını belirleyen bir başka unsur da bu sistemde ekonomik faaliyetlerin **«serbestçe yapılabilmesi»**dir. Mülkiyet faktörü ile birlikte kapitalizm sisteminin hukuki çerçevesini oluşturan **«ekonomik faaliyetlerin serbestçe yapılabilmesi»** hususu ise, **«Kişi hürriyeti»**, **«Meslek hürriyeti»** ve **«Sözleşme hürriyeti»** biçiminde başlıca üç ilkeyi kapsamaktadır.

«Kişi hürriyeti» ilkesini tam ve tutarlı bir biçimde tanımlayabilmek oldukça güçtür. Çünkü bu hürriyetin boyutları ve uygulamada gösterdiği özellikler zamana ve toplumlara göre çok büyük değişiklikler göstermekte ve hatta aynı toplumu oluşturan kişiler dahi bazı nedenlerle bu hürriyeti oldukça farklı bir biçimde tanımlamaktadır-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lar. Bununla beraber, kişi hürriyeti kavramının en geniş kapsamı ile **«meslek seçme» «seyahat»** ve **«haberleşme hürriyeti», «konut seçme ve yerleşme hürriyeti», «din, düşünce, bilim ve sanat hürriyeti»** gibi çeşitli fakat insan ve toplum yaşamı için çok önemli ve vazgeçilmez hürriyetleri kapsadığını söyleyebilmek mümkündür.

Kuşkusuz kişi hürriyetinin yalnızca kapitalizm sistemine özgü bir hürriyet biçimi olduğunu ve diğer ekonomik sistemlerin söz konusu olduğu toplumlarda bu tür hürriyetin var olmadığını söyleyebilmek mümkün değildir. İlke olarak ekonomik sistemleri birbirlerinden farklı olan bütün toplumlarda kişi hürriyeti vardır. Ancak kapitalizm sisteminde söz konusu olan kişi hürriyeti arasında gerek anlam, gerekse kapsam yönünden küçümsenmeyecek ölçülerde farklılıklar olup, kapitalizm sistemi bu farklılıklarla hem liberalizm sisteminden, hem de sosyalizm sisteminden ayrılmaktadır.

Kapitalizm sisteminin egemen olduğu bir toplumda kişi hürriyeti, sosyalizm sistemi ile karşılaştırılmayacak bir genişlik ve çeşitlilikte olduğu halde liberalizm sistemine göre yasalarla çok daha geniş bir ölçüde sınırlandırılmış ve daraltılmıştır. Bununla beraber kapitalizm sisteminde devletin en belirgin ödevlerinden biri ve hatta birincisi kişinin çeşitli biçimlerdeki hürriyetlerini korumak ve geçerliliklerini sağlamaktır.

Ancak kaptalizm sisteminde devlet, liberalizm sisteminden çok farklı olarak kişinin hürriyetini **«kamu yararı», «kamu düzeni», «genel ahlâk», «sosyal adalet»** ve **«milli güvenlik»** gibi neden'erle sınırlayabilmekte veya bu hürriyetin kullanımını zaman zaman erteleyebilmektedir. Sosyalizm sisteminde ise kişi hürriyeti, hürriyet kelimesinin anlamı ile bağdaşamayacak kadar sınırlı olup bu hürriyetin pek çok ilkesi, çok daha ilerilerde kullanılabileceği iddiasıyla ortadan kaldırılmıştır.

Kapitalizm sisteminin egemen olduğu toplumlarda var olan kişi hürriyeti, kişilerin çıkarlarını en yüksek bir düzeyde gerçekleştirebilecek bir biçimde davranabilmelerine ve dolayısıyla ekonomik faaliyetleri daha kolaylıkla ve tam bir serbesti içinde yapabilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu olanağın yeteri ölçüde sağlanabilmesi halinde ise hem müteşebbisler **«neyin», «nerede», «ne kadar»** ve **«nasıl»** üretileceği sorununu çok daha kolaylıkla çözümleyebilmekte, hem de

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kişiler söz konusu hürriyetten yararlanmak suretiyle yapılan üretime çok daha kolaylıkla muhatap olabilmektedirler. Böylelikle, kapitalizm sisteminin ve dolayısıyla kişisel hürriyetin söz konusu olduğu bir toplumda arz ve talep çok daha kolaylıkla ve topluma yarar sağlayabilecek bir düzeyde dengeye gelmekte ve kişisel çıkarlar ile toplum çıkarları arasında tam ve tutarlı bir uyum sağlanabilmektedir.

«Meslek hürriyeti» kavramını ise herkesin dilediği alanda çalışma ve dilediği mesleği yapabilmesi biçiminde açıklayabilmek mümkündür. Kuşkusuz **«meslek hürriyeti»** de kişi hürriyetinde olduğu gibi yalnızca kapitalizm sisteminin geçerli olduğu toplumlara özgü bir hürriyet biçimi değildir. Ancak kişilerin diledikleri mesleği seçmeleri, diledikleri biçimde çalışmaları, **«işçi»** veya **«işveren»** olabilmeleri, mesleklerin yapılmasında istenilen yöntemleri seçilebilmeleri kolaylığı ve serbestisi kapitalizm sisteminin egemen olduğu topluluklarda diğer topluluklara göre çok daha fazla olup **«yasalar bu hürriyeti hemen hemen yalnızca kamu yararı amacıyla sınırlamaktadır.»**

Kapitalizm sisteminin egemen olduğu toplumlarda meslek hürriyetinin büyük bir serbesti içinde yapılmasının başlıca nedeni, bu ekonomik sistemde kişisel ekonomik davranışların esas alınması ile toplumun çıkarına, ancak kişinin çıkarını maksimize etmek suretiyle ulaşılabileceği inancıdır.

Oysa diğer ekonomik sistemlerde genellikle **«önce toplum çıkarı»** temel alınmakta ve toplum çıkarının maksimize edilmesi halinde kişisel çıkarların sağlanabileceği inancı söz konusu olmaktadır. Bundan dolayıdır ki kapitalizm sisteminde meslek seçme hürriyeti büyük bir önem taşımakta ve hürriyetin en tutarlı bir biçimde kullanılması halinde hem kişisel, hem de toplumsal çıkarların en yüksek düzeyde gerçekleşeceği iddia edilmektedir.

Serbest faaliyet prensibinin üçüncü özelliğini oluşturan **«sözleşme hürriyeti»** kavramını da **«yasalar tarafından açıkça yasaklanmayan her şey serbest olup, gerek maddi ve maddi olmayan mallar, gerekse insanlar bir sözleşmeye konu olabilirler»** biçiminde açıklığa kavuşturabilmek mümkündür. Hiç kuşkusuz ekonomik faaliyetleri serbestçe yapılabilmesini oluşturan diğer ilkelerde olduğu gibi bu ilke de her ekonomik sistem için söz konusu olabilmektedir. Ancak ka-

pitalizm sisteminin geçerli olduğu toplumlarda sözleşme hürriyeti yalnızca **«kamu yararı»** amacıyla sınırlanmakta ve özellikle **«insan onuru ve hayatı ile bağdaşmayan sözleşmelerin yapılması»** yasalarla yasaklanmaktadır.

Diğer ekonomik sistemlerin söz konusu olduğu toplumlarda ise sözleşme hürriyeti hem çok sınırlı ve kısıtlı bir biçimde uygulanmakta, hem de bu hürriyet kamu yararı ve insan onurunun çok daha ötesindeki nedenlerden dolayı da pek büyük sınırlamalara kolaylıkla konu olabilmektedir. Kapitalizm sisteminin böyle bir hürriyeti savunması kişisel ekonomik davranışlara verdiği önemden kaynaklanmakta ve **«kişisel çıkarı toplum çıkarına aykırı görmemesinden»** ileri gelmektedir. Oysa, diğer ekonomik sistemlerde kişisel çıkarın toplum çıkarına aykırı olduğu ve kişisel çıkarın ancak toplum çıkarının gerçekleştirilebilmesiyle mümkün olabileceği biçiminde bir inanç ve bu yönde bir uygulanış vardır.

Özet olarak ifade etmek gerekirse, kapitalizm sistemi esasını **«mülkiyet»** ile **«serbest faaliyet»** prensibinden almakta ve bunlar sisteminin hukuki çerçevesini oluşturmaktadır. Çünkü kapitalizm sisteminde kişi, liberalizmde olduğu gibi toplumun bir ünitesi olup, devletin varlık nedeni de gene bizzat ferttir.

Ancak kapitalizmde fert, sahip olduğu hakları ve hürriyetleri kullanmada, liberalizm sisteminde olduğu gibi yalnızca ekonomik kanunlara değil, aynı zamanda kamu yararı ve diğer nedenlerle çıkartılan hukuki kanunlara da bağlı olmakta ve zaman ve koşullara göre değişen **«kısıtlama»** ve **«sınırlamalar»**la karşılaşmaktadır.

Bu nedenledir ki üretim araçları ile üretim bütün mallarda **«özel mülkiyetin»** söz konusu olduğu ve ekonomik faaliyetlerin serbestçe yapılabildiği kapitalizm sistemi bu yönüyle sosyalizm sisteminden, zaman zaman himaye ve müdahaleye konu olması yönü ile de liberalizm sisteminden ayrılmaktadır.

III — KAPİTALİZM SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ

A — TEŞEBBÜS

Kapitalizm sisteminde ekonomik faaliyetler ilke olarak **«kazanç»**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve **«servet»** elde etmek amacını taşıyan kişilerin veya kişi birleşmelerinin oluşturduğu **«özel kesim»** tarafından yapılmaktadır. Daha başka bir deyiş ile kapitalizm sisteminde **«müteşebbis»** yani üretim yapmak amacıyla üretim faktörlerini birleştirenler **«kişisel çıkarlarını»** ve dolayısıyla kazanç elde etmek ve servet sahibi olmak isteyen kişi veya kişilerin oluşturduğu çeşitli biçimlerdeki ortaklıklardır. Her ne kadar kapitalizm sisteminde devletin de bazı alanlarda veya bazı amaçlarla ekonomik faaliyette bulunması söz konusu ve bu durum kapitalizm sisteminin esasına aykırı değilse de bu sistemin savunucularına göre devlet, hiç bir zaman özel nitelikteki müteşebbisler kadar başarılı bir müteşebbis değildir.

Kapitalizm sisteminin esasını oluşturan ve böylelikle sistemin varlığına neden olan özel nitelikteki müteşebbisler bu sistemde **«önceden miktarı ve elde edilmesi kesin olarak bilinmeyen bir kazanç»** elde edebilmek için **«belirsiz bir piyasanın gelecekteki ihtiyaçları»** için **«neyin»**, **«nerede»**, **«ne kadar»** ve **«nasıl»** üretileceğini en tutarlı bir biçimde kararlaştırmak zorunluğundadırlar. Üretimin tüketime veya arzın talebe uygunluğu anlamına gelen bu hususu gereği biçimde gerçekleştiremeyen müteşebbisler ise kaçınılmaz bir sonuç olarak **«zarar»** ve **«iflas»** müeyyidesi ile karşılaşmaktadırlar. Bu nedenledir ki zarar yerine kazanç elde etmek isteyen müteşebbisler;

— **İlerleme ve yenilik peşinde koşarak piyasaya yeni mal çıkartmak, yani tüketicilerin ihtiyaçlarını çoğaltmak veya onlarda yeni ihtiyaçlar yaratmak,**

— **İlerleme ve yenilik peşinde koşarken mevcut malların üretimlerinde değişiklikler yapmak ve özellikle sürüm olanaklarını ve tüketicilerin satın alma gücünü artıran yöntemler bulmak**

zorunluğundadır.

Böylelikle özel nitelikteki müteşebbislerin zarar yerine servet ve para halindeki kazanç elde etme istekleri ve kişisel çıkarlarını en yüksek düzeyde gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları bütün girişimler, kapitalizm sisteminin savunucularına göre, toplum çıkarının maksimize edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu nedenledir ki **«özel müte-**

şebbis», kapitalizm sisteminin en belirgin ve vazgeçilmez bir unsuru olup, bu unsur hem sisteme bir canlılık vermekte, hem de sistemde var olan diğer faktörlerin fonksiyonlarını yapabilmelerine olanak hazırlamaktadır.

Kapitalizm sisteminde özel teşebbüs, ya **«bir tek kişinin teşebbüsü»** veyahutta **«birkaç kişinin hukuki yasalara göre tanımlanmış şirketler halinde birleşmeleri»** biçiminde olabilmektedir. Ancak sahip oldukları üstünlükler nedeniyle şirket halindeki teşebbüsler hem hızlı bir gelişme göstermekte, hem de kapitalizm sisteminin geçerli olduğu toplumlarda gelişmeleri teşvik edilmektedir.

Çünkü XX. yüzyılın egemen karakteristiği olan teknik ve teknolojik alandaki ilerlemeler, kaçınılmaz bir zorunluluk olarak işletmelerin **«optimal»** (ekonomik) kapasitelerde kurulmalarını gerektirmektedir. Rasyonel ve rantabl bir faaliyet gösterebilmenin ve özellikle uluslararası rekabete dayanabilmenin gerekli kıldığı böyle bir sorun ise ancak çok sayıdaki kişilerin emek ve sermayelerini birleştirmeleri ile çözümlenebilmektedir.

Kapitalizm sistemini savunan ekonomistlere göre, ekonomik faaliyetlerin özel teşebbüs tarafından yapılması halinde ekonomide;

— **Kalitatif ve kantitatif randıman kaybı,**

— **Atıl bırakılmış üretim faktörleri,**

— **Üretimin tüketime uygunsuzluğu,**

— **Arz yetersizliği veya tüketim noksanlığı**

gibi büyük ve hayati nitelikteki sorunlar ya hiç söz konusu olmamakta veya pek düşük düzeylerde ve genellikle geçici süreler için söz konusu olmaktadır.

Oysa, ekonomik faaliyetlerin devlet tarafından yapıldığı sosyalizm sisteminde bu sorunların ulaşacağı düzey pek büyük olup bu büyüklüğü kapitalizm sistemi ile karşılaştırabilmek mümkün değildir. Bu nedenledir ki kapitalizm sistemini savunan ekonomistler, sistemin esasına ters düşmemekle beraber devletin mümkün olduğu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kadar ekonomik faaliyetlerden uzak durmasını ve devletin ekonomik faaliyetlere olan müdahalesinin en alt bir düzeye inmesini istemektedirler. Zira bu ekonomistlere göre, devlet hiç bir zaman özel teşebbüs kadar başarılı bir müteşebbis olmadığı için devletin ekonomik faaliyetlerinin genişlemesi ve boyutlarının özel kesim aleyhine büyümesi halinde ekonominin yukarıda açıklanan sorunlarla karşılaşması kaçınılmazdır.

Nitekim, günümüzde modern liberalizmin temsilcilerinden biri olarak kabul edilen ve Avusturyalı bir iktisatçı olmasına rağmen 1938 yılında İngiliz uyruğuna geçerek Londra, Chicago ve Friburg Üniversitelerinde dersler veren **«Friedrich August Hayek»** (1899-) **«Köleliğe Giden Yol»** adlı kitabında özel teşebbüsün ve serbest rekabetin söz konusu olduğu bir ekonomide tüketicinin üreticiden her istediğini en düşük fiyata satın alabileceği görüşünü savunmuş ve hem üreticinin hem de tüketicinin özgür olabildikleri bir ekonomik düzende devletin kişilere ne gibi bir yardımda bulunabileceğini anlıyamadığını söylemiştir.

Kapitalizm sisteminin sosyalizm sistemine kıyasla çok daha üstün olduğunu ve özellikle sosyalizm sisteminde kapitalizm sistemine göre çok daha fazla iktisadî hesaplama güçlüğü bulunduğunu söyleyen **«Hayek»**e göre devlet, bir ekonomide serbest piyasanın çalışmasına engel teşkil etmekte ve özel teşebbüsün hata yapması halinde bu hatadan yalnızca kendisi zarar gördüğü halde devletin ekonomiye müdahale etmesi halinde bir hata olduğu taktirde bu hatadan tüm ekonomi ve toplum zarar görmektedir.

Ancak, Hayek'in bu görüşlerine rağmen artık iyi bilinmektedir ki günümüzde kapitalizm sisteminin egemen olduğu bütün toplumlarda devlet, özel teşebbüs gibi ekonomik faaliyetlerde bulunmakta ve devletin ekonomik alandaki rolü, elde edilen teknik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak her geçen gün biraz daha artmaktadır. Zira, özel teşebbüs kadar başarılı olamamasına karşın devleti hem ekonomik faaliyetleri bizzat yapmağa hem de ekonomiye çeşitli biçimlerde müdahale etmeğe zorlayan birçok nedenler vardır.

Devleti kapitalizm sistemini benimsemiş ülkelerde ekonomik hayata dolaylı ve dolaysız bir biçimde iten zorunlulukların başında

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«kendisine düşen görevleri (asayiş, ülke savunması v.b.) yapabilmek için» kurduğu tesisler ve işletmeler yer almaktadır. Genellikle bütün devletler, polis ve ordunun silah, araç, giyecek ve gıda gibi çeşitli ihtiyaçlarını giderebilmek için bizzat üretim faaliyetinde bulunmayı ve işletmeler kurmayı daha faydalı bulmaktadırlar.

Devletlerin, kapitalizm sistemini benimsemiş olmalarına rağmen «toplumsal» veya «kollektif» mal niteliğinde olan bu tür malları bizzat üretmeyi faydalı görmeleri, özel malların arzını düzenleyen piyasa talebi ile tüketici tercihlerinin bu tür mallar için geçerli olmamasından ileri gelmektedir. Çünkü, kollektif malların özel mallar gibi bölünebilmeleri ve pazarlanabilmeleri dolayısıyla talepleri ve fiyatları söz konusu değildir. Böyle olunca da piyasa için ve kâr amacıyla çalışan özel teşebbüslerden talebi ve fiyatı belli olmayan bu tür malların üretimini beklemek piyasa ekonomisinin ilkesine ters düşmektedir.

Öte yandan, söz konusu kollektif nitelikteki malların fertlere sağladığı faydanın kollektif olması dolayısıyla fiyat mekanizması yoluyla bedelini ödeyenlere satılabilmesinin mümkün olamaması da kaçınılmaz bir zorunluluk olarak bu malların bizzat devlet tarafından üretilmesini gerektirmektedir.

Toplumsal nitelikteki malların devlet tarafından üretilmesini kaçınılmaz kılan bir neden de bunların üretim boyutlarının piyasa tarafından karşılanmasına imkân vermeyecek kadar büyük olmasıdır.

Özet olarak ifade etmek gerekirse kapitalizm sistemini benimsemiş hemen hemen bütün ülkelerde ister gelişmiş isterse az gelişmiş olsun genellikle kollektif fayda sağlayan yani sağladığı faydanın fertlere ayrı ayrı dağıtılması mümkün olmayan kollektif veya toplumsal nitelikteki mal ve hizmetler bizzat devlet tarafından üretilmek istenilmektedir. Bu üretimde benimsenen ilke ise böyle bir üretimden sağlanan marjinal sosyal faydanın özel faydadan daha yüksek olması yani bu tür malların topluma sağladıkları toplam faydanın şahısların doğrudan doğruya elde ettikleri faydadan daha üstün olmasıdır.

Devletleri ekonomik faaliyetlere yönelten ve örneklerine daha çok kapitalizm sistemini benimsemiş az gelişmiş nitelikteki ülkeler-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de rastlanan diğer bir neden de, devletin kendisine yüklenen görevleri yapabilmesi için **«gelir temini amacıyla»** hareket etmesi ve bu amaçla bazı ekonomik kuruluşlar meydana getirmesidir. Çünkü bir devletin üzerine yüklendiği görevleri yapabilmesi için kaçınılmaz bir zorunluluk olarak harcamada bulunması gerekir. Harcama yapabilmek ise, devletin çeşitli gelir kaynaklarına sahip olmasıyla mümkündür.

İşte, bu nedenden dolayı devlet, gelir sağlayacağına inandığı konuları bizzat **«tekel»**ine (inhisarına) alarak, bunlar için teşebbüsler kurar ve işletme faaliyetinde bulunur. Örneğin, sigara, çay, kahve, şeker, elektrik, su ve tuz gibi maddeler genellikle tekele çok uygun oldukları için devletler bakımından iyi bir gelir kaynağı olarak kabul edilmekte ve bu gibi maddelerin üretimi ve satışı devlet girişimlerine konu olmaktadır.

Kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu ülkelerde devlet girişimine konu olan daha fazla faaliyetler de mevcuttur. Örneğin, **«ormanların işletilmesi»**, **«posta, telgraf, telefon»**, **«radyo ve televizyon»** ve benzeri gibi haberleşme ve yayın araçlarının işletilmesi, hatta **«kanallar ile nehir, deniz, hava ve demiryollarında ulaşımın sağlanması»** birçok ülkede devlet tarafından yerine getirilmektedir. Devleti bu gibi girişimlerde bulunmaya yönelten başlıca neden, bu gibi işletmeler kârlı da olsa, genel çıkar yönünden bu işletmelerin özel teşebbüse bırakılmak istenmemesidir. Diğer yandan daha çok belediyelerin girişimlerine konu olan, elektrik, havagazı, su, tramvay, otobüs, yeraltı trenleri, hâl, pazar ve mezbaha gibi işletmeleri de bu örneklere ekleyebilmek mümkündür.

Devletler, ayrıca kapitalizm sisteminin temel varlığı olan özel teşebbüse karşın, bu sistemin uygulandığı toplumlarda **«kişilerin kendi olanakları ile yapamadıkları faaliyetleri yapmayı ve bunlar için girişimde bulunmayı»** da kendileri için kaçınılmaz bir görev saymaktadırlar. Özellikle bu amaçla gerçekleştirilmiş girişimler kapitalizm sistemini benimsemiş az gelişmiş ülkelerde daha çoktur. Hatta, bu ülkelerde devletin ekonomideki ağırlığı o derece büyüktür ki bu ülkelerin uyguladıkları ekonomik sistem haklı bir tartışma konusu olmakta ve çoğunlukla bu tür ekonomilere **«karma ekonomi»** adı verilmektedir.

Bilindiği üzere, ekonomik yönden az gelişmiş ülkelerde, **«sermaye»**, gerek nitelik gerekse nicelik bakımından yetersiz olup, kişilerin teker teker ve hatta şirket halinde bile girişimde bulunmaları ya imkânsız, ya da çok güç ve çok sınırlıdır. Oysa bu gibi ülkelerin, geri kalmışlıktan kurtulabilmeleri için çeşitli **«uyarılmış»** ve **«otonom»** yatırımları gerçekleştirmeleri gerekir. Bu gerçeğe karşın, bu ülkelerde toplam ulusal gelirin az olması ve kişilere düşen gelirlerin tasarrufa olanak vermemesi, sermayenin oluşumunu güçleştirmekte ve kişilerin kendi güçleri ile girişiminde bulunmalarına olanak vermemektedir. İşte bu nedenlerden dolayı devletler, kapitalizm sisteminin, ilke olarak özel teşebbüsü benimsemesine karşın, ekonomik hayata girmekte ve bizzat işletmeler kurarak ekonomik faaliyette bulunmaktadırlar.

Görüldüğü gibi bazı konular var ki, bu hususlarda **«kâr»** unsurundan çok devletin ülkenin ve **«halkın genel çıkarı»** esas olarak alınmakta, bu amaçla bu faaliyetleri yerine getiren bu tür girişimler az veya çok birkaç istisna dışında kapitalizm sisteminin geçerli olduğu hemen her ülkede devlet tarafından kurulmakta ve işletilmektedir. Bu faaliyetlerin başında yukarıda da belirtildiği gibi kara, deniz ve hava ulaştırması ile posta, telgraf ve telefon işletmesi, orman ve bazı tür madenler bulunmaktadır. Kolaylıkla anlaşılacağı üzere bu gibi faaliyetler, kamu yararı ile çok yakından ilgili bulunmakta ve bu işlerin yapılması büyük sermayeleri gerektirmektedir.

Devlet, yukarıda açıklanan faaliyetleri genellikle,

— **Ya bizzat,**

— **Veyahutta özel teşebbüsle ortaklıklar kurmak yoluyla yapar.**

Devlet, ekonomik faaliyetleri bizzat yapmayı tercih ettiğinde özel yasalar ile devlet bütçesinden finanse edilen kuruluşlar tesis eder. Bu kuruluşların ayrı bir bütçesi olduğu gibi ayrı bir yürütme ve denetim organı vardır.

Bu kuruluşların yöneticileri devlet tarafından tâyin edildikleri ve bütçeleri devlet tarafından finanse edildiği için, bu kuruluşlar devletin yani, siyasî otoritenin idaresi altında sayılırlar. Bundan dolayı da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu teşekküllerin başarısı siyasî otoritelerin karar ve tercihlerindeki isabete bağlı bulunmaktadır.

Bazı durumlarda ise devletler, bir kısım işlerin yapılmasında özel teşebbüs ile işbirliğini daha uygun bulmaktadırlar. Bu takdirde de daha ziyade bir anonim şirket şekli söz konusu olmakta ve şirket sermayesi çeşitli oranlarda her iki tarafça sağlanmaktadır. Fakat şirket sermayesinin yüzde 50'sinden fazlasına sahip olan şirketi yönettiği için, her iki taraf da bu fazlalığa sahip olmak isteğindedirler. Bundan dolayı, devletlerin aza razı olduğu ülkelerde bu tür teşebbüsler daha çok görülmekte, aksi halde özel teşebbüsler, yönetiminde söz sahibi olamadığı bu tür işbirliğini fazla istekle karşılamamaktadırlar.

B — FİYAT

Kapitalizm sisteminde gerek **«üretim faktörlerinin»**, gerekse **«üretilen mal ve hizmetlerin»** fiyatları, ilke olarak, serbest rekabet rejiminin geçerli olduğu piyasaların etkisine bırakılmaktadır. Bu sistemi savunan ekonomistlere göre fiyatlar, kamu otoriteleri tarafından çıkartılan suni ve iradi nitelikteki hukuki müeyyidelerle değil, piyasalarda **«arz ve talep kanunu»**na göre oluşmalıdır. Çünkü kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu toplumlarda müteşebbisleri sayısız üretim dallarından birine yönelten en önemli neden, **«fiyat»** kurumu olup serbest rekabet rejiminin geçerli olduğu bu sistemde müteşebbisler hem üretim faktörleri, hem de üretilen mal ve hizmetler piyasalarında kendilerine en yüksek çıkarı sağlayan fiyatı oluşturmak zorunluğundadırlar.

Kapitalizm sistemini savunan ekonomistlere göre, arz ve talepte söz konusu **«piyasa»** veya **«mübadele fiyatı»**, kamu otoritelerince saptanmadan da âdil olabilmektedir. Zira, âdil fiyat herhangi bir malın veya bir faktörün üretimi için yapılan masraflardan oluşmaktadır ki bilim dilinde buna **«maliyet»** adı verilmektedir. Bu ekonomistlere göre bir malın veya bir faktörün piyasa fiyatını maliyet masrafları düzeyine getiren unsur ise yalnızca **«serbest rekabet»** ve böyle bir rekabetin söz konusu olduğu bir **«piyasadır»**.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Böyle bir piyasada ise, müteşebbisler kârlarını maksimize edebilmek için ya **«fiili fiyatları»** yükseltmek yada **«maliyeti»**, yani **«üretim masraflarını»** azaltmak zorunluğundadırlar. Bu zorunluluklardan birincisi, yani fiili fiyatın yükseltilmesi müteşebbisin isteğine değil, müteşebbisler arasındaki **«rekabet»** ile **«tüketicilerin talep miktarlarına»** bağlıdır. Çünkü fiili fiyatın yükselmesi halinde hem arz artmakta ve dolayısıyla müteşebbisler arasındaki rekabet çoğalmakta hem de tüketicilerin talep miktarları düşmektedir.

Kârlarını maksimize etmek isteyen müteşebbisler için söz konusu olan ikinci zorunluluk ise hem sabit ve değişen masraflardan oluşan maliyetlerin azaltılması için çok çeşitli çabaların gösterilmesini, hem de üretim miktarının çoğaltılmasını gerektirmektedir.

Böylelikle kapitalizm sisteminde fiyatların oluşum biçimi üretim ve tüketim yönünden topluma büyük çıkar sağlayıcı bir nitelikte olup bu sistemi savunan ekonomistlere göre devlete düşen görev, fiyatları bizzat belirlemek yerine, fiyatların en tutarlı bir biçimde oluşumuna olanak sağlayan serbest rekabet rejiminin varlığını sağlamaktır.

Bir piyasada bir malı veya değeri hukuken ve fiilen herhangi bir engele uğramadan alabilme veya satabilme durumunun var olması **«serbest rekabet rejimi»**nin varlığını göstermektedir. Herhangi bir piyasada serbest rekabet koşullarından söz edebilmek ise **«arz ve talebin seyyaliyeti»** ile **«arz ve talebin atomlaşması»** biçiminde başlıca iki koşulun varlığına bağlıdır. Bunlardan **«seyyaliyet»** koşulu, kişilerin davranışları, **«atomlaşma»** koşulu ise kişilerin sayıları ile ilgilidir.

Kapitalizm sistemini savunan ekonomistlere göre böyle bir piyasada yani arz ve talebin seyyalleştiği ve atomlaştığı bir tam rekabet piyasasında **«belirli bir zamanda tür ve kaliteleri yekdiğerinin aynı olan bir malın tek bir fiyatı vardır ki bu fiyat arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktada oluşmakta ve bu fiyata «denge» veya «muvazene fiyatı»** adı verilmektedir. Arz ve talep kanununa göre oluşan bu fiyatın başlıca özelliği ise bu fiyatta alıcıların istedikleri kadar mal satabilmeleridir. Böylelikle serbest rekabet rejimi ve bu rejimin geçerli olduğu bir piyasada oluşacak fiyatlar hem üreticiler, hem de tüketiciler yönünden büyük önem taşımaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak, kapitalizm sisteminin geçerli olduğu her toplumda özellikle az gelişmiş bir ülkede, devletin serbest rekabeti sağlayabilmesi mümkün değildir. Zira serbest rekabet ancak, arzın talebe veya talebin arza kolaylıkla uyabilmesi ve bir piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının bulunması hallerinde söz konusu olabilmektedir.

Devletin, bu koşulları sağlayabilmesi ise sanıldığı kadar kolay değildir. Özellikle en güç olanı arzın talebe kolaylıkla uyabilmesini sağlamaktır. Bilindiği gibi bir ekonomide talep ölçüsünde bir malın arzını çoğaltabilmek her şeyden önce **«üretim faktörlerinin varlığına»** ve **«üretim süresine»** ihtiyaç göstermektedir.

Her ekonomide ve özellikle az gelişmiş nitelikteki ekonomilerde bu hususları olumlu bir duruma getirebilmek ve arzı talebe uymasını kolaylıkla sağlayabilmek hemen hemen hiç mümkün değildir. Böylelikle, serbest rekabet rejimini sağlayabilmenin olanaksızlığı veya büyük ölçüde zorluğu kapitalizm sisteminin bu konudaki temel ilkesine karşın, devletlerin kaçınılmaz bir zorunluluk olarak fiyatlara müdahalesini gerekli kılmaktadır.

Kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu bir toplumda devleti, fiyatlara müdahaleye yönelten nedenlerden en önemlisi, **«tekel»** eğilimlerinin belirdiği devrelerde piyasalarda tüketicilerin devlet tarafından korunması arzusudur.

Devletin fiyatlara müdahale zorunluğunu hissettiği zamanlar daha çok enflasyon ve savaş ekonomisinin uygulandığı savaş, savaştan önce ve savaştan sonraki yıllardır. Ulusal savunma ihtiyaçlarının karşılanması zorunluğu ile, savaş halinin neden olduğu üretim azalması, genellikle arz ve talep dengesini bu yıllarda büyük ölçüde bozmaktadır. Bu durumlarda ise mal elde edilmesi güçleşmekte, bulunabilen malların fiyatları da önemli bir şekilde yükselmektedir.

Devletin fiyatlara müdahale zorunluğunu başlıca beş grupta toplamak mümkün olabilmektedir:

— **Serbest rekabet koşullarını sağlamak,**

— **Tekellerin tüketicileri sömürmesine engel olmak,**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Fiyatlarda istikrar sağlamak,**

— **Arz ve talep arasındaki dengeyi korumak,**

— **Tüketicileri olduğu gibi üreticileri de korumak.**

Devletin fiyatlara müdahale nedenlerinin böyle farklı bulunuşu, müdahale yöntemlerinin de farklı olmasına neden olmaktadır. Kapitalizm sisteminde bu önlemler genellikle; **«Narh Sistemi»**, **«Kâr Oranlarını Saptama»** ve **«Vesika Sistemi»** şeklinde düşünülmekte ve uygulanmaktadır.

Amacı, «ekonomik kanunların etkisini yok etmek veya hiç olmazsa azaltmak, ucuzluk veya pahalılık eğilimlerini önlemek» ve böylelikle, hem **«tüketicileri»** hem de **«üreticileri»** korumak olan **«narh»**ı, **«fiyatın devlet veya kamu otoriteleri tarafından saptanması»** biçiminde tanımlıyabilmek mümkündür.

Narhlar, amaçlarına göre başlıca **«tavan narhı»**, **«taban narhı»** ve **«tek fiyat narhı»** biçiminde uygulanma konusu olmaktadırlar.

«Tavan narhı» nda satıcıların, devlet veya diğer kamu otoriteleri tarafından fiyattan daha yukarı düzeyde bir fiyat talep etmeleri yasaktır. Tersi durumda çeşitli ceza hükümleri uygulanır. Ancak, bu tür narhlarda saptanan fiyatın altında satış yapmak mümkündür. Tavan narhlarının esas amacı, daha çok tüketicileri korumaktır. Bu tür narhlara özellikle enflasyon ve savaş yıllarında rastlanır ve bu narhlara çoğunlukla gıda maddeleri konu olurlar.

«Taban narhları»nda ise, saptanan fiyattan daha aşağı satışlar yasaklanır. Buna karşı bu fiyatın üstünde satış yapmak mümkündür. Bu çeşit narhlarda da amaç, genellikle üreticileri korumaktır. Bu tür narhların en güzel örnekleri 1929 dünya ekonomi buhranından sonra hemen hemen bütün ülkelerde görülmüştür.

«Tek fiyat narhı» adı verilen diğer narh çeşidinde de fiyatın ne altında ve ne de üstünde satış yapılmasına kamu otoritelerince izin verilmez. Ayrıca başka bir narh çeşidi daha vardır ki, **«Tanzim narhı»** adı verilen bu tür narhların amacı mübadele mekanizmasında düzeni ve tekdüzeliği sağlamaktır. Taksi ücretlerinin, elektrik, havagazı ve su fiyatlarının saptanması, bu çeşit narhlara örnektirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Narhların amaçlarını gerçekleştirdiklerini iddia edebilmek, oldukça güçtür. Çeşitli nedenlerden ileri gelen bu durumun oluşmasında en önemli etken; **«fiyat takdirinde karşılaşılan zorluk»** ile **«narha konu olan malın, başka malları peşinden sürüklemesi ve böylece narh kapsamının genişleme eğilimi göstermesi»**dir.

Kapitalizm sistemini benimsemiş ülkelerde **«kâr oranlarını saptamak»** yöntemine ise genellikle enflasyon dönemleri ile üretici ve tüketici arasında olağandan fazla aracının girmesi ve dolayısıyla fiyatların aşırı derecede yükselmesi halinde başvurulur. Ancak, **«kâr oranlarını saptamak»** yani **«üretici veya aracıların sağlıyacakları kârları sınırlandırma»** işleminde başarılı olabilmek için, bu işleme konu olan malların maliyetlerinin çok iyi belirlenmesi enflasyon hızının durması veya yavaşlaması ile kontrol mekanizmasının iyi işlemesi gibi koşullar söz konusudur. Tersi durumda kâr oranlarının saptanmasında istenilen faydayı sağlamak mümkün olamaz.

Kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu bir ülkede fiyatlarda meydana gelen yükselmeler, eğer arz ve talep arasındaki bir dengesizlikten, yani arzın azalmasına karşı talebin aynı hacmi korumasından ileri geliyorsa, bu zaman kamu otoriteleri **«vesika sistemi»** yöntemini de uygulamayı uygun bulabilirler. Bu yöntemde, **«bir kişinin satın alabileceği en fazla mal miktarı belirlenmekte ve üreticiler alış miktarını gösteren bu vesikalarla satış yapmağa zorunlu tutulmaktadırlar.»**

Fakat bu sistem çok güç ve eziyetlidir. Çünkü her ferdin vesikaya konu olacak malı tüketim ölçüsü farklıdır. Hatalı bir hesaplama ise, genellikle talep hacminin daha da artmasına ve satın alma gücü fazla olanların, vesikayla almaya hakları olan miktarın hepsini tüketmeyenlerden, söz konusu malları daha yüksek fiyatlarla satın alabilmelerine neden olmaktadır.

C — İNKİSAM

Üretim faaliyeti sonunda elde edilen **«milli hasıla»** veya **«milli gelir»**in bölünmesi anlamına gelen **«inkisam»**, **«işbölümü»** ve **«mübadele»**ye dayanan bir üretim sisteminin kaçınılmaz bir sonucu ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duğu için yalnızca **«üretim malları ile üretim faktörleri mülkiyetinin kişisel karakter taşıdığı ekonomiler»**, yani **«Liberalizm sistemi»** veya **«kapitalizm sistemi»**nin uygulandığı toplumlar için söz konusudur.

Sosyalizm sistemini benimsemiş ülkelerde ise inkisam konusu hemen hemen yok denecek bir düzeyde ve yalnızca bir **«ücret»** sorunu biçiminde görünmekte ve emek faktörüne düşen payın belirlenmesi ekonomik kurallardan çok siyasi otoritelerin takdirine bağlı bulunmaktadır. Çünkü bu ekonomilerde emek dışında kalan tüm faktörlerin mülkiyeti kollektif bir nitelik taşımakta ve dolayısıyla arz ve talebe göre işleyen bir fiyat mekanizması söz konusu olamamaktadır.

Üretim faktörlerinde ferdi mülkiyetin söz konusu olduğu toplumlarda yani kapitalizm sisteminde inkisam **«arz ve talebe»** başka bir ifade ile **«piyasa»** ve **«fiyat»** mekanizmasına göre olmaktadır. Böylelikle kapitalizm sistemindeki inkisam, liberalizm sistemindeki inkisama benzemekte ve üretim faaliyetine katılan her faktörün **«faiz»**, **«rant»**, **«ücret»** ve **«kâr»** biçimindeki payı serbest bir piyasa ekonomisinin kuralları içinde ve cari olan fiyat mekanizmasına göre oluşmakta bundan dolayı da bu oluş faktör sahipleri arasında büyük sürtüşmelere konu olmaktadır.

Çünkü hem liberalizm sisteminde, hem de kapitalizm sisteminde üretime katılan bütün faktör sahipleri ortaklaşa yaratılmış milli hasılanın inkisamında kendilerine düşen payların büyük olmasını isterler. Zira, iktisamdan düşecek pay ne kadar yüksek olursa faktör sahibi için ihtiyaçlarını gidermek o derece kolay olur.

Ancak, liberalizm sisteminde milli hasılanan inkisamı tamamiyle **«serbest piyasa ekonomisi»**nin kurallarına ve arz ve talep kanununun işleyişine bırakıldığı halde **«kapitalizm sisteminde»** bu bölünüş bir ölçüde ekonomik kurallara, bir ölçüde de **«devletin müdahalesine»** bağlı olarak yapılmaktadır.

Kapitalizm sisteminde devletin inkisama müdahale etmesini gerekli kılan başlıca nedenler üretime katılan faktör sahipleri arasındaki sürtüşmeyi önlemek ve dolayısıyla sosyal adaleti gerçekleştirmek ile üretime katılamayanların milli hasıladan pay alabilmelerini sağlamaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kapitalizm sisteminin geçerli olduğu bir toplumda insanların o ülkenin milli hasılasından yararlanabilmeleri için öncelikle bir **«gelire»** sahip olmaları gerekir. Gelirin kaynağı ise (transfer gelirler hariç) **«üretim»**dir. Bu nedenledir ki gelir sahibi olabilmek, dolayısıyla ihtiyaçları giderebilmek için önce üretime katılmak, sonra da üretim sonunda söz konusu olacak inkisamdan ihtiyaçları karşılıyabilecek bir ölçüde pay almak gerekir.

Bu sorunların çözümü kapitalizm sistemini benimsemiş ileri düzeyde gelişmiş ekonomiler için nispeten kolay olduğu halde aynı sistemi benimsemiş fakat ekonomik yönden az gelişmişliklerini koruyan ülkeler için çok daha zordur.

İşte bu zorluk, liberalizm sisteminden farklı olarak kapitalizm sisteminde devletin inkisama müdahale etmesini gerektirmekte ve söz konusu sorunların çözümü için devletler, hem milli hasılayı meydana getiren üretim faktörleri sahiplerinin üretimdeki gelirlerini, dolayısıyla milli hasıladaki paylarını belirlemek ve böylelikle faktör sahipleri arasındaki sürtüşmeyi önlemek, hem de üretime katılmak istedikleri halde herhangi bir nedenle üretime katılamayanların milli hasıladan yararlandırılmalarını sağlamak konusunda büyük çabalar harcamaktadırlar.

Kapitalizm sisteminin geçerli olduğu bir toplumda inkisam konusunun büyük bir önem arz etmesi ve özellikle sosyal adaletsizliğe neden olan **«üretime katılanların paylarını belirleme»** hususunda karşılaşılan güçlükler;

— **Üretimin ortaklaşa yapılması,**

— **Her üretim faktörünün marjinal prodüktivitesinin belirlenmesi,**

— **Faktörlerin ve payların para ile ifade edilmelerinden, yani onların birer fiyatları olmalarından**

kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı da özellikle son yıllarda kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu gelişmiş veya az gelişmiş bütün toplumlarda kamu otoritelerinin başlıca amacı, milli hasılayı hem üretim faktörlerinin fonksiyonları oranında fakat sosyal adalet ilkeleri-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ni ihmal etmeden bir bölüşüme tâbi tutabilmek, hem de herhangi bir nedenle üretime katılamayanların nasıl ve hangi ölçülerde milli hasıladan yararlanabileceklerini saptamak ve sistemin esasını ve işleyişini zedelemeden saptanan yöntemi uygulayabilmektir.

Devletlerin, sosyal adaleti ve sağlıklı bir inkisamı gerçekleştirebilmek için yararlandıkları araçların başlıcaları **«fiyatlara çeşitli biçimde ve çeşitli yönde müdahale etmek»**, **«asgari ücreti saptamak»**, **«işçi ve işveren arasındaki ücret pazarlığını serbest bırakmak ve bu amaçla grev hakkı tanımak»** ve **«işsizlik sigortası ihdas etmek»** gibi hususlardır.

Sistemin esasını **«serbest rekabet»** oluşturduğu halde kapitalizm sistemini benimsemiş ülkelerde devletlerin **«fiyatlara müdahele etmesini»** gerektiren en önemli neden ekonomideki **«arz ve talep dengesi»**nin bozulması ve bu bozulmadan **«tüketicilerin»** veya **«üreticilerin»** zarar görme halinin ortaya çıkmasıdır.

Devletlerin fiyatlara müdahale biçimleri, müdahaleyi gerektiren nedenlere göre çok farklı olmakla beraber genellikle müdahaleler, **«narh sistemi»**, **«kâr oranlarını tesbit»** ve **«vesika sistemi»** biçiminde üç grupta toplanabilmektedir.

«Narh sisteminde» amaç hem tüketicileri hem de üreticileri korumak olup mal veya hizmetlerin satılabilecekleri en düşük veya en yüksek fiyatlar devlet veya kamu otoriteleri tarafından tesbit edilir.

«Kâr oranlarının tesbiti» ise genellikle enflâsyon devrelerinde ve üretici ile tüketici arasına olağandan fazla aracının girmesi halinde maliyetleri esas almak suretiyle üreticileri, ithalâtçıları veya satıcıları belli bir oran dahilinde kârla sınırlandırmaktır.

Arz ve talebi dengeleyebilmek için devletlerin başvurdukları bir diğer yöntem olan **«vesika usulünde»** de bir kişinin satın alabileceği en fazla mal miktarı tesbit edilmekte ve üreticiler, alış miktarını gösteren ve devlet veya kamu otoriteleri tarafından tüketicilere verilen vesikalar karşılığında satış yapmaya zorunlu tutulmaktadırlar.

Devletlerin, kapitalizm sistemine rağmen, tutarlı bir inkisamı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve sosyal adaleti gerçekleştirebilmek için uyguladıkları bir diğer yöntem ise **«asgari ücret»**in devlet veya kamu otoriteleri tarafından saptanıp uygulanmasının zorunlu kılınmasıdır.

İyi bilindiği üzere artık günümüzde kapitalizm sisteminin uygulandığı hemen hemen her ülkede ücret piramidinin tabanını oluşturan **«asgari ücret»** işçi ve işveren kuruluşları arasında bir pazarlık konusu olmaktan çıkarılmış ve devlet tarafından saptanan ve taraflarca uyulması zorunlu olan bir yasal niteliğe kavuşturulmuştur.

«Bir işçinin emeği karşılığında alabileceği en düşük ücret» veya **«işverenin işçiye ödemek zorunda bulunduğu en düşük ücret»** biçiminde tanımlanabilen **«asgari ücret»**, çalışanların yaptıkları işe uygun ve insanlık onuruna yaraşır bir yaşam düzeyini sağlamaları için kamu otoritelerince her ülkenin ekonomik ve sosyal şartlarına göre değişik olarak saptanan ve ödenmesi zorunlu olan bir ücret türüdür.

Öte yandan, kapitalizm sistemini benimsemiş ülkelerde **«işçi sendikaları»** adı verilen ve işçilerin sosyal, ekonomik, kültürel ve meslekî çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla kendi aralarında kurdukları kuruluşlar, işçilerin çalışma şartlarının düzeltilmesinde, iş emniyeti ve sosyal güvenliklerinin sağlanmasında ve özellikle yüksek bir ücret düzeyinin elde edilmesinde çok büyük ve çok önemli roller oynadıkları da iyi bilinen bir gerçektir.

Kapitalist sistemin uygulandığı ülkelerin hemen hemen hepsinde söz konusu olan **«grev hakkı»**, ise bu ülkelerdeki işçilerin ekonomik ve sosyal durumlarını düzenleyebilmek ve özellikle yüksek bir ücret elde edebilmek için işçiler tarafından işverene karşı kullanılan bir baskı aracıdır.

Grev, genellikle çıkar uyuşmazlıklarında yani, toplu iş sözleşmesinin henüz yapılmadığı ve tarafların anlaşamadığı hususlarda veyahut da toplu iş sözleşmesinin süreci içinde evvelce sağlanan hakların uygulanmaması halinde belirir ve işçiler ile işverenleri eşit güçler haline getirir. Böylelikle, işveren ve işçinin pazarlık gücü, tarafların çeşitli yararlarını en yüksek kılmakta, özellikle ücretlerin üst sınır ile alt sınır arasındaki yerini belirlemektedir.

Daha ziyade gelişmiş kapitalist ülkelerde söz konusu olabilen **«işsizlik sigortası»** ise işsizlik tehlikesine karşı emek sahiplerini koruyan çok önemli bir sosyal güvenlik aracıdır. İşsizlik sigortası, ülkelerin hukukî mevzuatına göre değişiklik göstermekle beraber genellikle iradesi dışında herhangi bir nedenle işini kaybeden veya işten çıkarılan işçilere geçimlerini sağlamak ve çalışma yeteneklerini sürdürebilmek amacıyla devlet tarafından ödenen belirli ölçüdeki bir ücrettir.

Ancak bu ücret, işçilerin normal çalışmalarının karşılığında aldıkları ücretin oldukça altında olup işçinin yeni bir iş buluncaya veya resmi kurumlarca rayiç ücret düzeyine göre kendilerine iş teklif edilinceye kadar ödenmektedir.

Görüldüğü üzere işsizlik sigortası gerek işsiz kalan kişiler yönünden gerekse ülke ekonomisi yönünden çok faydalı bir kurumdur. Bazı sakıncalarına rağmen işsizlik ve işsizlik halinde geçimini temin edememe tehlikesini önlediği için emek sahipleri yönünden pek büyük bir güvence niteliğindedir.

Ancak, bu sigortanın kolaylıkla uygulanabilmesi ve özellikle etkin bir sonuç verebilmesi için ülkenin ekonomik yönden gelişmiş ve işsizlik oranı ile gizli işsizliğin çok düşük düzeylerde olması zorunludur. Tersi halde hem ülke ekonomik yönden az gelişmiş hem de ülkede işsizlik oranı yüksek ve gizli işsizlik yaygın bir biçimde ise bu ülkede işsizlik sigortası ihdas etmek ve uygulamak hemen hemen imkânsızdır.

D — TASARRUF

Sermayenin kaynağı ve **«gelirin tüketilmeyen bölümü»** biçiminde tanımlanabilen tasarruf, **«iradi»** ve **«cebri»** olmak üzere başlıca iki tür olup kapitalizm sisteminde ilke olarak **«iradi tasarruf»** biçimi söz konusudur. Sosyalizm sisteminde ise tasarruf cebri bir nitelik taşımakta ve iradi tasarruf hemen hemen hiç yok denecek kadar az olmaktadır. Böylelikle kapitalizm sistemi, tasarruf türü yönünden liberalizm sistemine benzemekte, ancak cebri tasarrufa özellikle az gelişmiş ülkelerde küçümsenmeyecek bir yer verdiği için bu sistemden oldukça uzaklaşmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kapitalizm sisteminin geçerli olduğu toplumlarda insanları iradi tasarrufa yönelten en önemli nedenler, geleceğin belirsiz olması ile «faiz» adı altında bir gelir elde edebilme isteğidir.

İnsanlar genellikle gelecek hakkında bazı kuşkulara sahiptir. Bu oluş, insanları ilerideki ihtiyaçlarının giderilebilmesi amacıyla bugünden bazı fedakârlıklarda bulunmaya zorlamaktadır. Bu duruma **«hazır faydanın gelecekteki fayda ile değiştirilmesi»** de denilmektedir. Böyle bir düşünce ile yapılan tasarruf isteğe bağlı bir tasarruf olup iradi bir düşünüşün sonucudur.

İnsanları iradi tasarrufa yönelten ikinci etken **«faiz»** ise kapitalizm sistemini savunan ekonomistlere göre tasarruf oluşumu yönünden büyük bir öneme sahip olup faiz oranının yüksek olması tasarruf arzusunu artırmakta, fertlerin tasarrufa yönelmeleri de yatırımların, dolayısıyla milli gelirin artmasıyla sonuçlanmaktadır. Çünkü kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu toplumlarda tasarruflar ya bizzat tasarruf sahipleri tarafından, veyahutta aracı kuruluşlar yoluyla müteşebbislere geçmekte, müteşebbisler de bunları yatırım amacıyla yatırım malları satın almak suretiyle harcamaktadırlar.

Böylelikle kapitalizm sisteminde milli gelir, tüketim ve yatırım harcamalarının toplamına eşit olmakta, bu nedenle de tasarruf kurumu kapitalizm sisteminde çok önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Çünkü kalkınmanın zorunlu kıldığı nitelikteki yatırımlar, üretim faktörlerinin tüketim malları üretiminden çok daha yüksek gelir elde etmek amacıyla sermaye malları üretimine ayrılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu durumda da sermaye malları üretiminde istihdam edilecek olan işçileri besleyecek ve giydirecek bir üretim noksanlığı söz konusu olur. Böyle bir noksanlığın giderilmesi ise tüketimin kısılması, yani tasarruf yapmakla mümkündür. Bu nedenledir ki kapitalizm sisteminde tasarruf, yatırımların en önemli bir kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu bir ülkede tasarrufta bulunanlar;

— **Halk,**

— **Müteşebbis**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

biçiminde başlıca üç gruba ayrılırlar.

«Halkın tasarrufunu» yaratan faktör, onun gelir düzeyidir. Gelir düzeyi yükseldikçe tasarruf, tüketim harcamalarına göre daha hızlı bir artış gösterir. Böylelikle tasarruf, gelirin bir fonksiyonu niteliğindedir. Az gelişmiş ülkelerde kişisel gelirlerin azlığı, gelişmeler için gerekli olan tasarruf hacmini çok düşürür. Bu oluş, özellikle kapitalizm sistemini benimsemiş az gelişmiş ülkeler için aşılması pek güç bir engeldir. Çünkü reel gelirleri çok düşük olan bu ülkelerin kişileri elde ettikleri bu gelirlerin tamamını veya büyük bir kısmını tüketim mallarına harcamak zorunluğundadırlar. Tersi durumda elde edilen gelirden tasarrufa ayrılacak her miktar, tüketimin kısılmasına, dolayısıyla düşük olan refah düzeyinin daha da düşmesine neden olur.

«Müteşebbisler tarafından yapılan tasarruflar» ise makine ve teçhizattan her yıl ayrılan amortismanlar, yani eskime ve aşınma payları ile dağıtılmayan kârlardan, daha doğru bir deyimle **«oto-finansman»**dan oluşur. İngiliz ekonomisti **«Arthur Levis»**e göre, kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu toplumlarda ekonomik gelişmenin zorunlu kıldığı en önemli tasarruf hacmi, müteşebbise düşen pay arttıkça yatırımların finansmanında kullanılacak tasarrufun artış seyri hızlanma göstermektedir.

«Devlet tarafından yapılan tasarruflara» gelince; bilindiği gibi devlet, görevlerini yerine getirebilmek için harcamalar yapmak zorundadır. Bu harcamaların kaynağı ise halktan alınan **«vergi»**lerdir. Vergi geliri toplamı, harcamalardan daha fazla olursa, **«cebri tasarruf»** kurumu doğar ve böylelikle yeni yatırımların finansmanı olanağı sağlanmış olur. Tersi durumda vergi geliri toplam harcamaya eş veya daha az olursa bir fon yaratmak ve yeni yatırımlar yapmak mümkün olmaz.

Ancak ister gelişmiş, isterse az gelişmiş bir düzeyde olsun, kapitalizm sistemini benimsemiş bütün ülkelerde iradi tasarruf türü yanında yer alan **«cebri»** tasarruf türü de artık giderek büyük bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

önem kazanmakta ve ülke ekonomilerinin daha ileri bir düzeye ulaşmasında ve toplumsal refahın sağlanmasında büyük bir etken olmaktadır. Cebri nitelikteki tasarruflar arasında en önemli olanları ise, **«vergi»** ile **«enflasyon»**dur.

Özellikle ferdi gelirlerin düşük, dolayısıyla iradi tasarrufların yok denecek kadar az olduğu kapitalizm sistemini benimsemiş az gelişmiş ülkelerde, bir değer transferi anlamına gelen vergilendirme olayının önemi pek büyüktür. Zira, gelirleri yetersiz olan bu tür ülkelerin fertleri genellikle ve kaçınılmaz bir zorunluluk olan gelirlerinin tümünü ihtiyaçlarını karşılayabilmek için harcarlar.

Bu olumsuz durum ise, iradi tasarrufların ya hiç olmamasına veya çok az miktarlarda gerçekleşmesine neden olur ki bu takdirde de bu ülkelerin üretim yapabilecek sermaye yaratmaları mümkün olmaz. İşte, vergi, bu gibi ülkelerde, görünüşte gelirlerden, aslında ise kişilerin tüketim güçlerinden alındığı için **«toplam tüketim harcamalarında bir azalmaya»** neden olmakta ve devlet, tüketilmeyen malları temsil eden bu vergiler sayesinde özel müteşebbisler gibi yatırımlar yapmaktadır. Böylelikle vergiler kapitalizm sistemini benimsemiş ülkelerde de ekonomik kalkınmanın gerektirdiği yatırımları gerçekleştirebilecek bir araç niteliği taşımaktadırlar.

Vergilerin kalkınmayı sağlayacak fonları meydana getiren bir kaynak olması özellikle son yıllarda kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu bütün toplumlarda büyük bir önem kazanmış ve vergi, devletlerin ekonomik politikalarını şu veya bu yöne yönelten en elverişli bir araç olarak kabul edilmiştir. Böylelikle de verginin **«devlete gelir sağlamak»** şeklindeki klasik vergi anlayışı değişmiş, verginin, ülkelerin ekonomi politikalarının en etkili bir aracı olduğu düşüncesi daha yaygın bir benimseyiş bulmuş ve bu konuda, liberalizm sistemi ile kapitalizm sistem arasındaki fark giderek daha büyük boyutlara ulaşmıştır.

Kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu toplumlarda **«enflasyon»** olayı da tıpkı vergiler gibi, devletin sermaye ihtiyacını gideren bir cebri tasarruf usulüdür. Devletin bütçe açıklarını karşılamak üzere para miktarını çoğaltması halinde, piyasada nakdi harcamalar artmakta ve genellikle enflasyon denilen bir fiyat şişkinliği meydana ge-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lip, bunun sonunda da bir kısım halkın satın alma gücü azalmakta ve tüketimden fedakârlıklar başlamaktadır. Fakat bu şekilde tasarruf daha çok sabit gelirlilerden elde edilir ki, bu durumu adalet ilkesi ile bağdaştırmak oldukça güçtür. Bu tip cebri tasarrufa, yani enflasyon, **«kanunsuz vergi»** adını vermek de mümkündür.

E — PLÂN

İlke olarak, kapitalizm sisteminde ekonomik faaliyetlerin özel mülkiyet, kişisel çıkar ve rekabet faktörlerinin oluşturduğu bir hukuki çerçeve içerisinde; neyin, nerede, ne kadar ve nasıl üretileceğini kararlaştıran özel nitelikli müteşebbisler tarafından yapılması söz konusudur. Ancak bu sistemde ekonomik faaliyetler ne liberalizm sisteminde olduğu gibi bütünüyle serbest rekabet koşulları altında işleyen bir fiyat mekanizmasına bırakılmakta ve ne de sosyalizm sisteminde olduğu gibi **«emredici»** nitelikteki planlara göre yapılmaktadır.

Hemen hemen kapitalizm sistemini benimsemiş bütün ülkelerde bu konuda benimsenen amaç, emredici bir plan veya bütünüyle plansız bir ekonomik politika yerine ekonominin büyümesi ve gelişmesi için bir dizi önlemler almak ve özellikle kıt ekonomik kaynakları en tutarlı bir biçimde kullanabilmek için gerek özel nitelikli müteşebbislere, gerekse kamu işletmelerine müdahale etmek ve bazı hedefler saptamaktır. Bu amaç ise, kaçınılmaz bir sonuç olarak kapitalizm sistemini benimsemiş ülkelerde **«yol gösterici»** nitelikteki planların yapılmasına ve uygulanmasına neden olmaktadır.

Fakat bu nitelikteki planların gerçek anlamında bir plan olup olmadığı sürekli bir tartışmaya konu olmakta ve hatta bu nedenle bir çok ülkede bu tür planlar **«program»** adı altında anılmakta ve uygulanamamaları ilgililere herhangi bir sorumluluk getirmemektedir.

İster **«yol gösterici plan»**, isterse **«program»** adı taşısın, kapitalizm sistemini benimsemiş ülkelerde ekonomiye müdahale etmek ve bazı önlemler almak amacıyla, siyasi ve idari otoritelerin bu nedenle aldıkları ve uygulanmasını istedikleri kararlardan beklenilen kıt ekonomik kaynakların titizlikle kullanılmasını ve ekonominin hızı,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tam istihdam halinde ve dengeli büyümesini yalnız başlarına sağlamaktan uzak olan **«piyasa»**, **«fiyat»** ve **«kâr»** gibi serbest rekabet rejiminde söz konusu olan unsurlara yardımcı olmak ve gerek özel, gerekse kamu teşebbüslerine yön vermektir.

Kapitalizm sisteminin aslına göre bu sistemi benimsemiş toplumlarda ne merkezi bir plânı, ne de liberalizm sisteminde olduğu gibi tam anlamında bir plânsızlığı düşünebilmek mümkün değildir. Zira, kapitalizm sistemi, **«bir piyasa ekonomisi»** ve **«bir fiyatlar ve sözleşmeler»** rejimi olup bu sistemde yalnızca müteşebbisler, neyin, nerede, ne kadar ve nasıl üretileceğini kararlaştırmaktadırlar. Müteşebbisler verdikleri bu kararlarda tam bir serbesti içinde olup bu konuda müteşebbisleri düşündüren tek husus verdikleri kararların başarılı sonuçlanması halinde **«kâr»**, başarısız olması halinde ise **«zarar»** veya **«iflas»** müeyyidesi ile kesinlikle karşılaşacak olmalarıdır.

Ancak, kapitalizm sistemini uygulayan bütün ülkelerde artık iyi bilinmektedir ki bu oluş, her zaman kıt ekonomik kaynakların üretim faktörü haline dönüşmesi ve bunların tümünün istihdam edilerek sosyal ve ekonomik sorunların çözümlenmesi ve ekonominin istenilen gelişme düzeyine ulaşması için yeterli değildir. Özellikle kapitalizm sistemini benimsemiş az gelişmiş nitelikteki ekonomilerde en önemli sorun var olan faktör arzına sürekli olarak eklerde bulunmak olduğu halde bu sorunu yalnızca müteşebbislerin yatırım ve üretim kararlarıyla çözebilmek hemen hemen hiç mümkün değildir.

Bu nedenledir ki kapitalizm sisteminin esasına ve ilkelerine karşın, bu sistemi benimsemiş bütün ülkelerde devlet az veya çok ekonomik hayata müdahale etmekte ve ekonomik hayatın işlemesi için bazı önlemler ve kararlar almaktadır.

Bazı ülkelerde plan, bazı ülkelerde ise program olarak kabul edilen devletin ekonomiye müdahale kararları, genellikle;

— **Sosyal adaleti sağlamak,**

— **Bölgeler arasındaki refah dengesizliğini gidermek,**

— **Milli gelir hızını yükseltmek,**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Ödemeler dengesini sağlıklı bir duruma dönüştürmek,**

— **İstihdam olanaklarını artırmak**

gibi amaçlar taşımakta ve bu amaçların tutarlı bir biçimde gerçekleşebilmesi ise bazı plân modellerinin yapılmasını ve uygulanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Kapitalizm sistemini benimsemiş ülkelerde bugüne kadar uygulanan bütün plan modelleri hep **«yol gösterici»** nitelikte olup, bu planların bir kısmı yalnızca devlete ve özel teşebbüse yardımcı olmak ve ekonomik ve siyasi kararların alınmasında fayda yaratmak, bir kısmı ise kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici bir özellik taşımaktadır. Ancak kapitalizm sisteminde kamu sektörü için emredici olan planlar, sosyalizm sisteminde olduğu gibi uygulanamamaları veya başarılı olamamaları halinde ne siyasi otoritelere, ne de uygulayan kuruluşların yöneticilerin herhangi bir sorumluluk yüklememektedir.

Diğer yandan, kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu toplumlarda bütün bir ülke ekonomisini kapsayan planlar yapılabildiği gibi **«bölgesel»** nitelikli planlar da yapılabilmektedir. Böyle bir plan yapmaktan amaç ise, yalnızca bir bölgenin var olan olanaklarını o bölgeye göre değerlendirmek ve o bölgenin gelişmesine ayrı bir önem vermektir. Çoğunlukla bölgesel planlar bütün bir ülkeyi konu alan planlarla birlikte hazırlanır ve böylelikle bu iki plan türünün birbirini tamamlaması sağlanır.

F — İSTİHDAM

Bilindiği üzere **«istihdam»** kavramı, ekonomi ilminde genellikle **«üretim faktörlerinin üretim amacıyla çalıştırılmaları»** biçiminde tanımlanmaktadır. Ancak istihdam kavramının ekonomide **«geniş anlamında»** ve **«dar anlamında»** olmak üzere başlıca iki türlü kullanımı vardır.

«Geniş anlamı ile istihdam» bir ülkenin sahip olduğu tüm üretim faktörlerinin (doğa, emek, sermaye ve teşebbüs) üretime katılma biçim ve düzeylerini göstermekte ve **«eğer ekonomide bulunan üre-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tim faktörlerinin tamamı çalışır bir durumda ise buna tam istihdam» adı verilmektedir.

«Eğer bir ekonomide çalışmaya hazır bir kısım üretim faktörleri daha varsa ve bunlar üretim faaliyetlerine katılamıyorlarsa bu durumda da noksan istihdam veya eksik istihdam» söz konusu olmaktadır.

Hangi anlamında olursa olsun istihdam konusunun milli gelir yönünden büyük bir önemi vardır. Çünkü, millî gelir, yani belirli bir devre içinde meydana getirilen mal ve hizmetlerin toplamı üretim faktörlerinin üretim amacıyla kullanılabilme biçim ve düzeylerine göre az veya çok gerçekleşmektedir. Bu nedenledir kl ülkenin millî gelirini en yüksek bir düzeye ulaştırabilmek için sahip olunan tüm üretim kaynaklarını önce üretim faktörü haline dönüştürmek sonra da bu faktörlerin istihdamı sağlamak kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Ancak, tam istihdamın sağlanamaması halinde söz konusu olan yani bir kısım üretim faktörlerinin üretime katılamamaları halinde beliren **«noksan istihdam»** veya **«eksik istihdam»** özellikle **«emek»** faktörü için büyük ve hatta hayati denebilecek bir önem taşımaktadır. Çünkü, çeşitli ihtiyaçlar içinde bulunan ve gelirleri, istihdam edilmelerine bağlı emek sahiplerinin çalışma arzularında oldukları halde çalışamamaları hem onların yaşama ve hayat düzeylerini büyük ölçüde ve olumsuz yönde etkiler hem de bu durum toplumlarda karışıklıklara ve huzursuzluklara neden olarak giderilmesi güç sosyal sorunların doğmasına yol açar.

Ancak bu tür sorunlar daha çok kapitalizm sistemini benimsemiş toplumlar için söz konusu olup gerek liberalizm sisteminde, gerekse sosyalizm sisteminde çalışma isteğini gösterdiği ve mevcut çalışma koşullarına uymayı kabul ettiği halde bir kimsenin iş bulamaması gibi bir sorun söz konusu değildir.

Liberal sistemi savunan ekonomistlere göre, bir ülkede cari ücret düzeyi üzerinden çalışmak isteyen herkesin iş bulabilmesi mümkündür. Liberalist ekonomistler bu iddialarını şu şekilde açıklamışlardır :

«Üretime emeği ile katılanlara ödenen ücret, müteşebbis için

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

işin marjinal verimine, emek sahipleri için ise, işin marjinal hizmetine eşittir. Bu duruma göre ücret, marjinal zahmetine eşittir. Bu duruma göre ücret, marjinal verim eğrisi ile marjinal zahmet eğrisinin kesiştiği noktada oluşmaktadır. Burada marjinal verim iş talebini, marjinal zahmet ise iş arzını göstermektedir. Marjinal verim ile marjinal zahmetin eşit olması halinde ise tam istihdam söz konusu olmakta ve bu noktada çalışmak isteyen herkes iş bulabilmektedir.»

Görülüyor ki, liberalist ekonomistlere göre, ücret teorisinin serbest işlemesi sağlanacak olursa, irade dışı bir işsizlik söz konusu olamayacak ve ekonomi tam istihdam düzeyine ulaşacaktır. Bu nedenle liberalist ekonomistler, bir ülkede görülen irade dışı işsizlikten ekonomik düzeni değil, ücret sisteminin işlemesini engelleyen devlet müdahalelerini ve özellikle işçi kuruluşlarını sorumlu tutmaktadırlar. Zira bu ekonomistlere göre, işçi sendikaları ücretleri suni bir şekilde yüksek tutabilmek için üretim faaliyetlerinin genişletilmesini ve işsizliğin ortadan kalkarak ekonominin tam istihdam düzeyine ulaşmasını önlemektedirler.

Fakat olaylar göstermiştir ki, liberalizm sistemini savunan ekonomistlerin iddia ettikleri gibi, ücretleri düşük tutmak suretiyle işsizliği ortadan kaldırabilmek mümkün olamamıştır. Çünkü işçi sendikalarının ücret düzeylerini yüksek tutabilecek bir güçte bulunmadığı ülkelerde veya devrelerde bile liberalist ekonomistlerin ileri sürdükleri teori işlememiş ve işsizlik ortadan kalkmamıştır.

Sosyalizm sisteminde ise ilke olarak işsizlik hali söz konusu değildir. Çünkü bu sistemde emek dışında kalan tüm faktörler devlete ait olup üretim ve mübadele araçlarında ferdi mülkiyet yoktur. Başka bir deyiş ile tek bir işveren vardır ki o da devlettir. Böyle olunca devlet, tek işveren olarak ekonomideki tüm emek arzına cevap verebilmekte ve emek arz eden ve çalışma koşullarını kabul eden herkes iş bulabilmektedir.

Bu nedenledir ki sosyalizm sisteminde her zaman tam istihdamın olduğunu söyleyebilmek mümkündür: Kuşkusuz bu oluş bu sistemde ekonomik faaliyetlerin hiyerarşik bir düzen içinde ve otoriter bir tarz-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da ekonomik sorumluluk, yani zarar ve iflas gibi müeyyidelerle ilgili olmayan idareciler tarafından yapılmış olmasından ileri gelmektedir.

Liberalizm sisteminde olmayacağı ileri sürülen, sosyalizm sisteminde ise gerçekten olmayan işsizlik sorunu genellikle en büyük boyutlarına ve çeşitliliğe kapitalizm sisteminde ulaşmaktadır. Zira, başta az gelişmiş ülkeler olmak üzere kapitalist sistemi benimsemiş bütün ülkelerde, sistemin bir gereği olarak nüfusun bir kısmı üretim faaliyetine katılamamakta ve bunlar, irade dışı işsiz olarak ya devletten çalışamadıkları sürece işsizlik sigortası adı altında bir gelir almakta ya da pek çok, az gelişmiş ülkede olduğu gibi kendi kaderlerine terk edilmektedirler.

Kapitalizm sistemini benimsemiş toplumlarda görülen irade dışı işsizliğin temel nedeni, effektif talep noksanlığı ile sermaye oluşumunun ve üretim araçlarının yetersiz oluşudur. Bununla beraber kapitalizm sisteminde irade dışı işsizliğin meydana gelmesinde diğer bazı nedenler daha vardır ki genellikle bunlar **«konjonktürel işsizlik»**, **«mevsimlik işsizlik»** ve **«gizli işsizlik»** gibi türlerin ortaya çıkmasına neden olurlar.

«Konjonktürel İşsizlik», daha çok gelişmiş ve endüstri alanında ileri gitmiş ve kapitalist sistemi benimsemiş ülkelerde görülmekte ve bu işsizlik türü, ekonomik faaliyetleri etkileyen konjonktürel dalgalanmalar nedeniyle oluşmaktadır. Konjonktür dalgalanmalarının depresyon devresinde, ekonomik faaliyetler azaldığı ve müteşebbisler yeni yatırım olanakları aramadıkları için, üretim dışında kalan işsizlerin sayısı büyük miktarlara ulaşır. İşte bu devrede rastlanan işsizliğe **«konjonktürel İşsizlik»** adı verilir. Ekonomik faaliyetlerin canlandığı, müteşebbislerin yeni yatırımlar peşinde koştuğu yükselme devrelerinde ise, konjonktürel işsizlik hızla azalır ve ekonomi tam istihdam haline yönelir.

İklim ve mevsim koşulları yüzünden faaliyetleri mevsim mevsim duran veya azalan işkollarında meydana gelen **«mevsimlik işsizlik»** ise, özellikle az gelişmiş ülkeler için ayrı bir önem taşır. Çünkü az gelişmiş ülkelerin en önemli karakteristiği tarım sektörünün ekonomilerindeki egemenliği dolayısıyla nüfuslarının pek büyük bir çoğunluğunun bu sektörde yoğunlaşmasıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak az gelişmiş ülkelerde gelişmemişliğin bir sonucu olarak, tarım faaliyetleri büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı olup, faaliyet dönemleri iklim koşullarına bağlı olarak mevsimler ile sınırlanmıştır. Belli zamanlarda ekim, belli zamanlarda hasat gibi faaliyetlerin yapılması gerekir. Bunların dışında ise genellikle uzun bir bekleme süresi kaçınılmaz bir sonuç ve zorunluluk olarak belirir. Bundan dolayı da diğer faaliyet türlerinin çok az olduğu bu ülkelerde, mevsimlik işsizlerin sayısı oldukça büyük rakamlara ulaşır.

Kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu toplumların ekonomik ve sosyal yapılarında **«yapısal işsizliğin»** başlıca nedenleri ise; tüketici zevklerinin veya ihtiyaçlarının değişmesi, teknolojik değişiklik, nüfus miktarının çoğalması ve hükümet politikalarındaki değişikliklerdir. Örneğin, bir ekonomide belli bir işkolunun ürettiği mal çeşidine olan talep değişik nedenlerden dolayı azalır veya tamamen ortadan kalkarsa, bu kısımda üretimin azalması veya tamamiyle son bulması nedeniyle sürekli bir işsizlik meydana gelir. Bu şekilde beliren işsizlik yapısal işsizliktir.

Yapısal işsizliğe neden olan değişmenin en güzel örneğini **«teknolojik yenilikler»** sonunda görmek mümkündür. Örneğin, herhangi bir üretim dalında yeni bir teknik buluş sağlanır ve bunun sonucu olarak o kesimde artık eskisi kadar işçi çalıştırmak gerekmezse bir işsizlik türü kendini gösterir. Genellikle teknolojik işsizlik, üretimin sürekli arttığı, hayat düzeyinin yükseldiği ve ücretlerin çoğaldığı kapitalist bir ekonomide kaçınılmaz bir işsizlik türüdür.

Diğer yandan, nüfusun büyümesi, hükümetin harcama programlarının ve vergi politikasının değişmesi gibi birçok nedenler de işsizliğe yol açar ki bu nedenlerle meydana gelen bütün işsizliklere yapısal işsizlik denir.

Ekonomik gelişme literatüründe yeri ve önemi gün geçtikçe büyüyen ve genellikle az gelişmiş ülkelerde görülen **«gizli işsizliği»** ise, **«görünüşte açık bir işsizlik hüküm sürmediği halde işgücü verimi'nin çok düşük veya sıfır olması hali»** şeklinde tanımlamak mümkündür.

Özellikle az gelişmiş ekonomilerde görülen gizli işsizlik, gelişmiş ekonomilerde daha çok tarım sektörü için söz konusu olur. Doğ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duğu toprağa sosyal ve psikolojik çeşitli faktörlerin etkisiyle bağlı bulunanlar sabit ölçüdeki topraklarını ve aynı ürünü gittikçe daha da kalabalıklaşan ailesiyle ve akrabasıyla paylaşmak zorunluğundadır. Az gelişmiş ülkelerde ise bu durum çok daha kolaylıkla belirmekte ve gizli işsizlik bu ülkeler için gelişmiş ülkelere göre çözümlenmesi çok güç bir sorun olmaktadır.

Diğer yandan bu tür işsizliğe devlet dairelerinde ve sınai işletmelerde de rastlamak mümkündür. Verimli olup olmayacağı düşünülmeden ve genellikle politik nedenlerle iş verilen memur ve işçi kadroları gizli işsizliğin varlığına neden olur.

Gizli işsizliği doğuran en önemli faktör, ülkedeki mevcut makine ve teçhizatın çalışabilir durumda olan nüfusu emebilecek kapasitede olmamasıdır. Böylelikle verimleri çok düşük ve belki de sıfır olan bu insanlar, ülkedeki gizli işsizleri meydana getirirler.

G — ÜCRET

Liberalizm sistemini savunan ekonomistler, ücreti, fiyat yasaları ile belirtmeye çalışmışlardır. Zira, liberal ekonomistlere göre, bir malın değerini belirleyen unsurlar aynı zamanda bir emeğin fiyatı olan ücretin belirlenmesinde de rol oynamaktadırlar.

Emeği, bir mal gibi düşünen liberal sistemin ekonomistleri, emek için **«doğal fiyat»** ve **«piyasa fiyatı»** olmak üzere iki tür fiyat olduğunu, bu fiyatlardan piyasa fiyatının doğal fiyatın etrafında oluştuğunu söylemişlerdir. Burada söz konusu olan emeğin doğal fiyatı ise işgücü maliyeti olup, emek sahibinin geçimini sağlamak için harcamak zorunda olduğu masraflardan oluşmaktadır.

Ücreti, işgücünün maliyeti ile açıklayan liberalist ekonomistlere göre, uzun devrede ve serbest rekabet koşullarının geçerli olduğu bir piyasada ücretler **«arz ve talep yasası»**na bağlı olarak ne işgücü maliyetinin altına inebilmekte, ne de üstüne çıkabilmektedir. Çünkü ücretin işgücü maliyetini aşması halinde geçim kolaylaşmakta, evlenmeler ve doğumlar çoğalmakta, nüfus fazlalaşarak emek arzı artmakta, bunun sonucunda ise ücretler düşmektedir. Ancak, böyle bir düşme aynı koşulların geçerli olduğu bir piyasada sürekli olama-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maktadır. Çünkü, ücretlerin düşmesi ile geçim olanakları zorlaşmakta, bunun sonucunda da ücretler yeniden yükselmeğe başlamaktadır.

Ücreti, işgücünün maliyeti ile açıklayan bu teorinin esasını belirten en önemli ekonomist bu ekolün ünlü siması **«David Ricardo»**dur. Bununla beraber diğer bir İngiliz ekonomisti olan **«Richard Cantillon»** ile bir Fransız ekonomisi olan **«Turgot»** da Ricardo'dan önce bu hususta benzeri görüşler ileri sürmüşlerdir. Fakat teoriye adını veren ve onu kötümser bir hale getiren ekonomist ise Alman ekonomisti **«Ferdinand Lasalle»**dir. Lasalle, teoriye **«Tunç Kanunu»** yahut **«Gaddar Kanun»** gibi isimler vermiş ve Ricardo'nun bu hususta gö rüşünü genişletmiştir.

Ricardo'ya göre, emeğin bir üretim maliyeti vardır. Çünkü emek sahibinin çalışıp emeğini piyasaya arzedebilmesi için geçimini sağlaması gerekir. Ricardo'ya göre, söz konusu olan geçinme, sadece fizyolojik ihtiyaçların tatmini demek değildir. Üretim maliyeti içerisine gerekli olan asgarî geçim haddi dışında yaşamanın gerektirdiği zevkler, hüküm süren örf ve gelenekler ile cinsinin çoğalabilmesi için harcamak zorunluluğunda olduğu bütün masraflar dahil bulunmaktadır. Böylelikle emeğin üretim maliyeti o emeğin bulunduğu çevrenin sosyal ortamına göre farklı bir belirti göstermektedir.

«Ricardo», ücretin uzun devrede ve serbest rekabetin var olduğu bir piyasada emeğin üretim maliyetine dönüşeceğini ileri sürmekte ve emeğin piyasa fiyatı olan ücretin üretim maliyetini aşınca geçimin kolaylaşacağını, evlenmeler ve doğumların çoğalacağını, nüfusun fazlalaşarak emek arzının artacağını ve sonuçta ücretlerin düşeceğini, fakat ücretlerde meydana gelen ve üretim maliyetinin altına kadar inebilen böyle bir düşmenin aynı şartlara sahip bir piyasada devamlı olamayacağını, ücretlerin düşmesi ile geçim imkânlarının zorlasacağını dolayısıyla evlenmelerin ve doğumların azalacağını, böylelikle emek arzının eksilerek ücretlerin yani emeğin piyasa fiyatının yeniden yükseleceğini söylemektedir.

Liberalizm sistemine egemen olan bu düşünce biçimi, sistemin geçerli olduğu yüzyıllarda daima mütesebbisin, yani emek talep edenlerin lehine, işçilerin, yani emek arzedenlerin ise aleyhine işlemiştir. Bu nedenle de liberalizm sisteminin uygulanması sonunda, toplumda

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

işsizlik, sosyal adaletsizlik ve sefalet, sefahat gibi çok önemli sorunlar ortaya çıkmış ve bu oluş, liberalizmin sonucunu hazırlarken, devletin diğer ekonomik kurumlar gibi ücret konusuna da müdahale etmesine olanak hazırlamış ve ücretlerin taraflar arasında tam bir serbesti içinde saptanmasına izin vermemesine neden olmuştur. Böylelikle liberalizme bir tepki olarak beliren kapitalizm sisteminde ücretler, devletin himaye ve müdahalesine konu olmuştur.

Kapitalizm sisteminde ücretlerin tamamiyle arz ve talep kanununa göre ve taraflar arasında tam bir serbesti içinde saptanması söz konusu değildir. Çünkü bu sistemi savunan ekonomistlere göre emek, bir insan gücü olup, fikri veya bedeni olarak harcanmakta, yani üretime katılmakta, bundan dolayı da bir mal niteliği taşımamaktadır. Ayrıca ücret, bir canlı varlığın yani insanın üretimden aldığı bir pay olduğu için ücret düzeyi ile insan ihtiyaçlarının karşılanma ölçüsü arasında çok yakın bir ilişki vardır.

Bu nedenlerle insan emeğini bir mal gibi düşünmek ve dolayısıyla canlı bir varlığın fiyatının oluşumu ile cansız bir malın fiyatının oluşumu arasında tam bir benzerlik görmek ve böyle bir görüşten hareketle ücreti belirlemeye çalışmak doğru değildir.

Kapitalizm sisteminde, emeğin bir mal gibi kabul edilmemesi ve dolayısıyla emeğin bedeli olan ücretin mal fiyatlarının saptanmasında söz konusu olan arz ve talep kanununa göre belirlenmemesi gerektiği başlıca şu nedenlerle açıklanmaktadır:

— **Genellikle malların daha yüksek fiyata satılabilmesi için ihtiyacın en fazla olduğu zamana kadar bekletilmeleri ve stok yapılmaları mümkündür. İnsan emeğini ise, stok yapmak ve satışını uzun bir süre geciktirmek mümkün değildir. Emek sahibi emeğinin bedeli olan ücreti tüketebilmek için emeğini satışta acelecidir. Çünkü hayatını sürmesi tüketim mallarının sağlanması ve ihtiyacının giderilmesi ile mümkündür.**

— **Mal arzını, çeşitli şekillerde ve özellikle anlaşmalar yapmak suretiyle talebe göre ayarlayabilmek, emeğe göre çok daha kolaydır. Emek arzının daralması söz konusu olduğu zaman işe doğumların azaltılmasından başlamak gerekir.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Fiyat oluşumu yönünden mal piyasası ile emek piyasası arasında büyük farklar vardır. Mal piyasaları organize haldedir. Emek piyasalarında ise her sınıf işçi ayrı ayrı söz konusu olup, her kategori için ayrı bir piyasa bulunur.**

— **Emek piyasalarında fiyat oluşumu, mal piyasalarında örneğin borsalarda olduğu gibi, çok sayıdaki emekler için söz konusu olamaz. Bütün emekleri kapsayan tek bir ücretin belirlenmesi olanaksızdır, daha çok çeşitli ücretler vardır.**

— **Mal piyasaları emek piyasalarına oranla çok daha geniş olup, piyasaların ulusal ve uluslararası olabilme gibi bir özelliği vardır. Ulaşıma, saklanmaya ve standardizasyona elverişli olan bir malın herhangi bir yerdeki fiyatı genellikle bütün dünya piyasaları içinde geçerlidir. Fakat emek için aynı şeyleri söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü emeğin mal gibi, fiyatlar karşısında yer değiştirmesi çok güç olup, özellikle kısa devreler için hemen hemen olanaksızdır.**

Görüldüğü gibi, mal ve emek arasında arz ve talep yönünden oldukça büyük bir farklılık söz konusudur. Bu nedenle de fiyat kanunlarının ücretin belirlenebilmesinde etkili olabileceğini düşünebilmek sınırlı bir gerçeğin dışında, genellikle mümkün değidir.

Bu gerçek karşısında kapitalizm sisteminde ücretin, ilke olarak emeğin verimine (prodüktivitesine) göre belirlenmesi uygun ve zorunlu görülmektedir. Burada söz konusu olan ilkeye göre, emek ne kadar fazla verimli olursa, ücret o kadar yüksek, emek ne kadar verimsiz olursa ücret o kadar az olmalıdır.

Bu ifadede, ücret düzeyinin belirlenmesinde hem liberalizm sistemine göre, hem de sosyalizm sistemine göre kötümser bir düşünce yerine iyimser bir düşünüş egemendir. Çünkü ücret elde edilen hasılanın büyüklüğüne bağlı olduğu durumda işçinin çalışması ile doğru orantılı olarak yükselebilmekte ve böylelikle ümit ve ferahlık doğmaktadır.

Halbuki liberalizm sisteminde ücretlerin asgari geçim düzeyinin üstüne çıkamayacağı ileri sürülmekte, kötümser ve ümitsiz bir ger-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çek kesin bir şekilde ifade edilmektedir. Kapitalizm sisteminde ise, ekonomistler, işçinin prodüktivitesinin arttığı sürece onun hayat koşulları ile refah düzeyinin paralel olarak yükseleceğini söylemekte ve bu gerçeği, istatistiki verilere dayanarak reel ücretlerin artışı ile ispat etmektedirler.

Kapitalizm sistemini savunan ekonomistlere göre, bu konuda en önemli husus, emeğin prodüktivitesini artırmak ve ücreti belirleyen suni müdahalelerden kaçınmaktadır. Burada iyimserlik ile liberalizmin prensiplerinin birleştiği görülür. Zira, eğer devlet veya işçi kuruluşları prodüktivite artışı söz konusu olmadan ücret artırılması hususunda bir çaba gösterecek olurlarsa, bu davranış ücretlerin aleyhine sonuçlanacaktır.

Çünkü emek talep eden kimse, ödeyeceği ücret ile elde edeceği hasıladan kendisine kalacak kısmı hesap etmekte ve ancak olumlu bir fazlalık gördüğü durumda üretim faaliyetine girişmekte ve dolayısıyla istenen ücretleri ödeyebilmektedir. Tersi durumda, uygun görülmeyen yüksek ücretler nedeniyle üretimden vazgeçilmesi ve dolayısıyla az veya çok herhangi bir ücretin ödenmesi söz konusu olmamaktadır. Bu oluş ise, emek sahiplerinin aleyhine olup, hem emek arzının çoğalmasına, hem de meydana gelen rekabet nedeniyle ücretlerin düşmesine neden olmaktadır.

Görülüyor ki, ilke olarak kapitalizm sisteminde ücret; **«emeğin müteşebbislere sağladığı faydaya göre azaltıp çoğalmakta ve böylelikle ücret, prodüktivitenin bir fonksiyonu halini almaktadır.»**

Ancak kapitalizm sisteminde benimsenen bu ilke, **«asgari ücret»** adı verilen ve **«bir işçinin emek karşılığı alabileceği en düşük ücret»**in üstünde söz konusudur. Çünkü kapitalizm sisteminde çalışanların, yaptıkları işe uygun ve insanlık onuruna yaraşır bir ücret alabilmelerini sağlamak devlete düşen bir görevdir.

Nitekim, sanayileşmiş hemen her ülkede, patronların büyük ölçüde karşı koymalarına rağmen **«asgari ücret»** konusu bir kanun halini almış ve asgari ücret, devlet veya yasal bir organ tarafından tesbit edilerek işçi ve işveren arasındaki ücret pazarlığının tesbit edilen bu ücretin üstünde olması yasal bir zorunluluk haline getirilmiştir.

Asgari ücreti kabul eden ilk kanunlar önce 1890 yılında **«Yeni Zelanda»** ve **«Avusturalya»** da sonra da 1908 yılında **«İngiltere»** de kabul edilmiştir. **«Amerika Birleşik Devletleri»**nde ise asgari ücret kanunu ilk olarak 1912 yılında Massachusetts eyaletinde kabul edilmiş 1916 yılında ise Amerika Yüksek Mahkemesi tarafından benimsenerek bütün ülkeye şamil bir hale getirilmiştir.

Asgari ücretin belirlenmesinde işçinin niteliği, verimliliği, mesleki yeteneği ve tecrübesi gibi faktörler bir rol oynamamaktadır. Asgari ücretin konusu bizzat işçi olup, bu ücretin belirlenmesinde işçi, insan niteliğiyle ele alınmakta ve ona insan onuru ile bağdaşabilecek bir yaşantı ve çalışma olanağı sağlanması düşünülmektedir.

Böylelikle kapitalizm sisteminde devlet tarafından belirlenen ve ödenmesi zorunlu olan asgari ücret, işçi ve işveren arasındaki ücret sözleşmesinin alt sınırını oluşturmakta ve tarafların sözleşme özgürlüğü bu sınırın üstünde olmaktadır.

Liberalist ekonomistler, asgari ücretin belirlenmesine karşı daima şu iddiaları ileri sürmüşlerdir:

— **Asgari ücret, sözleşme özgürlüğünü zedelediği için hukuken geçerli değildir. Taraflar hür iradeleriyle ücreti kararlaştırmalı ve devlet, taraflardan biri lehine bu kararlaştırmaya müdahale etmemelidir. Bu durum sözleşme özgürlüğünün ortadan kalkması demektir.**

— **Asgari ücret, uluslararası rekabette dengesizlikler yaratır, asgari ücret uygulamayan ülkelerin ihracatı, uygulayanların aleyhine gelişme gösterir.**

— **Asgari ücret, asgari ücretin üstündeki ücret düzeylerini etkiler ve böylelikle, maliyetler ve fiyatlar yükselir.**

— **Asgari ücret, işçileri tembelliğe ve kötü alışkanlıklara yöneltir, işçinin daha fazla çalışma ve kazanma arzusu kaybolur. Bu durum, ekonomiyi ve sosyal yapıyı zedeler, işverenleri emek yerine sermaye kullanmaya yöneltir, dolayısıyla işsizlik çoğalır.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kapitalizm sisteminde ise, ilke olarak bu itirazlar tutarlı bulunmakta ve asgari ücretin saptanması zorunlu bir işlem olarak kabul edilmektedir. Kapitalizm sisteminde, artık bu konuda sorun, asgari ücretin belirlenip belirlenmemesi değil, hangi düzeyde ve nasıl belirlenmesi gerektiğidir. Çünkü kapitalizm sisteminde asgari ücretin saptanması genellikle şu nedenlerle uygun bulunmaktadır:

— **Asgari ücretin belirlenmesi ve hatta bu belirlemenin yüksek bir düzeyde olması işçinin moralman güçlü olmasına neden olur, bunun sonunda da verim artar, maliyet düşer.**

— **Asgari ücret sosyal adaletsizlikleri ortadan kaldırarak sosyal bunalımları önler, siyasi dengenin gerçekleşmesini sağlar.**

— **Asgari ücret, işçinin ve ailesinin fizyolojik varlığını devam ettirir, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasını mümkün kılar, sağlığının ve güvenliğinin sağlanmasına ve korunmasına neden olur.**

Özet olarak ifade etmek gerekirse, liberalizm sisteminde devlet müdahalesi olmaksızın tarafların hür iradeleriyle kararlaştırılan, buna karşılık sosyalizm sisteminde devlet tarafından kesin bir biçimde saptanan ücret konusu kapitalizm sisteminde;

— **Asgari ücret**

ve

— **Emeğin verimliliği**

esasına göre taraflar arasında serbestçe kararlaştırılmaktadır. Bu kararlaştırmada ücretin en alt düzeyini devletin saptadığı asgari ücret oluşturmakta ve taraflar bu ücretin altında bir sözleşme yapmaya yetkili bulunmamaktadırlar. Asgarî ücretin üzerindeki düzeyin saptanması ise tamamiyle tarafların irade ve pazarlık güçlerine bağlı olup, bu konuda rol oynayan en önemli etken işçinin verimliliği, yarattığı hasılanın değeri, işçinin mesleki niteliği ve işverene sağlıyabildiği kâr durumudur.

O halde, kapitalizm sisteminde devlet, ücret alt düzeyinin saptanması hususunda müdahale etmekte, üst düzeyinin saptanması hususunda ise tarafları serbest bırakmakta ve üst düzey genellikle emeğin müteşebbise sağladığı faydaya bağlı bulunmaktadır.

H — ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER

Liberalizm sisteminde **«bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler»** ilkesi uluslararası ekonomik konular için de geçerli olup, bu sisteme göre uluslararası serbest ticaret, ticarete katılan her ülke için kesinlikle yararlıdır.

Liberalizm sisteminin önde gelen ekonomistlerinden **«Adam Smith»**e göre, zenginliklerin temel kaynağı olan **«işbölümünün»** sağlayacağı yararlar ancak uluslararasında kurulacak olan serbest ticaretle geliştirilebilmektedir. Çünkü serbest ticaret sayesinde her ülke en düşük maliyetle üretebileceği malların üretiminde ihtisaslaşmakta ve bu yollar ülkeler arasında bir işbölümünün yerleşmesine neden olmaktadır.

«Adam Smith»e göre iç ticarette olduğu gibi dış ticarette de devletin her hangi bir müdahalede bulunması ve bazı sınırlamalar getirmesi kesinlikle doğru değildir. Çünkü, bu gibi müdahele ve sınırlamalar doğal nitelikteki ekonomik kanunların çalışmasını güçleştirmekte dolayısıyla böyle bir ticaretten beklenen fayda ortadan kalkmaktadır.

«Rekabetin», her insanın ve her ülkenin kendisine en büyük faydayı sağlıyacak bir işi yapma imkânını vereceğini, rekabet sayesinde hizmetinin en büyük karşılığını alacağını ve toplum faydasının ancak rekabet sayesinde elde edilebileceğini bu nedenle dış ticaret konusunda devlete düşen en önemli görevin **«serbest rekabet»** şartlarının korunması olduğunu söyleyen **«Adam Smith»** serbest dış ticaretin sağlayacağı yararlar konusunda şöyle bir örnek vermiştir:

«Dışarıdan satın alınması halinde kendine daha ucuza malolacak bir şeyi evde yapmaya kalkışmamak her tedbirli aile reisinin uygulayacağı bir kuraldır.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak «Adam Smith» serbest dış ticaretin yararlarını **«mutlak maliyetlere»** dayandırarak açıklamıştır. Yani, bir ülkedeki ihracat sektörü belirli bir malın üretiminde diğer ülkelere göre daha düşük maliyetle çalıştığı takdirde uluslararası ticaret söz konusu olacaktır.

Aynı ekol mensuplarından **«David Ricardo»** ise, uluslararası ticaretin faydasını aynı ülkedeki iki malın mutlak maliyetlerinin birbirlerine oranı olan **«karşılaştırılmalı maliyetlerle»** açıklamıştır. Ricardo'ya göre, her ülke bir yandan mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu malda ihtisaslaştığı ve ihraç ettiği, öbür yandan da mukayeseli üstünlüğe sahip olmadığı malı ithal ettiği sürece dış ticaret yapmalıdır. Çünkü bu tür ticaret her ülkeye fayda sağlayacaktır.

Başta **«Adam Smith»** ve **«David Ricardo»** olmak üzere devletin, uluslararası ekonomik ilişkilere müdahale etmesini sakıncalı bulan liberalist ekonomistlere göre ticaretin serbest bırakılması halinde başlıca şu faydalar sağlanabilmektedir:

- **Serbesti, sermayeyi ve emeği, verimsiz olan sanayiden daha verimli olan sanayiye yöneltir.**
- **Serbesti, işçi ücretlerinin yükseltilmesine neden olur,**
- **Serbesti, ahlakî bakımdan yararlı olup, bazı sınıfların etkili duruma gelmemesine ve hak edilmemiş çıkarlar sağlamamalarına neden olur,**
- **Serbesti, tekellerin doğuşunu önler ve böylelikle rekabeti ve fiyatlar genel düzeyini olumlu yönden etkiler,**
- **Serbesti, servetlerin bölüşümünde adaleti sağlar, rant adı verilen emeksiz gelirlerin çoğalmamasına neden olur.**

Kapitalizm sisteminde ise liberalizm sisteminin öne sürdüğü uluslararası ilişkilerde tam serbesti prensibi ilke olarak benimsenmekle beraber devletlerin uluslararası ekonomik ilişkilere müdahale edebileceği de kabul edilmekte ve liberalizm sisteminin üniversalist doktrinine karşı ulusal doktrin görüşü ileri sürülmektedir.

Kapitalizm sisteminde, devletin uluslararası ekonomik ilişkilere ve özellikle dış ticarete müdahale etmesi gerektiğini söyleyen ekono-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mistlere göre, devletleri böyle bir müdahaleye yönelten başlıca nedenler şunlardır :

— **Ülkedeki üretici güçlerin en iyi bir şekilde gelişmesini sağlamak,**

— **Yeni kurulmakta olan veya kurulmuş bulunan sanayii dış rekabete karşı korumak (çocuk sanayii),**

— **Ülkedeki ücretlerin yüksek düzeyini sürdürebilmek,**

— **İstihdamı artırmak veya işsizliği azaltmak,**

— **Savaş ihtiyaçlarını karşılayacak sanayiin kurulmasını ve gelişmesini sağlamak,**

— **Ulusal pazarları yabancı üreticilere veya satıcılara karşı korumak,**

— **Dış ülkelerdeki maliyet fiyatlarını içerdeki fiyatlara eşit kılmak,**

Nitekim, gerek iç gerekse dış ticarette tam bir serbestiyi savunan ve bu konularda devlete düşen yegane görevin serbest rekabet şartlarını korumak olduğunu söyleyen **«Adam Smith»** bile, İngiltere dışından ülkeye ithal edilecek malları yalnızca İngiliz vatandaşlarına ait ve yüzde 50'sinden fazlası İngiliz olması gereken mürettabatlı gemilerle taşınabileceğini öngören **«Oliver Cromwell»in Denizcilik Kanunu»** (Navigation Act) nu olumlu karşılamış ve uzak ülkelerle ve özellikle sömürgelerle olan ticareti en iyi bir biçimde yapabilmek için kurulmuş bulunan **«Doğu Hindistan Şirketi»** (East India Company) ile **«Güney Denizi Şirketi»** (Sout - Sea Company) gibi büyük şirketlere bazı tekel haklarının tanınmasını ve İngiltere'de üretilen yünlerin ihracatında bunların gümrük resminden muaf tutulmasını olumlu bulmuştur.

Günümüzde ise kapitalizm sistemini benimsemiş bütün toplumlarda devletin uluslararası ilişkilere müdahalesi artık bir tartışma konusu olmaktan çıkmış, bunun yerini devlet müdahalesinin nasıl ve hangi ölçüde olması gerektiği hususu almıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Her ne kadar özellikle son yıllarda, başta Avrupa Ekonomik Topluluğu olmak üzere, uluslararasında bazı ekonomik işbirliği anlaşmalarının yapıldığı ve bunların anlaşmalara katılan ülkeler arasında mal, sermaye ve işgücü hareketlerine serbesti sağladığı biçiminde birçok örnekler görebilmek mümkünse de, söz konusu bu anlaşmalarda da liberalizm sisteminde ileri sürülen nitelikte bir serbesti olmadığı gibi anlaşmaya katılan ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler ortak kararlarla alınan kurallara göre yapılmakta ve ülkeler arasındaki serbestinin ülke ekonomilerine gerek firmalar, gerekse devletler yönünden zarar vermemesine özellikle titizlik gösterilmektedir.

Kapitalizm sisteminde devletlerin dış ticarete olan müdahale biçimleri başlıca;

— **Gümrük vergileri,**

— **Kotalar,**

— **Yasaklar**

ve

— **Primler**

olup, bunların bir kısmı (gümrük vergileri ve primler) dış ticarete **«endirekt»** olarak, bir kısmı ise (yasaklar, kotalar ve ambargo) **«direkt»** olarak müdahale edici bir niteliktedirler.

Kapitalizm sisteminde dış ticareti oluşturan ithalat, ihracat ve transit hareketlerini endirekt olarak sınırlandırmak istenildiği zaman akla ilk gelen önlem **«gümrük vergileri»** dir. Gümrük vergileri içinde önemli olanı ise **«İthalat gümrük vergileri»** dir. Zira, ihracat ve transit gümrük vergileri gibi diğer gümrük vergileri genellikle ülkelerin ekonomik çıkarlarına ters düşüp ender ve zorunlu durumlarda bazı ülkelerde ve az sayıda mal için söz konusu olmaktadır.

İthalat gümrük vergileri, adından da anlaşıldığı gibi, malların ülke sınırlarını içeriye doğru aşarken alınan vergiler olup, bu vergiler ya devlet hazinesine gelir sağlamak veya ülkede üretilen malları dış ülkelerden gelecek malların rekabetinden korumak amacına veyahutta her iki amacı birlikte gerçekleştirebilmek için alınmaktadırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir ülkeye ithal edilecek veya bir ülkeden ihraç edilecek mallara kısıtlayıcı önlemlerle çizilen sınıra ise **«kota»** veya **«kontenjanman»** denilmektedir. Kotalar bazen yalnız mal itibariyle, bazan ülkeler itibariyle, bazen de hem mal, hem de ülkeler itibariyle ithal edilecek malların miktarlarını belirler.

İthalatın **«kota sistemi»** ile sınırlandırılması yerli üreticilerin, her maldan ne kadar ithal edileceğini bilmelerine ve böylelikle üretimlerini ona göre düzenlemelerine neden olmaktadır. Özellikle bu husus yeni kurulmuş veya kurulmakta olan sanayi işletmeleri için büyük bir önem taşımaktadır.

Ancak **«Kota sistemi»** dış ticaretin büyük ölçüde idari organların eline geçmesine ve dolayısıyla devlet yöneticilerinin kudret sahibi olarak bu durumu kötüye kullanmalarına, ithalatın azalmasına neden olduğu için devletin gümrük vergilerinden sağladığı gelirin azalmasına ve nihayet, sınırlamaya konu olan malların dış piyasalardaki fiyatları düşse bile iç fiyatlarının düşmemesine ve hatta yükselmesine neden olur.

Ülkelerin ithalatta veya ihracatta kota sistemini uygulamalarının başlıca amacı herhangi bir malın belirli bir süre içinde ne miktarda veya hangi ülkeden ithal edileceği veya ihraç edileceğini belirlemek, böylelikle ithalatı ve ihracatı ancak belirli bir düzeyde gerçekleştirmektir. Bundan dolayı da kotalar, ithalat ve ihracata direkt olarak etki yapmakta, fakat ithalatı veya ihracatı bütünüyle ortadan kaldıran **«yasaklar»** dan daha yumuşak, **«gümrük vergilerinden»** ise daha etkili bir müdahale sistemi olmaktadırlar.

Diğer yandan devletler belirli ürünlerin ithal veya ihraç edilmesini kesinlikle önleyen bazı **«yasaklar»** koyarlar. Devletlerin belirli ürünlerin ithal veya ihraç edilmemesi konusundaki bu yasaklarının nedenleri, genellikle birbirlerinden farklı olmaktadır. İthalatta söz konusu olan yasaklar çoğunlukla ödemeler dengesi açığını kapamak ve ülkenin emniyetini, ülke halkının sağlığını ve ahlakını koruyabilmek, ülke içinde tüketicileri veya üreticileri korumak amacıyla konulurlar.

İhraç yasakları da genellikle benzer amaçlarla uygulanır ve bu yasaklara ülkeden çıkması sakıncalı olan bazı gıda maddeleri, bazı hammaddeler veya stratejik önem gösteren madenler konu olur. Yasaklar bazen de bir ülkeyi amaç alır ve o ülkeye herhangi bir malın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

veya malların ihraç edilmesi yasaklanır. İhracat yasaklarına daha çok kıtlık dönemleri ile savaş dönemlerinde baş vurulur.

Dış ticarette çok kullanılan **«Prim»** kavramı ile de dış ticareti desteklemek üzere devlet tarafından uygulanan kur farkı ifade edilmek istenilir. Ancak primler, faydalananlara doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yapılmasına göre, **«direkt primler»** ve **«endirekt primler»** şeklinde ikiye ayrılmaktadırlar.

«Direkt primler», üretime ve ihracata verilir. Üretime verilen primlerin amacı, üreticiyi ulusal piyasada dış rekabete karşı korumak, ihracata verilen primlerin amacı ise, ihracatçıyı dış piyasalarda dış rekabete karşı güçlendirmek ve onu mal satabilir bir hale getirmektir. **«Endirekt primler»** ise genellikle aynı amaçlı olup, maliyetlerin ucuzlaması için gümrüklerde yapılan indirimler veya muafiyetler, navlun tarifelerinde indirim, kredi kolaylıkları ve vergi iadesi gibi hususlar bu nitelikteki primlere örnektirler.

Primlerden beklenilen olumlu sonucun elde edilebilmesi için prim miktarlarının veya oranlarının iyi belirlenmesi, primlere konu olacak malların iyi seçilmesi ve nihayet verilecek primleri ekonomiye olumsuz etki yapmadan sağlayabilecek kaynakların bulunması gereklidir.

Kapitalizm sisteminde, uluslararası ilişkilerde bulunan özel müteşebbisi korumak veya güçlendirmek amacıyla verilen çeşitli biçimlerdeki primlerden beklenilen olumlu sonucun elde edilebilmesi için prim miktarlarının veya oranlarının iyi belirlenmesi primlere konu olabilecek malların iyi seçilmesi ve nihayet, verilecek primleri ekonomiye olumsuz etki yapmadan sağlayabilecek kaynakların bulunması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Diğer taraftan, kapitalizm sisteminde, devletlerin askeri, siyasî ve ekonomik nedenlerle bir malın özel teşebbüs tarafından ülke dışına çıkarılmasını, taşınmasını, alınmasını ve satılmasını önleyici baz önlemler alması söz konusudur ki uluslararası ilişkilerde bu tür girişimlere **«ambargo»** adı verilir.

Ambargo genellikle dış ticarette söz konusu olup, hükümetlerin olağanüstü durumlarda ekonomiyi korumak veya dost olmayan bir devleti güç duruma düşürebilmek amacıyla başvurdukları bir baskı türüdür. Ambargo bazen bir ülkeyi konu alır ve bu ülkeye bir veya

Bir ülkeye ithal edilecek veya bir ülkeden ihraç edilecek mallara kısıtlayıcı önlemlerle çizilen sınıra ise «**kota**» veya «**kontenjanman**» denilmektedir. Kotalar bazen yalnız mal itibariyle, bazan ülkeler itibariyle, bazen de hem mal, hem de ülkeler itibariyle ithal edilecek malların miktarlarını belirler.

İthalatın «**kota sistemi**» ile sınırlandırılması yerli üreticilerin, her maldan ne kadar ithal edileceğini bilmelerine ve böylelikle üretimlerini ona göre düzenlemelerine neden olmaktadır. Özellikle bu husus yeni kurulmuş veya kurulmakta olan sanayi işletmeleri için büyük bir önem taşımaktadır.

Ancak «**Kota sistemi**» dış ticaretin büyük ölçüde idari organların eline geçmesine ve dolayısıyla devlet yöneticilerinin kudret sahibi olarak bu durumu kötüye kullanmalarına, ithalatın azalmasına neden olduğu için devletin gümrük vergilerinden sağladığı gelirin azalmasına ve nihayet, sınırlamaya konu olan malların dış piyasalardaki fiyatları düşse bile iç fiyatlarının düşmemesine ve hatta yükselmesine neden olur.

Ülkelerin ithalatta veya ihracatta kota sistemini uygulamalarının başlıca amacı herhangi bir malın belirli bir süre içinde ne miktarda veya hangi ülkeden ithal edileceği veya ihraç edileceğini belirlemek, böylelikle ithalatı ve ihracatı ancak belirli bir düzeyde gerçekleştirmektir. Bundan dolayı da kotalar, ithalat ve ihracata direkt olarak etki yapmakta, fakat ithalatı veya ihracatı bütünüyle ortadan kaldıran «**yasaklar**» dan daha yumuşak, «**gümrük vergilerinden**» ise daha etkili bir müdahale sistemi olmaktadırlar.

Diğer yandan devletler belirli ürünlerin ithal veya ihraç edilmesini kesinlikle önleyen bazı «**yasaklar**» koyarlar. Devletlerin belirli ürünlerin ithal veya ihraç edilmemesi konusundaki bu yasaklarının nedenleri, genellikle birbirlerinden farklı olmaktadır. İthalatta söz konusu olan yasaklar çoğunlukla ödemeler dengesi açığını kapamak ve ülkenin emniyetini, ülke halkının sağlığını ve ahlakını koruyabilmek, ülke içinde tüketicileri veya üreticileri korumak amacıyla konulurlar.

İhraç yasakları da genellikle benzer amaçlarla uygulanır ve bu yasaklara ülkeden çıkması sakıncalı olan bazı gıda maddeleri, bazı hammaddeler veya stratejik önem gösteren madenler konu olur. Yasaklar bazen de bir ülkeyi amaç alır ve o ülkeye herhangi bir malın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

veya malların ihraç edilmesi yasaklanır. İhracat yasaklarına daha çok kıtlık dönemleri ile savaş dönemlerinde baş vurulur.

Dış ticarette çok kullanılan **«Prim»** kavramı ile de dış ticareti desteklemek üzere devlet tarafından uygulanan kur farkı ifade edilmek istenilir. Ancak primler, faydalananlara doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yapılmasına göre, **«direkt primler»** ve **«endirekt primler»** şeklinde ikiye ayrılmaktadırlar.

«Direkt primler», üretime ve ihracata verilir. Üretime verilen primlerin amacı, üreticiyi ulusal piyasada dış rekabete karşı korumak, ihracata verilen primlerin amacı ise, ihracatçıyı dış piyasalarda dış rekabete karşı güçlendirmek ve onu mal satabilir bir hale getirmektir. **«Endirekt primler»** ise genellikle aynı amaçlı olup, maliyetlerin ucuzlaması için gümrüklerde yapılan indirimler veya muafiyetler, navlun tarifelerinde indirim, kredi kolaylıkları ve vergi iadesi gibi hususlar bu nitelikteki primlere örnektirler.

Primlerden beklenilen olumlu sonucun elde edilebilmesi için prim miktarlarının veya oranlarının iyi belirlenmesi, primlere konu olacak malların iyi seçilmesi ve nihayet verilecek primleri ekonomiye olumsuz etki yapmadan sağlayabilecek kaynakların bulunması gereklidir.

Kapitalizm sisteminde, uluslararası ilişkilerde bulunan özel müteşebbisi korumak veya güçlendirmek amacıyla verilen çeşitli biçimlerdeki primlerden beklenilen olumlu sonucun elde edilebilmesi için prim miktarlarının veya oranlarının iyi belirlenmesi primlere konu olabilecek malların iyi seçilmesi ve nihayet, verilecek primleri ekonomiye olumsuz etki yapmadan sağlayabilecek kaynakların bulunması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Diğer taraftan, kapitalizm sisteminde, devletlerin askeri, siyasî ve ekonomik nedenlerle bir malın özel teşebbüs tarafından ülke dışına çıkarılmasını, taşınmasını, alınmasını ve satılmasını önleyici baz önlemler alması söz konusudur ki uluslararası ilişkilerde bu tür girişimlere **«ambargo»** adı verilir.

Ambargo genellikle dış ticarette söz konusu olup, hükümetlerin olağanüstü durumlarda ekonomiyi korumak veya dost olmayan bir devleti güç duruma düşürebilmek amacıyla başvurdukları bir baskı türüdür. Ambargo bazen bir ülkeyi konu alır ve bu ülkeye bir veya

birkaç malın ihracatının yasaklanması yoluyla uygulanır, bazen de bir veya birkaç malı konu alır ve bunların ihracatı yasaklanır. Her iki biçimde de kuşkusuz uluslararası ticarî ilişkiler özel müteşebbis için sınırlandırılmış olmaktadır.

Özet olarak belirtmek gerekirse, kapitalizm sisteminde uluslararası ekonomik ilişkiler, liberalizm sisteminde olduğu gibi esas itibariyle özel nitelikteki müteşebbisler tarafından yapılmaktadır. Ancak bu sistemde, bu ilişkiler, liberalizm sisteminde olduğu gibi tam bir serbesti içinde ve devlet müdahalesi olmaksızın yapılmayıp hukuki mevzuatın, dolayısıyla devlet müdahalesi ile himayesinin söz konusu olduğu bir ortam içinde yapılmaktadır.

Bununla beraber **«Kapitalizm»** sisteminde kamu kesiminin ya doğrudan doğruya veya dolayısıyla ekonomik ilişkilerde bulunabilmesi de mümkündür. Kapitalizm sisteminde kamu kesimini çeşitli biçimlerde veya çeşitli amaçlarla uluslararası ekonomik ilişkilere yönlendiren neden bu sistemde de kamu kesiminin özel kesim gibi üretici veya dağıtıcı olabilmesi ve piyasaları denetleme ile serbest rekabet koşullarını sağlama gibi görevlerle yükümlü olmasıdır. Böylelikle kapitalizm sisteminde devlet, bazen bizzat ithalatçı veya bazen bizzat ihracatçı dahi olabilmekte veya ülke çıkarına gördüğü her türlü uluslararası ilişkilere dilediği ölçüde başvurabilmektedir.

Uluslararası ilişkiler yönünden kapitalizm sistemi, bu ilişkileri yalnızca özel kesimin tekeline bırakan ve devletin bu tür ilişkilere her hangi bir müdahalesini kesinlikle hoş görmeyen liberalizm sistemine benzemediği gibi gerek benimsediği ilke gerekse uygulama biçiminden sosyalizm sistemine de benzememektedir. Çünkü sosyalizm sisteminde uluslararası ekonomik ilişkiler bütünüyle devlet tarafından yapılmakta ve böylelikle bu sistemde devlet hem uluslararası ilişkilerin plânlayıcısı ve uygulayıcısı hem de bu ilişkilerin yapılacağı yasal ortamın düzenleyicisi durumundadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİZM SİSTEMİ

I — SOSYALİZM SİSTEMİNİN DOĞUŞU

Kapitalizm sisteminin doğuş nedenleri açıklanırken belirtildiği gibi, liberalizm sisteminin geçerli olduğu yıllarda **«sosyal değişimin»** ortaya koyduğu sonuçlar hiç de olumlu olmamış ve özellikle liberalist düşüncenin öncülerinden Adam Smith'in **«kişi kendi çıkarının peşinde koşarken bazen toplum çıkarına öyle hizmet eder ki, bunu bilhassa yapmak istese bile o derece iyi hizmet edemez»** deyişi bir türlü gerçekleşmemiş ve gerek **«serbest rekabet»**, gerekse **«arz ve talep kanunu»** toplumların bir bütün olarak gelişmelerini mümkün kılamamıştır.

Çünkü, liberalizmin uygulandığı ve varlığının savunulduğu yıllarda, özellikle teknik alanda meydana gelen çok önemli gelişmeler sonunda üretimin yapısı tamamiyle değişmiş, o zamana kadar el sanayi olarak bilinen küçük sanayi, sermayenin egemen olduğu büyük sanayi haline gelmiş, üretim çeşitlenerek büyük boyutlara ulaşmış, üretim maliyeti düşmüş, uluslararası ticaret faaliyetleri yoğunlaşmış ve kâr hırsıyla hareket eden fabrika sahibi, **«kapitalist sınıf»**, zenginleşerek refaha kavuşmuştur.

Ancak, sistemin geçerli olduğu bu yıllarda ekonomi alanında sağlanan bu çok önemli gelişmelere karşın sistemin temel faktörünü

oluşturan ve sisteme dinamizm getiren **«kâr»** unsuru ve kapitalist patronların yalnızca **«kâr»** hırsıyla hareket etmeleri, işçilerin sömürülmelerine, **«sosyal adaletsizliğin»** hızla ve büyük ölçüde artmasına ve üretim fazlalığından veya tüketim yetersizliğinden ileri gelen önemli buhranların olmasına ve nihayet işsizlik ile sefaletin yapısal ve sürekli bir biçim almasına neden olmuştur.

Kuşkusuz, sınai üretimin **«manifaktür»** bir halden çıkarak **«maşinafaktür»** bir hale gelmesi sonunda ortaya çıkan **«işçi sınıfı»** ile **«kapitalist»**, **«patron»** veya **«sanayici»** gibi adlar verilen sınıf ve bu sınıflardan **«kapitalist»** adını alan sermaye sahibi sınıfın diğer sınıfa, yani emeğinden başka bir şeyi olmayan ve üretime yalnızca bununla katılabilen **«işçi»** sınıfına olan egemenliği insan zekâsının bir buluşu biçiminde değil, çok çeşitli sınai keşifler ve buluşların bir sonucu olarak belirmiştir.

Zira, sınai icatlar ve bu icatları hızla sınai üretime uygulayabilenler kısa sürede bir üretim üstünlüğüne sahip olmuşlar ve üretimin emrine verdikleri makinalar sayesinde pek büyük avantajlar sağlamışlardır. Çünkü birbirini izleyen sınai icat ve buluşlar sonunda:

— **Hem icat edilen yeni makinalar ancak sınırlı bir biçimde yani az sayıda yapılabildiği için bunların herkes tarafından ve kolaylıkla sağlanması güçleşmiş,**

— **Hem de, bu makinaların satın alınabilmesi için büyük harcamaların yapılması yani büyük sermayelere sahip olunması gerekmiştir.**

Makineli veya daha doğru bir deyimle **«sermayeli üretim»** sistemi, **«kapitalist»** adı verilen fakat sayıları çok az olan ve **«işçi»** (proleterya) adı verilen fakat sayıları pek çok olan başlıca iki sınıfın ortaya çıkmasına neden olurken kaçınılmaz bir sonuç olarak, bu sınıfların sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle denilebilir ki insan emeğinin yerini alan makineler, sınai üretime ilk uygulanmaları esnasında onlara yardımcı olmamış tersine insanların büyük bir çoğunluğunu egemenlikleri altına alarak onları tarifi güç bir sefaletin içine sürüklemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Makinelerin egemenlikleri özellikle başlangıçta çok kıyıcı olmuş ve insanlar adeta makina olmadan üretim yapamaz bir hale gelmişlerdir. Çünkü, makineler çok daha ucuz ve daha çok üretim yapabilme olanaklarına sahip oldukları için küçük makineleri veya ilkel araçları dolayısıyla küçük sanayii ortadan kaldırırken, bunların sahipleri olan sanatkârları da **«işçi»** durumuna düşürmüşlerdir. Bu düşüş, ise:

— **Bir yandan, işçi sınıfının süratle çoğalarak emek arzının artmasına dolayısıyla işçilerin kendi aralarında rekabet yaparak ücretleri boğaz tokluğu düzeyine ve hatta daha altına düşmesine,**

— **Diğer yandan da, makine sahiplerinin rekabetsiz bir üretim ortamında üretim faktörlerine diledikleri düzeyde ödemeler yaparak büyük kazançlar sağlamalarına neden olmuştur.**

Özellikle emek arzının hızlı bir durumda çoğalışı ve işçilerin rekabet halinde bulunmaları dolayısıyla işçi ücretlerinin asgari geçim ve hatta ondan daha aşağı düzeylere kadar düşmesinin sermaye sahiplerinin daha büyük kazançlar sağlayarak daha fazla sermayeye sahip olabilmelerine ve dolayısıyla, ekonomik ve hatta siyasal ve sosyal egemenliklerinin sınırlarını çok daha hızlı bir biçimde genişletmek olanağını elde etmelerine de neden olmuştur.

Makineler ve makineli üretim büyük masrafların yapılmasını zorunlu kıldığı için böyle bir ödeme ancak büyük sermaye sahipleri tarafından yapılabiliyordu. Sermayesi olmadığı için manifaktür üretime geçemeyen dolayısıyla kurulan yeni fabrikalarla rekabet edemeyen küçük ve el sanayii mensupları yani **«sanatkarlar»** ise, **«işçi»** haline gelirken, aynı zamanda sermaye sahiplerinin daha fazla güçlenmesine de yardımcı oluyorlardı.

Bu oluşun, yani sosyal yapıda meydana gelen **«sosyal adaletsizlik»** ile **«sömürü»** düzeninin başlıca nedenlerini ise;

— **Emek ve sermaye ilişkilerine devletin müdahale edememesi,**

— **Özgürlük düşüncesinin sınırsız bir şekilde uygulanması,**

— **Sözleşme özgürlüğüne kesinlikle uyulması,**

— **Ekonomik faaliyetlerin sosyal özgürlük düşüncesi çerçevesi içinde düşünülmesi ve sosyal yapı üzerindeki etkisinin gözden uzak tutulması**

biçiminde özetleyebilmek mümkündür.

Diğer yandan liberalizm sisteminin hüküm sürdüğü yıllarda, ekonomik faaliyetler giderek bilimsel bir kimlik kazanmağa başlamış ve toplumlarda meydana gelen uyumsuzlukların nedenlerini belirli unsurlara dayandırmak ve giderilmelerini de yalnızca bu unsurların en faydalı bir biçimde düzenlenmesine bağlamak gerektiği düşüncesi hızla benimsenmiştir.

Sosyal adaletin gerçekleşmesine engel olduğu kabul edilen ve toplumda meydana gelen **«işsizlik»**, **«sömürü»** ve **«sefalet»** gibi bireyleri çok yakından ilgilendiren uyumsuzlukları yaratan nedenlerin en önemlilerini ise şöyle sıralayabilmek mümkündür:

— **Sınırsız bir hürriyet,**

— **Kapitalist sınıf,**

— **Müdahale kabul etmeyen «Arz ve Talep» kanunu,**

— **Serbest rekabet mekanizmasına bağlanan sonsuz inanç**

ve nihayet

— **Devlet adı verilen siyasi bir otoritenin ekonomik faaliyetlerin akışında ve sonuçlarında çaresiz kalması, «Doğal Kanunlar»ın varlığına adeta otoritenin de inanması veya öyle görünmesi.**

İşte bu hususlar, sosyal adaletsizliklere karşı öne sürülen görüşlere yön vermiş ve **«kapitalizm sistemi»** ile **«sosyalizm sistemi»**nin doğuşuna neden olmuşlardır. Zira, liberalizm sistemine daha doğru bir deyiş ile, bu sistemin sosyal yapıda meydana getirdiği ağır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tahribata karşı bir tepki niteliğinde beliren ve işsizlik, sosyal adaletsizlik ve sefahat gibi sosyal sorun ve huzursuzlukların giderilmesini amaçlayan düşünce ve görüşlerin;

— **Bir kısmı, liberalizm sisteminin en belirgin ve kutsal kurumlarından biri olan «özel mülkiyet»e saygılı olup, yalnızca bu sistemin «bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler» ilkesine karşı çıkmış ve özel mülkiyet, kişisel çıkar ve rekabet faktörlerinin oluşturduğu bir hukuki çerçeve içerisinde kamu çıkarı amacıyla devletin ekonomik hayata müdahale etmesini savunmuş,**

— **Diğer bir kısmı ise, bu tür önlemlerle toplumu oluşturan insanları refaha ve mutluluğa ulaştırmanın mümkün olmadığı gerekçesiyle üretim ve mübadele araçlarının topluma maledilmesi ve sosyal sınıfların kaldırılmasını ileri sürmüş**

ve zamanla bu düşüncelerden birincisi, **«kapitalizm sistemi»**ne, ikincisi ise **«sosyalizm sistemi»**ne dönüşmüştür.

«Sosyalist» kelimesi ilk kez İngiltere'de **«Co-operative Magazine»** adlı bir dergide **«Robert Owen»**ın yetiştirdiği genç fikir adamları tarafından kullanılmıştır. Ancak söz konusu bu fikir adamlarına göre **«sosyalist»** liberallerin savunduğu **«bırakınız yapsınlar»** teorisini reddeden ve onun yerine **«kooperatif»** teorisini savunan kimselerdi. Bu düşünürler, hükümetler tarafından başı boş bırakılmış ve hiç bir müdahaleye maruz bulunmayan **«kâr»** motifinin, liberalistlerin iddia ettikleri gibi insanlığı mutluluğa değil tersine sefalet ve yoksulluğa sürüklüyeceğini ileri sürmüşler ve yaratılan kazançtan herkesin daha hakça bir pay alabilmesi için **«kooperatiflere»** dayanan bir toplumun oluşması gerektiğini söylemişlerdir.

Alman ekonomistlerinden **«Werner Sombart»** (1863-1941) ise **«sosyalizm»** kelimesinin ilk kez 1803 yılında İtalya'lı bir yazar olan **«Giuliani»** tarafından **«socialismo»** biçiminde kullanıldığını yaptığı bir araştırmayı kaynak göstererek söylemiştir. Keza, Sombart'a göre İtalyan yazar Giuliani aynı zamanda sosyalist kelimesinin karşılığı olarak **«socialiste»** kelimesi ile sosyalize etmek anlamına gelen **«socializzare»** kelimesini de ilk kez kullanmıştır.

Ancak, Lâtince **«arkadaş-soci»** kökünden gelen **«social»** sıfatından yapılmış **«sosyalizm»** kavramı, ister ilk kez **«Co-operative Magazine»** adlı dergide isterse **«Sombart»**ın dediği gibi ilk kez bir İtalyan yazar olan **«Giuliani»** tarafından kullanılmış olsun anlam itibariyle çok eski bir geçmişe sahiptir. Zira, **«Antik Çağ»**dan itibaren bu kavramın gerçek anlamında XIX. yüzyıl Avrupa'sında işçi hareketleriyle beraber kullanılmaya başlanıncaya kadar geçen her çağda düşünürler, din adamları, filozoflar ve ekonomistler bazen tek tek bazen de bir ekol olarak geniş halk kitlelerinin yaşama düzeylerinin iyileşmesini amaç alan görüş ve düşünceler ileri sürmüşler ve varolan toplum düzenine kıyasla daha ideal buldukları bazı toplum düzenleri hayal etmişler ve bunları savunmuşlardır.

Fakat, toplumun yaşama düzeyini yükseltebilmek ve toplumu oluşturan bireylere daha müreffeh ve daha yüksek standartta bir yaşama düzeyi sağlıyabilmek için ahlâki kaygılarla ve insanî düşüncelerle ileri sürülen ve savunulan sosyalist önerilerle XIX. yüzyılda kullanılan sosyalizm kavramının taşıdığı anlam arasında oldukça büyük farklar vardır. Bu nedenle denilebilinir ki sosyalizm düşüncesi eski fakat sosyalizm kelimesi yeni ve XIX. yüzyılın bir ürünüdür.

XIX. yüzyılda sosyalizmi ilk kez bilimsel bir biçimde ortaya koyan ve dolayısıyla sosyalizmin tam bir teorisyeni olarak bilinen kişi ise milliyet itibariyle Alman, ırk itibariyle yahudi olan **«Karl Marx»**dır. Bununla beraber, aynı yüzyılda, sosyalist düşüncenin gelişmesinde önemli roller oynamış daha pek çok ekonomist ve düşünür vardır. Bunların başında da **«Saint Simon»**, **«Louis Blanc»**, **«Ferdinand Laselle»**, **«Joseph Proudhon»**, **«Charles Fourier»**, **«Simon de Sismondi»** **«Robert Owen»**, **«Karl Rodbertus»** ve **«Frederic Engels»** gibi ekonomi düşünce tarihinde yer almış bazı ünlü düşünürler bulunmaktadır.

Ancak, Karl Marx, bilimsel olarak nitelendirdiği kendi sosyalizmini kendisi ile birlikte temsil eden **«Karl Rodbertus»**, **«Ferdinand Lassalle»** ve **«Frederic Engels»**in dışındaki diğer sosyalist düşünürlerin sosyalizm adı altında ileri sürdükleri düşünceleri **«idealist sosyalizm»** veya **«ütopik sosyalizm»** olarak nitelendirmekte ve **«romantik»** kaynaklardan doğan bu düşüncelerin sosyal adaletsizliği ve sosyal sefaleti ortadan kaldıramayacaklarını ileri sürmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aristokrat bir aileye mensup olan **«Saint - Simon»** 1760 yılında Pariste doğmuştur. Aynı zamanda bir Kont ve son derece zeki olan ve zeki olmakla da övünen Saint - Simon daha 16 yaşındayken Amerikan savaşlarına gönüllü yazılmış, düşünceleri ve dengesiz hareketleri yüzünden ailesi ile arası açılmış, Fransız İhtilâli sırasında, asil olduğundan hapsedilmiş fakat asılzadelikten el çekerek kurtulmuş ve ticaret hayatına atılmış, ancak karışık malî işlere girdiği için tehlikeli durumlara düşmüş ve nihayet yokluk çekerek hayatına intiharla son vermek istemiştir.

Saint - Simon **«Politik»** bir devletin yerini alacak **«Ekonomik»** bir devleti düşünmekte, **«Maşinizm»**i esas alarak daha iyi bir organizasyon sayesinde sağlanacak olan üretim ile insanların refaha ulaşacaklarına inanmaktadır. Saint-Simon'un düşündüğü bu rejime **«Sanayi Rejimi»** adı da verilmektedir.

Saint - Simon'a göre **«Sanayi»**, bütün ekonomik faaliyetleri kapsamakta ve bu rejimde tembellere, çalışmadan ve başkalarının sırtından geçinmek isteyenlere yer yoktur. Böyle bir düşünüşü uygulama alanına geçirebilmek için de liberalist sistem yeterli değildir. Endüstri rejimi ancak bir **«Otorite»** tarafından gerçekleştirilebilinir ki, bunun için de siyasî devlet yerine **«yetenekli ve ehil üreticiler ile endüstri şeflerinden, âlimlerden ve teknisyenlerden oluşan bir otorite»** gerekmektedir.

Saint - Simon, kapitalist müteşebbisin yaptığı ekonomik faaliyet sonunda elde ettiği **«Kâr»**ı meşru saymakta, fakat kapital sahiplerinin kendi kapitallerini başkalarına devrederek onlardan, faiz, kira veya arazi icarı gibi isimler altında çalışmadan bir karşılık almalarını **«İnsanın insan tarafından sömürülmesi»** şeklinde yorumlamaktadır. Böylelikle, müteşebbis kârını sömürü saymayan Saint - Simon ile ekolün diğer mensupları arasında **«Mülkiyet»** anlayışı bakımından bazı farklar ortaya çıkmaktadır.

Esas olarak Saint - Simon, **«mülkiyeti kabul etmekte»**dir. Yalnız Saint - Simon, kabul ettiği mülkiyet hakkının meşru bir biçimde düzenlenmesini ve mülkiyetin özellikle üretim araçlarındaki mülkiyetin yetenekli ellerde toplanmasını istemektedir. Mülkiyetin meşru bir şekilde düzenlenmesi işi, **«Otorite»**ye ait önemli bir görevdir.

Oysa, Saint-Simon'un bu ekole mensup talebeleri ise, gerek taşınır, gerekse taşınmaz mülkiyeti tüm olarak reddetmektedirler. Çünkü bunlara göre mülkiyet, **«insanın insan tarafından sömürüsüne»** neden olan tek unsurdur. Saint-Simon'un talebelerine göre **«sömürü»**, **«Özel Mülkiyet»**in doğal ve kaçınılmaz bir sonucudur. Bununla beraber bu ekonomistlerin düşünceleri arasında da tam bir benzerliğin var olduğunu ileri sürebilmek mümkün değildir. Saint-Simon'un ekolüne mensup olan ekonomistlerin başlıcaları şunlardır:

«Auguste Comte» (1798-1857), **«Augustin Thierry»** (1795-1856), **«Bazar»** (1791-1832), **«Enfantin»** (1796-1864), **«Olindes»** (1794-1851) ve **«Eugene Rodrigues»**.

Saint-Simon'un talebeleri, özel mülkiyetin kötülüklerini ortadan kaldırmak için üretim araçlarının tek elde yani devlette toplanmasını istemekte ve bunların idaresinin toplum içerisinden seçilecek olan bir seçkin zümreye terkedilmesini uygun bulmaktadırlar. Böylelikle, verasetin de kaldırılması gerekmektedir.

Diğer taraftan Saint-Simon, ünlü **«Parabol»** teorisi ile de tanınmaktadır. 1819 yılında talebelerinden **«Thierry»** ve **«Comte»** tarafından neşredilen **«L'Organisateur»** isimli kitapta ekonomistin bu varsayımı şöyle açıklanmaktadır:

«Varsayalım ki, Fransa, sahip bulunduğu elli fizikçiyi, elli kimyageri, elli fizyolojisti, elli bankacıyı, iki yüz tüccarı, altı yüz ziraatçıyı, elli demirciyi birdenbire kaybediyor. Bu insanlar en önemli üreticilerden olduğu için bunların kaybı sonunda Fransa ruhsuz bir beden haline gelecektir. Dolayısıyla başka ülkelere karşı aşağı bir düzeye düşecek olan Fransa, bu ülkelere bağlı bir ülke olmak zorunda kalacaktır. Halbuki Fransa, sahip olduğu, Hanedan üyelerini, Devlet Şurasına ait üyeleri, aristokrat bir hayat süren bütün arazi ve sermaye sahiplerini kaybetse; hiç şüphe yok ki, olumsuz bir şekilde etkilenecektir, ancak ülkenin kaybı sanayi sınıfına mensup yukarıdaki insanların kaybı kadar büyük olmayacaktır. Ve bunların kaybını Fransa kolaylıkla giderebilecektir.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ekonomi düşünce tarihinde **«Cemiyetçi Sosyalistler»** olarak bilinen ekole mensup ünlü Fransız tarihçisi ve sosyalist fikir adamı **«Louis Blanc»** (1811-1882) ise herkesin yaşama, çalışma ve yaratılan üretiminden insanca yararlanabilme hakına sahip olduğunu oysa mevcut düzende bu hakların gasbedildiğini söylemiş ve 1845 yılında yayınlanan **«Emeğin Teşkilâtlandırılması»** adlı eserinin 5. baskısında **«siyasî reforma halk arasında büyük sayıda taraftar bulabilmek için mevcut iktidarda vukubulacak değişiklik neticesinde halkın maddi ve manevi yaşama imkânlarının iyileşeceğini, refah seviyesinin yükseleceğini iyice anlatmanın lâzım olduğunu»** yazmıştır.

Ancak, **«Louis Blanc»**a göre sosyal bir reformun tahakkuk edebilmesi için aynı zamanda siyasî bir reformun da yapılması zorunludur. Çünkü **«Louis Blanc»**a göre sosyal reform bir gaye ise siyasi reform, bu gayenin gerçekleşebilmesi için başvurulması gereken kaçınılmaz bir araçtır.

Fransız İhtilâlinin amacına tam olarak ulaşamadığını, zira Fransız İhtilâli sonunda elde edilen hürriyetten yalnızca zenginlerin ve burjuva sınıfının yararlandığını söyleyen Louis Blanc'a göre ekonomik güçlerin farklı olduğu bir toplumda hürriyetin bir değer taşımayacağını ileri sürmüştür. Öte yandan Louis Blanc'a göre eğer **«mülkiyet»** doğal bir hak olarak kabul edilecek olunursa bu hak ferdî değil **«kollektif»** olmalı ve ekonomik eşitsizliklerin ve sömürünün kaynağı olan **«rekabet»** ortadan kaldırılarak yerine **«işçi ortaklıkları»** kurulmalıdır.

«Louis Blanc»a göre, işçilerin sermaye sahibi patronların sömürü ve istismarından kurtulabilmeleri için onların üretim araç ve gereçlerine sahip olmaları gerekir. Bu görevi yapması gereken **«Devlet»** tir. Bu nedenledir ki Louis Blanc devleti **«fakirlerin bankeri»** biçiminde tanımlamıştır.

Louis Blanc, işçilerin üretim araç ve gereçlerine sahip olabilmeleri için aralarında birleşerek **«üretim kooperatifleri«** kurmalarını devletin de bu kooperatiflere sermaye yani üretim araç ve gereçlerini sağlamasını istemiştir. Bu amacın gerçekleşebilmesi için **«Louis Blanc»**, **«sosyal atelyeler»** adını verdiği **«işçi üretim kooperatiflerinin»** kurulmasını önermiştir. Louis Blanc'a göre işçiler bu kooperatiflerde patronun emrinde ve onun hesabına değil bizzat kendi hesaplarına çalışma imkanı bulabilecekler ve böylelikle meydana getirdikleri değerlerden de yalnızca kendileri yararlanacaklardır.

Louis Blanc bu fikirlerini gerçekleştirebilmek için politikaya atılmış ve 1848 Şubatında gerçekleştirilen sosyalist ihtilâlinden sonra kurulan ve çoğunluğu burjuvalardan oluşan Fransız hükümetinde sosyalist bir bakan olarak yer almıştır.

Louis Blanc fikirlerinin gerçekleştirilmesi hususunda küçümsenmeyecek çabalar göstermiş ve bazı olumlu sonuçlar da almıştır. Nitekim, ihtilâli izliyen günlerde Lüksemburg'da toplanan ve Louis Blanc'ın başkanlığında yapılan ve işçi sınıfı ile sosyalizmin başlıca temsilcilerinin katıldığı bir komisyonda **«Vidal Raporu»** adı verilen ve 7 maddeden oluşan bir proğram kabul edilmiştir. Bu proğrama göre **«Çalışma Bakanlığı»** kurulacak devlet, madenleri ve demiryollarını sosyalize edecek, Fransa Bankası devlet bankası haline dönüştürülecek, sigortalar devlet lehine santralize edilecek ve devlet antrepoları tesis edilecekti.

Öte yandan, Louis Blanc, Fransız Hükümetine **«borç için hapis cezasının kaldırılması»** ile **«millî orduya bütün vatandaşların katılması»** biçiminde iki önemli Kararname yayınlatmaya ve ayrıca Hükümete, üniformalarını bizzat sağlayamayacak kadar fakir olanların üniformalarını devletin sağlaması konusunda karar aldırmaya da muvaffak olmuştur. Söz konusu bu Kararnameler ve Kararlar sonunda ise, pek çok kişinin borcunu ödeyememeleri nedeniyle hapis oldukları **«Klişi»** hapishanesi boşaltılmış ve yalnız Paris şehri için 100 bin üniformanın yapılması siparişi verilmiştir.

Ancak, **«Vidal»** raporunda yer alan hususların pek az bir kısmı gerçekleştirilebilmiş fakat üretim kooperatifleri konusunda bazı önemli gelişmeler elde edilerek çok sayıda işçi ortaklıkları kurulmuş ve bunlara 5 Haziran 1848 tarihinde yayınlanan bir Kararname ile 3 milyon Frank dolaylarında yardımda bulunulmuştur. Bu konuda kurulan ilk ortaklık ise, 2000 kadar terzinin kurduğu ve atelye haline dönüştürülen **«Klişi»** hapishanesinde çalışmaya başlayan ve Paris için 100 bin üniforma siparişi alan ortaklıktır.

Sipariş olunan elbiseleri zamanında teslim etmesi üzerine terziler arasında kurulan ortaklığı 200 kadar yeni ortaklıkların kurulması izlemiştir. Ancak bu ortaklıklar devletin yardımına rağmen başarılı olamamışlar ve 1855 de sayıları 9'a kadar düşmüştür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir Fransız sosyalisti olan **«Pierre Joseph Proudhon»** (1809-1865), bir anarşist olup anarşist doktrinin kurucularından biridir. Fakat Proudhon, bir sistem kurmaya gücü yetmekten çok, yıkıcı bir ekonomisttir. Bundan dolayı Fransızlar kendisine karıştırıcı anlamına gelen **«agitateur»** (agitatör) adını takmışlardır. Kalemi kuvvetli olan Proudhon aynı zamanda da iyi bir söylevci idi.

Bir çiftçi ailesinin çocuğu olan Proudhon, 1848 Sosyalist İhtilâline karışmış, Parlamentoya üye olmuş, çeşitli kışkırtıcı yazılar yayınlamış, Üçüncü Napolyon hakkındaki bir yazısı yüzünden de mahkûm olmuştur. Proudhon özel mülkiyetin kaldırılmasını istememekle beraber, özel mülkiyetin sağlayabileceği bütün emeksiz gelirlerin kaldırılmasını istemiştir. Fakat, bu iki hususun nasıl yorumlanabileceği hakkında ise tam bir açıklık ortaya koyamamıştır.

Allah'a karşı isyanıyla ünlü olan Proudhon, bir taraftan **«adalet»** kavramı ile **«hürriyet»** kavramının savunucusu olmuş, bir taraftan da bunların elde edilmesi endişesiyle özel mülkiyetin düşmanı kesilmiştir. **«Mülkiyet hırsızlıktır»** demesine rağmen, Proudhon'un mülkiyet hakkındaki görüşleri de açık değildir. Çünkü, Proudhon, özel mülkiyete düşman olduğu kadar, eşitlik düşüncesine olan fazla bağlılığı nedeniyle komünoter (ortaklaşa) mülkiyete de o ölçüde düşmandır.

Proudhon'un ne devlet için, ne de birey için söz konusu yapmadığı mülkiyet hakkındaki görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür :

— **Mülkiyet var kaldığı müddetçe emek serbestisinden söz edebilmek mümkün olmaz. Çünkü, emek sahibi, mülkiyetin varlığı halinde mal sahibinden kendi işinde çalışmak hakkını satın almaktadır.**

— **Topraklarda mülkiyet hakkı tanınacak olursa, bütün topraklar bölünmüş olacağından, yeni gelenler bir şey bulamayacaktır. Bu nedenle, toprak mülkiyeti eşitlik fikri ile bağdaşamaz.**

Böylece sosyalist bir düşüncenin sonucu olmayan ve daha çok eşitlik fikrinden hareket ederek mülkiyeti reddeden Proudhon, mülkiyet kurumunun düzeltilmesini veya bu kurumun yerine emeğin ve-

riminden faydalanmanın yani tasarrufun konmasını ister. Yalnız, Proudhon'un **«tasarrut hakkı»** dediği bu konu üzerindeki görüşleri de yeteri kadar açık değildir. Bununla beraber, bilinen tek husus Proudhon'un **«mülkiyetten doğan emeksiz gelirlerin kaldırılmasını istediğidir.»**

Diğer taraftan Proudhon, Robert Owen'i örnek almak suretiyle bir **«mübadele bankası»**nın kurulmasını önermiş ve böylelikle paranın gereksizliğini söylemek istemiştir. Üretilen malların diğer mallarla değiştirilmesine imkân veren bu banka, aynı zamanda isteyenlere kredi verebilecek ve böylelikle hem boşta gezenler hem de sermaye sahipleri ortadan kalkacaktır. Bu yolla, mübadele bankasının kurulması ve paranın ortadan kalkması sonunda yalnızca bir şeyler meydana getirebilenler bunları değiştirme imkânına sahip olmaktadır.

Bu durum ise, malların maliyetleri üzerinden değiştirilmesi anlamına geldiğinden Proudhon'a göre böyle bir toplumda sömürü söz konusu olmayacaktır. Proudhon'un kurmak istediği bu sistem çeşitli güçlüklerle karşılaşmış ve değişikliklere uğradıktan sonra **«Halk Bankaları»** şeklinde faaliyete geçmiş, fakat yapılan şiddetli eleştiriler karşısında kurulan bankalar kapatılmıştır.

«Yıkacağım ve yapacağım» (destruam et aedificabo) diyen fakat nasıl yıkacağını anlattığı halde nasıl yapılacağı hakkında açık ve kesin bir düşüncesi olmayan **«Proudhon»** sömürünün ve sermaye sahipleri sınıfının ortadan kalkması ile devlete ihtiyaç kalmayacağını ileri sürmekte ve bu düşünceleriyle de bizzat kendi kendini **«anarchiste»** olarak nitelendirmektedir. Bundan dolayı da Proudhon, anarşist doktrinin kurucusu olarak tanınır.

Böylelikle, **«mülkiyetin hırsızlık»** olduğunu ve **«devletsiz hayat»** yaşanabileceğini ileri süren Proudhon'un bu çok yönlü ve genellikle açık olmayan görüşlerini, **«Emeksiz gelirin kaldırılması»** ve **«devletin kaldırılması»** biçiminde iki kısa cümle ile özetleyebilmek mümkündür.

Pomeranyalı zengin ve büyük bir toprağın sahibi bulunan **«Karl Rodbertus»** (1805 - 1875) ise devrimcilik ile hiç bir ilişkisi yoktur. Esasında iyi bir teorisyen olan ve ekonomi düşünce tarihinde **«Sosya-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İlzmin Ricardo»su olarak da bilinen Rodbertus, düşüncelerinde **«tutucu»** ve **«monarşist»**tir. Devletin müdahalesini kesin olarak benimsemekte ve sosyal reformların devlet tarafından yapılmasında oldukça aceleci davranmaktadır.

«Rodbertus»e göre inkısamın haklı olabilmesi için, her işçinin kendi emeğinin karşılığını alması gerekir. Tersi durumda bir toplumda adaletten söz edebilmek mümkün olmaz. Çünkü, bütün malların değerini emek belirler. Bu nedenle, üretim araçlarına sahip olanların emek karşılığı olmaksızın hasıladan aldıkları paylar adalet kurallarına uymamaktadır. Rodbertus'e göre, bu hususu gerçekleştirecek olan devlettir. Devlet zaman zaman sosyal hasılanın değeriyle işçilere düşecek payları belirlemelidir.

Rodbertus'e göre işçiler kendilerinin yaşamaları için gerekli olan maldan daha fazlasını üretmektedirler. Oysa işçiler yaptıkları işin semeresine göre ücret almadıkları için üretim arttıkça işçi ücretleri artmamaktadır. Ücretlerin artmaması ise milli gelirin artması karşısında nisbi bir azalma anlamına gelmektedir. Rodbertus'e göre bu azalma işçi sınıfının fakirliği ve satın alma gücünün azalması demektir.

Rodbertus çok anlamsız bulduğu bu olumsuz gelişmeyi önliyebilmek için **«devletin çalışma hayatına müdahale etmesini»** ve özellikle **«ücretlerin ve tüketim malları fiyatlarının devlet tarafından saptanmasını»** istemiştir. Emek karşılığı olmayan gelirlerin öncelikle kaldırılmasını isteyen Rodbertus'e göre bu husus yerine getirilmediği takdirde hem işçi sınıfı sürekli bir fakirliğe maruz kalacak hem de ülkeler fazla üretim ve noksan tüketimin neden olduğu ekonomik buhranlarla karşı karşıya kalacaktır.

Teorisyen ve toplumu kolaylıkla etkileyebilen ve aynı zamanda güçlü bir aksiyon adamı olan **«Ferdinand Lassalle»** (1825 - 1864) ise Breslaw ve Berlin Üniversitelerinde okumuş önce **«Hegel»** in, sonra da **«Karl Marx»** ın etkisi altında kalmış ve **«Devlet Sosyalizmi Teorisini»** kurmuştur.

Karl Marx'tan değişik olarak sosyalizmi ulusal açıdan gören Lassalle, üretimin işçi kooperatifleri aracılığı ile yapılmasını iste-

mekte ve devletin bu konuda işçi üretim birliklerine yardımcı olması gerektiğini söylemektedir.

Alman sosyalist cereyanının liderlerinden olan **«Ferdinand Lassalle»**, Ricardo'nun Klasik Ücret Teorisini, **«Tunç Kanunu»** şeklindeki yorumlaması ile tanınır. Lassalle'e göre **«Klasık Ücret Teorisi»**, Liberalizm sisteminin kötü bir unsurudur. Çünkü, Kapitalist sistemde böyle bir ücret mekanizması ile işçilerin hayat koşullarını iyiye doğru götürmek, hiç bir zaman mümkün değildir.

Başka bir ifade ile Liberalizm sisteminde işçiler, ne şekilde hareket ederlerse etsinler, ancak geçimleri için gerekli olanla yetinmek zorundadırlar. Bundan dolayı Ferdinand Lassalle, işçilerin durumlarının düzeltilmesi için Liberalizm sisteminin kesin olarak ortadan kaldırılmasını ister.

Fikirlerin doğuşunda ve yayılışında Karl Marx ile birlikte çalışan, eserleri ortaya çıkmasında büyük payı olan **«Frederic Engels»** (1920 - 1895) de Karl Marx gibi Güney Almanya'da Barmen'li zengin bir aileye mensuptur. Çocukluğunda içli yazılar ve şiirler yazan Engels, yirmi yaşında felsefe tahsili yapmak üzere Berlin'e gitmiş ve orada ünlü maliyecilerden **«L. Von Hemming»** in üniversitedeki derslerini dinlemiştir. Bir süre de, Kolonya'da yayınlanmakta olan bir gazetenin muhabirliğini yapan Engels, bu gazeteye iş ve işçi hayatı üzerine ilgi uyandıran yazılar yazmıştır.

Engels'in Marx ile olan arkadaşlığı, Engels'in babasının ticarî temsilcisi olarak 1842 yılında İngiltere'ye yapmış olduğu seyahatten Fransa'ya dönmesi ile başlamıştır. Marx ile Engels 1844 yılında Paris'te tanıştıkları zaman Marx yirmi altı, Engels ise yirmi dört yaşındaydı. Fakat, Engels'in, daha önce hiç ekonomi bilgisi olmayan Marx üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Bir çok ekonomiste göre **«Marx»** ve eserleriyle **«Marxizm»**in oluşumu Engels sayesinde gerçekleşmiştir. Gerçekten Karl Marx'ın bizzat kendisi bile **«Beyanname»**yi kendisinin yazdığını, fakat **«Sermaye»**nin **«Engels»** siz yazılamayacağını söylemek suretiyle Engels'in rolünü belirtmek istemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aynı zamanda **«Engels»**, Marx'ın Londra'da yaşadığı uzun yokluk günlerinde, ona para göndermek suretiyle de büyük yardımlarda bulunmuştur. Fakat, bütün bunlara karşın, Engels daima ikinci planda kalmayı tercih etmiş ve Marx'ın gördüğü büyük işi kendisinin yapamayacağını söylemiştir.

Hiç kuşkusuz, **«Sosyalizm sistemi»**nin en önemli ve en önde gelen temsilcilerinden birisi iyi bir düşünür ve güçlü bir teorisyen ve aynı zamanda da bir aksiyon adamı olarak tanınan **«Karl Marx»** (1818-1883) dır.

«Karl Marx», içinde yaşadığı toplumun dertlerine kendisinden öncekiler gibi kendi deyimiyle **«romantik»** kaynaklardan yararlanarak ve sosyal adaletsizliğe karşı yeni bir sistem aramak yoluyla bir çare düşünmemiş; toplumu sürükleyen hareketin yönünü tanıtmak ve sonucu ilan etmekle yetinmiştir.

Bundan dolayıdır ki, Karl Marx, kendinden önce ortaya atılmış **«insaniyetçi»** ve **«sosyal adaletçi»** ve toplumu bir tüm olarak ele alan düşüncelerin hepsine **«idealist»** veya **«Ütopik Sosyalizm»** adını verirken, kendi düşüncesine **«Bilimsel Sosyalizm»** adını vermiştir.

Sonradan din değiştirerek Protestan olmuş Musevi bir burjuva ailesinin yedi çocuğundan ikincisi olarak 5 Mayıs 1818 tarihinde B. Almanya'nın şarabı ve neş'eli halkı ile ün salmış **«Trier»** şehrinde dünyaya gelen **«Karl Marx»** yargıç olan babası **«Herschel Marx»** ın yakın sevgisi ile yetiştirilmiş, fakat, babasının teknik bir eleman olması isteğine karşılık hukuk ve felsefe eğitimi yapmış, yazar olarak gazete sütunlarında yer almış ve nihayet hayatının büyük bir kısmını, işçi olmadığı halde Londra'da bir işçi mahallesinde ve çağının işçilerinin çektikleri yokluğa benzeyen bir şekilde, aç ve hasta olarak geçirmiştir. Yedi kişinin katılmasıyla 14 Mart 1883 tarihinde toprağa verilen Marx çok inandığı düşüncelerinin gerçekleştiğini görmeden, arkadaşı, Engels'in şu sözleri ile dünyadan ayrılmıştır:

«Dünyanın en büyük düşünürü artık düşünmeyecektir.»

Düşünceleri, kökeni itibariyle **«Hegel»** felsefesine dayanan **«Karl Marx»**, içinde bulunduğu yüzyılda meydana gelen olayların maddi değişmelerinin etkisi altında kalmış ve **«Klâsik Ekol»**ün kö-

tümser olanları ile, kendinden önceki ve **«İdealist»** veya **«Ütopik sosyalistler»** olarak adlandırılan kimselerin görüşlerinden ve ilkelerinden büyük ölçüde faydalanmış ve çoğu zaman da onların düşüncelerini aynen benimsemiştir.

«Karl Marx»ın asıl düşüncesi; sınai devrimi sonunda meydana gelen **«Makineli Üretim»** sisteminin **«Kollektif»** bir şekilde yapılmasına karşın, **«mülkiyet»** kavramının **«kişisel»** karakterini koruması ve böylelikle çelişkilerle dolu olan liberal sistemin artık devrini tamamlamış olmasıdır. Çünkü, Karl Marx'a göre üretim tekniği toplumların alt yapısını oluşturmaktadır. O halde var olan düzen değişmeli ve özel mülkiyet de tıpkı üretim gibi kollektif olmalıdır ve Karl Marx'a göre de bu değişiklik kesinlikle olacaktır.

Karl Marx'a göre, meydana gelen her tarihi değişme, ister düşünce, isterse madde alanında olsun, tanrısal bir düzenin ürünü değil, toplumda egemen olan üretimin tekniğinde meydana gelen değişmelerin bir sonucudur. Çünkü, Marx'a göre sınıflara ayrılmış —ki, her toplum sınıflara ayrılmış bir durumdadır— bir toplumda bir sınıf üretim araçlarında ve metodunda meydana gelen değişmeler sayesinde diğer sınıflara egemen olmakta ve bu egemenliğini sürdürebilmek için bütün kurumları kendi çıkarlarına hizmet edebilir hale getirmektedir.

Fakat bu egemenlik, üretim tekniğinin bir sonucu olduğu için geçici bir karakter taşımakta ve meydana gelen değişiklik başka bir sınıfın egemen duruma geçmesine ve bu sınıfın da aynı önlemleri almasına neden olmaktadır.

Karl Marx'a göre, ilk önce toplumlara **«askerler»** ve **«şövalyeler»** sınıfı egemen olmuştur. Bu sınıf **«feodal»** sistemi kurmuş ve bu sistem teknolojik değişikliklere kadar hüküm sürmüştür. Fakat tekniğin değişmesi bu sınıfın iktidarını kaybetmesine ve **«burjuva»** sınıfının egemen olmasına neden olmuş ve böylelikle **«burjuvazi devri»** başlamıştır. Bu devri ise yeni keşfedilen makinalar, yani **«sermayeli üretim»** devri izlemiş ve egemenlik **«sermayedarlara»** geçmiştir.

Bu aşamalar göz önüne alındığı zaman tarihin bazen hızlı, bazen de yavaş fakat sürekli bir değişme içinde olduğu görülür. Ancak bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aşamaların kronolojik bir sıra ile birbirlerini izlemeleri rastlantı değildir. Bu izlemeler, **«üretim araçlarındaki değişiklikten»** ileri gelmektedir. Bundan dolayı da **«kölelik rejimini feodal rejim»**, **«feodal rejimini de kapitalist rejim»** takip etmiştir.

Ancak **«Karl Mark»**ın bu görüşü tamamen yeni ve orijinal sayabilmek oldukça güçtür. Çünkü tanınmış İslâm düşünürlerinden **«İbni Haldun»** başta olmak üzere, Karl Marx'a kadar ve özellikle Fransız İhtilâline mensup düşünürlerin, büyük bir çoğunluğu aynen **«marx»** gibi **«materyalist»** görüşe sahip çıkmışlardır. Fakat Marx, kendinden öncekilerden değişik olarak **«tarihi maddeciliği»** üretim araçları ve biçimleri ile açıklamış, böylelikle de **«materyalizmi»** ekonomik bir temele dayamıştır.

«Karl Marx»ın **«Emek - Değer ve Sömürü»** adını taşıyan teorisi de diğer teorisi gibi yeni olmayıp **«Marx»** ın bu konudaki görüşleri üzerinde **«Aristo»** ile Klâsik ekonomistlerden **«Ricardo»** nun büyük etkisi olmuştur. Bununla beraber, özellikle belirtmek gerekir ki **«Emek - Değer»** teorisi en tutarlı şeklini Marx'ta almıştır.

«Marx»a göre her servetin kökeni, **«mal»**dır. Diğer bir deyimle servet, malların birikmesinden meydana gelmektedir. Mübadeleye konu olan malların değerlerini ise, o malın üretimi için, toplumun sahip olduğu üretim araçlarına ve metotlarına göre, sosyalman harcanması zorunlu olan orta yetenekteki bir işçinin emeği belirlemektedir. Bu görüşüyle Marx, değerin belirlenmesinde tam bir monist tutumla emeği kapsamayan bütün unsurları ayıklamaktadır.

«Karl Marx»ın bu teorisi Avusturyalı ekonomist **«Böhm-Bawerk»** tarafından etraflı bir eleştiriye uğramıştır. Bu ekonomiste göre teori, birçok mal ve hizmet değerinin belirlenmesi için yeterli değildir. Meselâ üretimleri için hiç bir emek harcanmadığı halde öyle mallar vardır ki (kendiliğinden fışkıran petrol, madensuyu, doğal ormanlar, denizdeki balıklar gibi), bunların değerini bu teoriye göre belirleyebilmek mümkün değildir.

Keza üretimleri için harcanan emek miktarında bir değişme olmadığı halde, altın ve demir arasındaki değer farkını, aynı emekle meydana gelen bir koyunun parçaları ve ürünleri arasındaki değer

farkını veya zaman içinde devamlı olarak değer kazanan bir şarabin bu şekildeki değer artışını bu teori ile açıklayabilmek mümkün değildir.

Karl Marx'a göre, **«üretim tekniğinde meydana gelen değişmeler»**, **«sermayenin birikimine»**, sermayeli üretim biçimi ise, **«toplumun proleterleşmesine»** neden olmaktadır. Karl Marx, büyük sermayenin sahip olduğu üstünlük nedeniyle küçük işletmelerin üretimden uzaklaşarak proleterleştiklerini ileri sürmekte ve bu oluşum büyük bir **«krize»** neden olarak kapitalist düzeni ortadan kaldıracağını söylemektedir.

Çünkü, Karl Marx'a göre, böyle bir krizi önlemeğe çalışmak tabiata aykırıdır. Bu kesin inanıştan dolayı da Marx, proleterya sınıfının kendi aralarında birleşmesini ve büyük buhranı beklemeden böyle bir devrim gününü çabuklaştırmalarını istemiş ve şu ünlü seslenişini yapmıştır:

«Bütün dünya işçileri birleşiniz.»

Buna rağmen, Marx'ın ihtilâl beklediği İngiltere ve Batı Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri'nde, böyle bir hareket hiç bir zaman gerçekleşmemiştir. Rusya'da ise olaylar başka bir açıdan gelişmiş ve 1917 Devrimi, Marx'ın tahmininin tersine sınaîleşmemiş dolayısıyla kapitalizmin henüz gelişme imkânını bulamamış olduğu bir ülkede yani Rusya'da meydana gelmiştir.

O halde, ihtilâllerin nedeni kesin olarak sanayideki yoğunlaşma ve bunun sonucu olan proleteryalaşma olayı değildir. Hattâ proleteryalaşmanın az çok belirli bir durum aldığı ülkelerde bile, ihtilâl hareketi görülmemiştir. Diğer taraftan endüstrileşmenin bir sermaye yoğunlaşmasına ve proleteryalaşmaya neden olacağını kesinlikle öne sürmenin doğru olmadığını da aradan geçen yılların ispatladığı inanışı artık yaygın bir durum almıştır.

Diğer yandan, Karl Marx, görüşleri üzerinde büyük etkisi olan Klasik Alman Filozoflarından **«Friedrich Hegel»** (1770 - 1831) in felsefesinin en belirgin ve değerli sujesi **«Dialektik»**i alarak bunu doğa, toplum ve düşüncenin evrimiyle birleştirmiş, böylelikle bu felsefenin daha da ilerisine ulaşmak istemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Karl Marx, felsefe tarihinde **«Maddeci - Matérialiste»** grup içerisinde yer almaktadır. Marx'a göre maddenin ekonomik bir karakteri vardır. Felsefe ise bu maddeye bağlıdır. Bundan dolayı da Karl Marx'ın felsefesi **«monist»** yani tekçi bir karakter taşımakta ve sosyal olayların **«ekonomik»** olan tek bir nedeni bulunmaktadır.

Bununla beraber, Karl Marx'ın düşünceleri ile **«Ferd şahıs olarak her şeyini daha iyi bir şahsiyet olan Devlete terk etmelidir»** diyen Hegel arasında bazı yönlerden farklar görülür. Zira, Karl Marx'a göre, **«Tarihin diyalektik bir hareketi vardır ve sınıflararası mücadele kesin olarak proleteryanın başarısı ile sonuçlanacaktır. Bu başarı ise tarihin sonu olacaktır.»** Karl Marx'a göre proleterler iktidara geçtikten sonra, proleter devlet diyalektiği kısa bir diktatörlük devresini izleyen devlet ve proleterya olarak kendisini yok edecek ve ortada sadece **«sınıfsız bir toplum»** kalacaktır.

Halbuki Hegel'e göre, böyle bir sonuca ulaşmak mümkün değildir ve mücadele sonsuzdur. Çünkü Hegel'e göre insanlar arasında giderilmesi mümkün olmayan bir sınıf farkı, daha doğru bir deyimle bir yaradılış farkı vardır.

Felsefe tarihinde Karl Marx, **«Muayyeniyetçi - Deterministe»** ekolün içinde ve **«İbni Haldun»** ile **«Montesquieu»**nun yanında görülmektedir. Olayların gidişini insan iradesinin dışında kabul eden determinist Karl Marx, bu bakımdan liberallere benzetilmektedir. Çünkü liberal ekole mensup olanlar **«Doğal Düzen»** adı verilen bir takım sonsuz ve ölümsüz kanunların varlığına inanmaktadırlar. Bunlara göre bu düzen, hiçbir şekilde insan iradesiyle bozulamaz ve aslında bozulmaması da gerekir.

Karl Marx ise, kapitalist toplumu irdeledikten sonra, proleteryanın üretim araçlarının değişikliği sonucu ortaya çıktığını söylemiştir. Üretim sisteminin kollektif olmasına karşın, mülkiyetin özel olmakla devam etmesi mümkün değildir ve bu oluş bir zıtlığın anlatımıdır.

İşte, Karl Marx, bu zıtlığın devam edemeyeceğini, ortaya kesin olarak sınıfsız bir toplumun çıkacağını söylemek suretiyle felsefe tarihinde **«iradeci»** olmadığını ilan etmektedir.

Diğer yandan liberal ekole göre insanları yalnızca **«doğal kanunlar»** refaha ulaştıracaktır. Karl Marx'a göre ise, **«İnsanların düşünceleri üzerine etki eden üretim faktörleri, sosyalize edilmedikçe, insanların refaha ulaşmaları mümkün değildir.»** Çünkü sosyalizasyon, insanların insan tarafından sömürüsüne son vermektedir.

II — SOSYALİZM SİSTEMİNİN ESASI

Liberalizm sisteminin bir eseri olan ve bu sistemin neden olduğu sosyal adaletsizliğe karşı bir tepki olarak beliren **«sosyalizm sistemi»**, **«kapitalizm sistemi»** gibi;

— **Bir evvelki sistemden, yani liberalizm sisteminden doğmakta**

ve

— **Bir evvelki sistemin, yani liberalizm sisteminin yetersizliğine ve sonuçlarına karşı bir tepki olarak belirmektedir.**

Ancak, sosyalizm sistemini oluşturan ve sosyal adaletsizliğe karşı öne sürülen görüşler, kapitalizm sisteminde olduğu gibi, yalnızca bir tepki niteliğinde ve devletin ekonomik hayata müdahale etmesini kabul eden bir biçimde olmayıp, **«üretim ve mübadele araçlarının»** topluma mâledilmesi ve **«sosyal sınıfların kaldırılması»** yönündedir.

Bu nedenledir ki bir toplumun **«sosyalizm»** sistemini benimsemesi halinde artık bu toplumda devlet, **«üretim araç ve gereçlerine sahip olmakta, üretimi planlamakta ve bizzat yapmakta ve dolayısıyla tüketimi düzenleyerek, tüketimi, üretime başka bir deyişle arzı talebe uydurmakla görevli.»** olmaktadır.

Nitekim Belçika'lı ekonomist **«Venderveld»** **sosyalizm** sistemini **«devlet tarafından her şeyin yapılması»** biçiminde tanımlamıştır. Liberal ekonomistlerden **«P. Leroy - Beauliou»** da sosyalizmi tanımlamak için **«sosyalizm insanlar arasında mevcut ve doğal olarak hasıl olan eşitsizliği gidermek için devletin şiddetine başvurmaktır»** demiştir.

Sosyalizm sisteminde **«özel mülkiyet»** kalkmakta ve yerine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«kollektif mülkiyet» ikame edilmekte, yani üretim ve mübadele araçları topluma maledilerek **«sosyal sınıfların kaldırılması»** amaç alınmaktadır. Bu oluşun doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak da sosyalizm sisteminde;

— **«Rekabet», «kişisel çıkar», «özel müteşebbis» ve «kredi» gibi unsurlar fonksiyonlarını kaybetmekte,**

— **«Fiyat», «para», ve «ticaret» mekanizmasının geçerli olduğu bir «serbest piyasa ekonomisi»nin yerine suni ve iradi bir biçimde düzenlenen bir «tanzim sistemi» söz konusu olmakta,**

— **«Kişisel teşebbüs»ün yerini ise «devlet teşebbüsü» almaktadır.**

Bu nedenledir ki sosyalizm sisteminde devletin ekonomik hayata müdahalesi tamamiyle ortadan kalkmakta ve devlet, ekonomik faaliyetleri bizzat yerine getirerek **«hangi malın», «nasıl», «nerede», «niçin»** ve **«ne kadar üretileceğini»** ve üretilen malların **«kimler arasında» «hangi biçimde»** ve **«hangi ölçüde»** bölüşüleceğini saptayıp düzenlemektedir.

Sosyalizm sisteminde, üretimin en önemli faktörünü oluşturan sermayenin kaynağı olan **«tasarruf»** artık **«ihtiyari»** ve **«iradi»** değil, **«cebri»** bir nitelik taşımakta ve yapılan üretimin ne kadarının tüketileceği ve ne kadarının tasarruf edileceği önceden hazırlanan bir **«plan»**la saptanmaktadır. Keza, bu sistemde, cebri tasarruflardan oluşan **«sermaye»**nin **«nerede»** ve **«ne amaçla»** kullanılacağı da gene siyasi idareciler tarafından düşünülmektedir. Zira, bu sistemde siyasi idareciler, sistemin gereği olarak üretimi tüketime intibak ettirmek zorunda oldukları gibi cebri tasarruflarla sermaye yaratmak ve bu sermayeleri ya tüketim veya üretim malı ya da siyasi ve askeri amaçlarla kullanmayı planlamak zorundadırlar.

Diğer yandan, işbölümü ve mübadelenin var olmadığı kapalı aile ekonomisi düzeninde sözkonusu olmayan **«inkisam»**, sosyalizm sisteminde de sözkonusu değildir. Çünkü inkisam sorunu, bu sistemde aşağı yukarı yalnızca bir ücret sorunu biçiminde görünmekte ve emek faktörüne ait olan bu gelir, ekonomik kurallar yerine siyasi otoritelerce saptanmaktadır. Emek dışında kalan tüm faktörlerin devlete ait

olduğu sosyalist ekonomilerde milli gelirden yalnızca emek faktörü kendisine devletçe belirlenen ücret düzeyinde pay alabilmekte, diğer faktörlerin payları ise devlete kalmaktadır.

Bu nedenledir ki, sosyalizm sisteminin söz konusu olduğu, toplumlarda devlet, arz ve talebe, kanunun etkisi altında işleyen serbest bir piyasa ekonomisinin kurallarını düzenlemek gibi bir görevle yükümlü bulunmamaktadır.

Sosyalizm sisteminin arz cephesinde **«atomisite»** ve **«seyyaliyet»**; başka bir deyimle **«rekabet»** olmadığı için devlet tarafından üretilen **«mal ve hizmetlerin fiyatları»** da siyasi veya iradi personel tarafından saptanmaktadır. Kuşkusuz bu saptamada üretim masrafları önemli bir rol oynamakla beraber, mal fiyatlarının saptanmasında etken olan en önemli unsur, plana göre gerçekleştirilen üretimi dağıtabilmek ve böylelikle fiyat mekanizması aracılığı ile tüketimi üretime uydurabilmektir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi sosyalizm sisteminde fiyat mekanizması az veya çok tahrip edilmiş olup, fiyat adının korunmasına karşın, bu kurum sevk ve idarecilerin elinde yalnızca bir araç olarak kullanılmaktadır. Zira, bu sistemde artık gerek faktör piyasasında, gerekse mal piyasasında arzın talebe intibakı ve bu iki piyasanın birbirlerine bağlanması, fiyatlar yerine sevk ve idareciler tarafından suni ve iradi bir biçimde yerine getirilmeye çalışılmaktadır.

Özet olarak belirtmek gerekirse denebilir ki, sosyalizm sistemi :

— **Üretim ve mübadele araç ve gereçlerinde özel mülkiyet yerine kolektif bir mülkiyetin,**

— **Kişisel müteşebbis yerine devlet müteşebbisin,**

— **Zarar ve iflas biçimindeki iktisadi sorumluluk yerine siyasi ve idari biçimde bir sorumluluğun,**

— **İhtiyari ve iradi nitelikteki tasarrufların yerine cebri nitelikteki tasarrufun,**

— **Fiyat mekanizması ve serbest piyasa ekonomisi sistemi yerine iradi ve suni bir düzenlemenin,**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **Yol gösterici ve ekonomik nitelikteki plan yerine emredici ve siyasi, askeri yönü ağır basan bir planın,**

Ve nihayet;

— **Doğal nitelikteki faktörlerin yerine hiyerarşik düzende siyasi ve idari personelin düzenlediği suni ve iradi nitelikteki unsurların,**

söz konusu olduğu bir sistemdir.

Ancak, yapılan bütün bu açıklamalara karşın, gene de sosyalizm sisteminin tam ve kesin bir tanımını yapabilmenin mümkün olmadığını söylemek gerekir. Bu olumsuz durum, bu kavramın ilk kez bir İtalyan yazarı olan **«Gicoma Gulliani»** tarafından kullanıldığı 1803 yılından günümüze kadar geçen sürede gerek sosyalizm sisteminin esasları üzerinde yapılan çok yönlü tartışmalardan gerekse çeşitli ülkelerin sosyalizm sistemi adı altında birbirlerinden oldukça farklı ekonomik sistemler uygulamış olmalarından ileri gelmektedir. Keza, hemen hemen her sistemin başlıca kaygusu olan **«sosyal adalet»** ile **«sosyalizm»** kavramlarının da sürekli olarak birbirleriyle karıştırılması sosyalizm sisteminin tam ve tutarlı bir tanımının yapılabilmesini güçleştirmektedir.

Oysa, bu iki kavram arasında sistem farkı yaratacak ölçüde bir benzerlik yoktur. Çünkü, sosyal adalet, bütün sistemlerin ortak kaygusu olup mülkiyeti ister ferdi isterse kollektif olarak kabul etsin hemen hemen her sistem uygulandığı toplumda sosyal adaletin sağlanmasını ister. Çünkü, insanların refaha ulaşabilmeleri ve ihtiyaçlarını gereği ölçüde karşılıyabilmeleri sosyal adaletin tam ve tutarlı bir biçimde sağlanabilmesi ile mümkündür.

Sosyalizm sistemi ise, üretim ve mübadele araçlarında iki mülkiyetin kollektivize edilmesi amacını taşımakta ve bu sistemde, üretim araç ve gereçleri belirli bir kişinin veya kisilerin değil, herkesin olmakta yani ferdi mülkiyet kalkmakta yerine kollektif mülkiyet ikame edilmektedir. Ancak, ferdi mülkiyet **«nerelerde»**, **«ne ölçüde»** ve **«nasıl»** kollektivize edilecektir?

Bu soruların cevapları sosyalizm sistemini uygulayan ülkelerde genellikle birbirlerinden çok farklıdır. Bundan dolayı da sosyalizmin

tek bir türü yerine aynı amaca yönelik çeşitli sosyalizm sistemlerinden söz etmek mümkündür. Fakat unutulmamalıdır ki her sosyalizm sistemi kapitalizm sisteminin karşıtı olup kapitalizm sisteminde ilke, üretim araç ve gereçlerinde ferdi mülkiyeti kabul etmek olduğu halde, sosyalizm, sisteminde ilke, üretim araç ve gereçlerinde ferdi mülkiyetin yerine kollektif mülkiyeti ikame etmektir.

III — SOSYALİZM SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ

A — TEŞEBBÜS

Özel mülkiyetin yerini **«kollektif»** veya **«sosyal»** mülkiyetin, fiyat mekanizması ile serbest piyasa ekonomisinin yerini ise **«merkezi bir düzenleme»** biçiminin aldığı sosyalizm sisteminde bu oluşun doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak kişisel nitelikteki teşebbüs ortadan kalkmakta ve yerine **«devlet»** teşebbüsü geçmektedir. Başka bir deyiş ile, sosyalizm sisteminde, devletin ekonomik faaliyetlere olan müdahalesi, üretim ve mübadele araçları ile üretilen tüm mallardaki mülkiyeti kollektivize etmek biçiminde olmakta ve devlet, ekonomik faaliyetleri bizzat kendisi yapmakta, üretimi planlamakta, tüketimi düzenlemekte, üretim ile tüketim arasında bir uyum sağlamaktadır.

Kuşkusuz kapitalizm sisteminde ve hatta pek nadir ve sınırlı olmakla beraber liberalizm sisteminde devlet teşebbüsü söz konusu olabilmektedir. Ancak bu sistemlerdeki devlet teşebbüsü ile sosyalizm sistemindeki devlet teşebüsü arasında varoluş nedenleri yönünden büyük farklar vardır.

Kapitalizm veya liberalizm sistemlerinde söz konusu olan devlet teşebbüsleri, sistem gereği değil, ekonomik bir zorunluluk olarak ve çoğunlukla özel teşebbüslerin gerçekleştiremedikleri üretim faaliyetlerini yapmak, devlete gelir sağlamak ve bazı kamu hizmetleri görmek gibi sınırlı amaçlar nedeniyle mevcuttur.

Oysa sosyalizm sisteminde devlet teşebbüsleri, sistemin gereği olarak var olmakta ve bu tür teşebbüs, sosyalizm sisteminin esasını ve sistemini diğerlerinden ayıran en belirgin bir özelliğini oluşturmaktadır. Çünkü sosyalizm sisteminde özel mülkiyet, kişisel çı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kar ve rekabet bütünüyle ortadan kalkmakta ve bu sistemde ekonomik faaliyetler kamusal hizmetler yanında yer almaktadır.

Bu nedenledir ki, kapitalizm veya liberalizm sistemlerinde ekonomik faaliyetlerin amacı **«kâr»** olduğu halde, sosyalizm sisteminde ekonomik faaliyetlerin amacı, **«ihtiyaç gidermek»**tir. Zira, kapitalizm veya liberalizm sisteminde müteşebbisler toplumun veya toplumu oluşturan bireylerin ihtiyaçlarını gidermek ve onları refaha ve mutluluğa kavuşturmak gibi amaçla değil kâr elde edebilmek amacıyla ekonomik faaliyetlerde bulunmakta ve daima neyi, nerede, ne kadar ve nasıl üretirse daha fazla kâr elde edilebilir sorununa çözüm aramaktadırlar.

Tersi durumda, bu konularda olumlu kararlar alamayan müteşebbisler, bu sistemlerde **«zarar»** veya **«iflas»** müeyyedesi ile karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle de bu sistemlerde müteşebbisler az sayıda veya belirli bir sınıf veya bir zümre için üretim yapabilmekte ve ekonomik kaynakları bu amaçlarla kullanabilmektedirler.

Sosyalizm sisteminde ise, devlet niteliğindeki müteşebbisler, neyin, nerede, ne kadar ve nasıl üretileceği konusundaki kararlarını siyasi otoritenin düzenlediği **«emredici»** planlara göre almakta ve kâr amacı taşımayan bu kararlar, toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin ihtiyaçlarını genellikle bir bütün halinde giderme biçiminde olmaktadır.

Bu sistemde ihtiyaçların saptanmasındaki ilke ise zorunlu ve hayati nitelikteki ihtiyaçlara öncelik vermek ve yalnız bir sınıfın veya az sayıdaki bireylerin değil, bütün sınıfların veya büyük bir çoğunluğun ihtiyaçlarını birlikte gidermektir.

Bu nedenledir ki sosyalizm sisteminde kişiler ihtiyaçlarını giderecek yolu ve araçları seçmede ve bunları elde etmede serbest olmayıp konulan kurallara uymak ve sorunlarının çözümünü merkezi bir idarenin kararlarına bırakmak zorunluğundadırlar. Başka bir deyiş ile, liberalizm sisteminde ilke **«herşey kişi tarafından ve kişi için»** olduğu halde, sosyalizm sisteminde ilke **«herşey toplum tarafından, fakat kişi için»** biçimindedir.

Bu nedenledir ki herşeyin toplum tarafından yapılmasını ilke

olarak benimseyen sosyalizm sisteminde özel nitelikli bir müteşebbisin olabileceğini düşünmek mümkün değildir. Müteşebbisin söz konusu olmadığı bu sistemde işçiler ve meslek sahipleri ise yaptıkları işi sevecek ve yaptıklarının sosyal bir hizmet olduğuna inanacak biçimde yetiştirilmektedirler.

Sosyalizm sisteminde özel teşebbüsün yerini devlet teşebbüsünün alması ve ekonomik faaliyetlerin kâr yerine ihtiyaç gidermek amacıyla yapılması, işletmelerin masraf yapısı ile ekonomik faaliyetlerin gerçek değerinin hesaplanmasını da gereksiz kılmaktadır.

Çünkü, bu sistemde, işletmeler için **«Rasyonel davranış»** ve **«kârlılık»** gibi kapitalizm sisteminde ekonomik faaliyetlerin temel amaçlarına ulaşıp ulaşmadığını kontrol eden ekonomik unsurlar söz konusu değildir. Zira, sosyalizm sisteminde işletmelerin tek amacı, kendileri için öngörülen ve gerçekleştirilememesi işletme yöneticilerine sorumluluklar yükleyen bir plana göre üretim yapmaktır.

B — FİYAT

Kapitalizm sisteminde olduğu gibi sosyalizm sisteminde de gerek mal ve hizmet piyasalarında, gerekse üretim faktörleri piyasalarında **«fiyat»** kurumu mevcuttur. Ancak sosyalizm sisteminde fiyat kurumunun oluşumu ile bu mekanizmanın işleyişi hem liberalizm sistemine hem de kapitalizm sistemine kıyasla büyük bir farklılık göstermektedir.

Sosyalizm sistemine karşı olan ekonomistlere göre, sosyalizm sisteminde fiyat mekanizması az veya çok tahrip edilmiş olup, siyasi otoritelerin ellerinde ekonomik faaliyetleri düzenleyici ve yönlendirici bir amaçla kullanılan bir araç niteliğine dönüşmüştür.

Gerçekten de sosyalizm sisteminde fiyat kurumu adını korumakla beraber mahiyetini değiştirmekte ve arz-talep'e göre değil, siyasi otoritelerin kararlarına göre belirlenmektedir. Sosyalizm sisteminde fiyatların merkezi bir otorite tarafından saptanmasından beklenen amaç, arz ile talep, başka bir deyiş ile üretim ile tüketim arasında bir denge sağlamak ve böylelikle ekonomide arz yetersizliği veya talep fazlalığı ile karşılaşmamaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sosyalizm sisteminde fiyatlar, siyasi nitelikteki merkezi otoriteler tarafından saptanmakla beraber, ilke olarak **«ortalama üretim masrafları»** fiyatların düzeyini belirlemekte, ancak, üretim araçlarının kamuya ait olması nedeniyle **«faiz»** ve **«kira»** gibi unsurlar ortalama üretim masraflarına dahil olmamaktadır.

Merkezi otoriteler tarafından belirlenen ortalama üretim masrafları ücretler, ham madde ve ara malı girdileri, nakliye masrafları, amortismanlar, sigorta muamele vergisi ve diğer genel giderlerden oluşmaktadır. Ancak, ortalama masraflara katılan «amortisman» yalnızca makinaların fiziksel aşınması ile ilgili olup model değişikliği biçiminde oluşn **«teknolojik aşınma»** amortisman kavramının kapsamına girmemektedir.

Sosyalizm sisteminde ekonomik faaliyetlerin emredici nitelikteki bir plan esaslarına göre yapılması zorunluğu fiyatların uzun süre değişmeden kalmasını gerektirmektedir. Zira, fiyatların değişmesi bütün ekonomik hesapların değişmesine ve merkezi planlama sisteminin aksamasına neden olmaktadır.

Fiyatlara göre planların değiştirilmesi ise, hem çok zor, hem de uzun zamanları gerektirmektedir. Bu nedenle sosyalizm sisteminde ortalama üretim masrafları değişse bile fiyatların değişmesi yoluna kolay kolay başvurulmaz ve maliyet ile satış fiyatı arasındaki fark, tüketiciler yerine devlet tarafından karşılanır.

Sosyalizm sisteminde merkezi planlama esasına göre siyasi otoriteler tarafından saptanmakta, fiyatlarda ilke olarak **«maliyet»** unsuru gözönünde bulundurulmakta ve fiyatların, üretilen malın tümünün tüketimine olanak vermeyecek bir düzeyde olmasına özen gösterilmektedir.

Böylelikle sosyalizm sisteminde, kapitalizm sistemindeki gibi **«tüketici tercihleri»** dikkate alınmamakta ve tüketicilerin belli fiziksel ve kimyasal özellikleri taşıyan bir mala ne kadar fiyat ödeyebileceği bir araştırma konusu yapılmamaktadır. Başka bir deyiş ile sosyalizm sisteminde fiyat oluşumu yalnızca **«maliyet yaklaşımı»** ile olmakta **«talep yaklaşımı»** ise söz konusu olmamaktadır. Bundan dolayı da sosyalizm sisteminde bazı mallarda stok artışlarına rastla-

mak her zaman için mümkün olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sosyalizm sisteminde özellikle perakende fiyatların oluşumunda **«muamele vergisi»** nin büyük ve önemli bir rolü vardır. Her ne kadar bu verginin ilk amacı devlete gelir sağlamak gibi görünürse de uygulanmasındaki temel neden tüketimi kontrol altında tutabilmek ve fiyatları maliyet unsurundan uzaklaştırarak tüketimi belirli mallar ile belirli miktarlarda yoğunlaştırabilmektir. Zira, muamele vergisinin yüksek olması halinde herhangi bir malın fiyatı yükselmekte ve bu mala olan talep azalmakta veya tersi bir davranışla muamele vergisinin az olması halinde fiyat düşmekte, dolayısıyla bu malın talebi çoğalmaktadır.

Böylelikle sosyalizm sisteminde muamele vergisi, üretim ve tüketim arasındaki dengeyi sağlayan ve üretilen malın tümünün tüketilmemesine neden olan en etkin bir araç niteliğindedir.

Sosyalizm sisteminde fiyatların saptanmasında ilke olarak maliyet unsuru esas alınmakla beraber birçok malın, özellikle tarımsal ürünlerin fiyatlarının saptanmasında bu unsur zaman zaman ihmal edilmekte ve fiyatlar, maliyetin çok altında veya çok üstünde saptanabilmektedir. Böyle bir uygulamadan amaç, devletin düşük fiyatla mal almasını sağlamak veya yüksek fiyatla mal satmasını mümkün kılabilmektir.

Kapitalizm sisteminde olduğu gibi sosyalizm sisteminde aynı ihtiyacı gidermek amacıyla farklı kalitede mal üretilebilmekte ve dolayısıyla farklı fiyatlar söz konusu olabilmektedir. Aynı ihtiyacı gidermek amacıyla farklı fiyatlarla ve farklı kalitede mal arz etmekten amaç farklı gelir düzeylerine ve farklı zevklere sahip tüketicile den daha fazla gelir sağlıyabilmektir. Ancak bu tür uygulanmadan beklenen bir diğer amaç daha vardır ki o da maliyetleri gereksiz yere yükseltmemek ve düşük gelirlilerin satın alabilecekleri fiyatlarda mallar üretmektir. Çünkü, **«tefazuli fiyat»** veya **«diferansiyel fiyat»** adı verilen bu uygulamada söz konusu olan farklı kalite, bizzat malın kendisinde değil (kalitenin az ölçüde düşük olması da mümkündür ve hatta bir ölçüde de zorunludur) sunulan malın ambalajında veya malın sunuluş biçimindedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C — İNKİSAM

Milli hasılanın bölünüşü anlamına gelen **«inkisam»** kavramının sosyalizm sistemindeki yeri ve önemi pek büyüktür. Denebilir ki inkisam, sosyalizm sisteminin diğer sistemlere olan üstünlük iddialarının en belirgin ve en savunulabilir bir yönünü oluşturmaktadır.

Aslında inkisam, sosyalizm sisteminin en önemli bir doğuş nedenidir. Çünkü, sosyalizm sistemi, liberalizm sisteminin neden olduğu sosyal adaletsizlik ile sosyal huzursuzluğa karşı bir tepki olarak belirmiştir. Bu nedenle de sosyalizm sisteminin savunduğu ve başarı ile sonuçlandırdığını ileri sürdüğü birçok şeyin en önemlisi, en tutarlı bir biçimde çözümleyebildiğini iddia ettiği inkisamdır.

Ekonomistlerin büyük bir çoğunluğuna göre de sosyalizm sisteminin en büyük başarısı ve sistemin sürekliliğini sağlayan ve hatta bu konuda diğer sistemlere örnek olan husus; inkisam sorununun bu sistemde farklı bir biçimde ele alınmış olmasıdır.

Gerçekten sosyalizm sistemi ile kapitalizm sistemi arasında inkisam konusunda pek büyük farklar vardır. Kapitalizm sistemini savunanlara göre, inkisam, yalnızca üretim malları ile üretim faktörleri mülkiyetinin kişisel karakter taşıdığı ekonomiler için söz konusu olabilmekte ve bu sistemlerde bu sorun en tutarlı bir biçimde çözümlenebilmektedir.

Sosyalizm sistemini savunanlar ise, inkisam sorununun, bu sistemde ücret sorunu haline dönüştürülmek suretiyle en tutarlı bir biçimde çözümlendiğini, aslında sosyalizm sisteminin doğuş nedeni ile varlığının ve bazı üstünlüklerinin bu sorunun sosyal adaletsizliğe neden olmaksızın çözümlenebilmesinden ileri, geldiğini iddia etmektedirler.

Sosyalist düşünürlere göre, sosyalizm sisteminde üretim araçları mülkiyetinin kamusal bir karakter taşıması ile ekonomik faaliyetlerin emredici nitelikteki merkezi bir planlama ile yönlendirilmesinin tek amacı inkisam sorununu en tutarlı bir biçimde çözümleyebilmek ve üretim ile tüketim arasında en sağlıklı bir dengeyi sağlayarak toplumsal huzursuzluklara yol açan sosyal adaletsizliklere neden olmamaktır.

Bir toplumda kişilerin milli hasıladan alabilecekleri pay sahip oldukları gelir kadardır. Bu nedenledir ki, kapitalizm sisteminde, yani üretim faktörleri mülkiyetinin kişisel nitelik taşıması halinde üretime katılan faktör sahipleri daha üretim sırasında gelirlerinin büyük olabilmesi kaygusuna kapılmakta ve birbirleriyle alabildiğine mücadele etmektedirler. Çünkü üretimden sağlanacak gelir (ücret, faiz, rant ve kâr) ne kadar büyük olursa milli hasıladan yararlanma payı da o ölçüde büyük olmakta, dolayısıyla ihtiyaçların giderilmesi çok kolaylaşmaktadır.

İşte üretim faktörleri mülkiyetinin kişisel karakter taşıdığı kapitalizm sisteminde inkisam sorununun varlığı iddiası buradan kaynaklanmakta ve sorunun önemi milli hasılayı meydana getiren üretim faktörü sahiplerinin üretimindeki gelirleri, dolayısıyla milli hasıladaki paylarını belirleyebilmek ve böylelikle faktör sahipleri arasındaki sürtüşmeyi önlemek veya hiç olmazsa azaltabilmek kaygusundan ileri gelmektedir.

Sosyalizm sistemi ise, bu sorunu önce üretim faktörleri mülkiyetini kamusal bir niteliğe dönüştürmekle ve böylelikle üretimden yalnızca emek sahibinin ücret adı altında pay alabilmesini sağlamakla, sonra da ücretin düzeyini saptamak suretiyle çözümlemektedir. Bundan dolayı da sosyalizm sisteminde inkisam sorunu ilk bakışta basitleşmekte ve yalnızca bir ücret sorunu haline gelmektedir.

Oysa sosyalizm sisteminde üretim faktörleri mülkiyetinin kamusallaştırılmasının en önemli nedeni, inkisam sorununu kapitalizm sisteminde olduğu gibi üretimde sürtüşmelere ve arz-talep kanununun neden olduğu haksızlıklara konu olmadan çözümleyebilmek ve sosyal adaleti gerçekleştirerek kişilerin milli hasıladan alacakları payı aralarında yapacakları bir mücadeleye bırakmadan siyasi bir otoritenin saptanmasını mümkün kılabilmektir.

Görüldüğü gibi sosyalizm sisteminde inkisamdan hem yalnızca emek faktörü pay alabilmekte, hem de bu faktörün payı, ancak siyasi otoriteler tarafından saptanan ücret düzeyi kadar olabilmektedir. Böylelikle sosyalizm sisteminde inkisam, suni ve iradi bir biçimde ve siyasi otoritenin isteğine göre düzenlenen bir nitelik taşımaktadır. Bu oluş ise, siyasi otoriteye, milli hasıladan önce kendi payını ayıra-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilme ve sonra kalanı emek faktörü sahipleri arasında taksim edebilme olanağını sağlamaktadır.

Sosyalizm sisteminde ilke, önce siyasi otoritenin siyasi, idari ve askeri amaçlarla hangi ölçüde yatırım yapacağının saptanması ve bunu realize edebilmek isteğiyle milli hasılanın bu ölçüdeki bölümünün devletin payı olarak ayrılması, kalanının ise emek sahipleri arasında bölünmesidir. Kuşkusuz bu bölünüş ve devletin payının ayrılabilmesi ücret mekanizması aracılığı ile olmaktadır.

Bu nedenledir ki sosyalizm sisteminde **«ücret»** hem emek sahiplerine milli hasıladan pay alabilme olanağını vermekte, hem de devlete sermaye yaratabilme ve böylelikle gerek alt yapı yatırımlarının, gerekse sermaye mallarının üretilmesini mümkün kılmaktadır.

Bilindiği gibi kapitalizm sisteminde devlet milli hasıladan payını büyük bir çoğunlukla vergilerle almaktadır. Sosyalizm sisteminde ise, vergiler yerini ücrete bırakmakta ve milli hasılanın büyüklüğüne göre ücret düzeyinin düşük saptanması, milli hasılanın bütününün paylaşılmamasına ve bir kısmının sermaye yaratılabilmesi için devlete kalmasına neden olmaktadır. Diğer yandan siyasi otoriteler tarafından saptanan ücret düzeyi, milli hasılanın hangi bölümünün öncelikle emek sahipleri arasında bölüşüleceğini, hangi kısmının ise devletin tüketimine kalacağını belirlemektedir.

Örneğin, ücretlerin düşük düzeyde olması halinde emek sahipleri kaçınılmaz bir zorunluluk olarak öncelikle zorunlu tüketim malları talebinde bulunacaklar, milli hasılada yer alan ve genellikle yatırım amacıyla kullanılabilecek mallara ise talepte bulunamayacaklardır. Böylelikle de emek sahiplerinin talep edemedikleri mallar ile yeni yatırımlar veya üretimler yapabilmek mümkün olmaktadır.

D — TASARRUF

Sermayenin kaynağını oluşturan tasarruf kapitalizm sisteminde hem iradi, hem de cebri bir biçimde yaratılmakta, iradi nitelikteki tasarruflar bizzat tasarruf sahipleri tarafından ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, cebri tasarruflar ise çoğunlukla şirketler veya devletler tarafından doğrudan doğruya sermaye haline dönüştürülmektedir.

Oysa, ücret dışında herhangi bir gelir elde edilmesinin söz konusu olmadığı ve rant, faiz ve kâr gibi gelirlerin topluma maledildiği sosyalizm sisteminde yalnızca cebri nitelikte tasarruf söz konusu olmaktadır. Daha öz bir deyişle, bu sistemde iradi nitelikte bir tasarruf biçimi yoktur. Her nekadar bazı yüksek düzeydeki ücret sahiplerinin iradi olarak tasarrufta bulunabilecekleri düşünülürse de bu tasarruflar ne sermaye yaratabilecek bir boyutta olabilir, ne de esasen sistem gereği yaratılan tasarrufları sermaye haline dönüştürebilmek mümkün olur. Çünkü sosyalizm sisteminde üretim araçlarındaki mülkiyet kişisel değil, kamusal bir karakter taşımakta, bu nedenle de hiçbir kişisel tasarrufun sermaye haline dönüşebilmesi mümkün olamamaktadır.

Sosyalizm sisteminde söz konusu olabilen az ölçüdeki iradi tasarruflar, çoğunlukla bina, konut, otomobil, mobilya veya seyahat gibi dayanıklı tüketim malları ile büyük harcamaları gerektiren ihtiyaçların giderilmesi için yapılmakta ve bu amaçlarla kullanılmaktadır.

Sosyalizm sisteminde söz konusu olan **«cebri»** nitelikteki tasarruf, milliihasıladan, onu meydana getiren işçilere aynı ölçüde ücret ödenmemesi suretiyle oluşmakta ve bu oluş, merkezi planlama sistemi içerisinde idari otoriteler tarafından düzenlenmektedir. Bu nedenledir ki, sosyalizm sisteminde ilke olarak istenildiği kadar tasarruf, dolayısıyla sermaye yaratabilmek mümkündür.

Çünkü bu sistemde tasarrufun büyüklüğünü ücret düzeyi belirlemekte, ücretlerin düşük tutulması halinde toplam ücret hacmi ile milli hasıla arasındaki farktan oluşan tasarruf büyük, ücretlerin yüksek tutulması halinde ise toplam ücret hacmi ile milli hasıla arasındaki fark, yani tasarruf küçük olmaktadır.

O halde sosyalizm sisteminde tasarruf siyasi ve idari yöneticilerin kararlarına bağlı olup, büyük olması ücretlerin aleyhine, küçük olması ise ücretlerin lehine bir gelişme anlamına gelmektedir.

Sosyalizm sisteminde tasarruf yaratmak kadar tasarrufları sermaye haline dönüştürmek de siyasi kadroların kararlarına bağlı olduğu için önem taşıyan bir konudur. Çünkü kararların siyasi kadrolara bırakılması, siyasi amaçların ekonomik amaçlara üstün gelmesiy-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

le sonuçlanmakta ve sağlanan cebri nitelikteki tasarruflar çoğunlukla siyasi ve askeri yatırımlara yönelmektedir. Çünkü kapitalizm sisteminde kişileri tasarruf etmeğe yönelten en önemli neden, faiz veya kâr biçiminde gelir elde etmek ve böylelikle daha fazla tüketim olanağı bulabilmektir.

Bu oluş hem tasarrufu geliştirici yönde etkilemekte, hem de tasarrufların gelir getirici alanlara yönelmesine neden olmaktadır. Sosyalizm sisteminde ise, tasarrufların cebri bir nitelik taşıması ve tasarrufta bulunanların bu tasarruftan herhangi bir gelir beklememesi toplam cebri tasarrufların ekonomik alanlar yerine siyasi veya askeri alanlara yönelmesini kolaylaştırmaktadır.

Çünkü sosyalizm sisteminde siyasi ve idari kadro hem tasarruf hacmini belirleme gücüne sahip bulunmakta, hem de gerek içte, gerekse dışta siyasi nüfuzlarını perçinleyebilmek için diledikleri siyasi ve askeri yatırımlara karar verebilmektedirler. Böylelikle sosyalizm sisteminde tasarruf hacmini, bir ölçüde de planlanan siyasi ve askeri yatırımların büyüklüğü saptamaktadır.

Özet olarak belirtmek gerekirse, sosyalizm sisteminde tasarruf yaratmak kapitalizm sistemi ile karşılaştırılamayacak kader kolaydır. Çünkü bu sistemde tasarruf hacmini tüketim aleyhine olmak koşuluyla istenilen ölçüde artırabilmek mümkündür. Kuşkusuz tüketim düzeyi ile tasarruf hacmi hakkındaki kararlar merkezi planlama teşkilâtının amaçlarına göre siyasi ve idari kadrolarca alınmakta, dolayısıyla yatırımların nitelik ve nicelikleri de bu kararlara paralel bir seyir ve gelişme izlemektedir.

Kapitalizm sisteminde ise, tasarrufların çoğunluğu iradi nitelikli olduğu için kişisel gelir ile kişisel tüketim arasındaki farktan kaynaklanmakta ve bu sistem de tasarruf hacmini artırabilmek için ya gelir düzeyinin tüketim düzeyini aşan bir ölçüde olması, yahutta kişilerin geleceği bugüne tercih ederek tüketimlerini kısmaları gerekmektedir.

E — PLAN

Sosyalizm sisteminin temel faktörlerinden birisini ve belki de

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

en önemlisini sistemin vazgeçilmez bir unsuru olan **«Plân»** oluşturmaktadır. Çünkü sosyalizm sisteminde kişilerin üretici ve hatta tüketici olarak karar alma yetkileri tamamen ortadan kaldırılmakta ve herkesin hangi işte çalışacağı veya ne üreteceği gücünü siyasi otoriteden alan **«Merkezi Planlama»**nın kararlarına bırakılmaktadır.

Merkezi Planlama ise, ülkenin uzun dönemdeki gelişme hızını, toplam ulusal hasıladan ne kadarının tasarruf edilerek yatırımlara ayrılacağını, yatırımların hangi ölçüde üretim malları ile tüketim malları, sanayii arasında dağılacağını kararlaştırmaktadır.

Böylelikle sosyalizm sisteminde merkezi planlama örgütü tarafından yapılan **«Plân»** toplum ekonomisini bir bütün halinde ele almakta ve ekonominin gelişmesi ve yönetimi için gerekli bütün önlemleri kapsamaktadır. Bu nedenle de bu planlar, kabul edildikten, yani uygulama alanına getirildikten sonra bütün ekonomi ve kişiler için uyulması ve uygulanması zorunlu olmakta, tersi davranışlar ise ilgililere bazı sorumluluklar yüklemektedir. Ekonomi biliminde ise bu tür planlara **«emredici»** nitelikteki plânlar adı verilmektedir.

Sosyalizm sisteminin başarısında büyük ve etkin bir yeri olan **«emredici nitelikteki planlar»**, genellikle ya bir merkezden veyahutta birçok merkezden yönetilmektedir. Bir merkezden yapılan planlar ilke olarak devlet otoritesine dayanarak karar alan **«merkezi planlama»** örgütü tarafından yapılmakta ve planın uygulanması ve sonuçları gene bu örgüt tarafından sürekli bir denetlemeye tabi tutulmaktadır.

Günümüzde Sovyetler Birliği'nde yapılan planı bu tür plana örnek olarak gösterebilmek mümkündür. Birçok merkezlerden yönetilen planlara ise en iyi örnek Yugoslavya modeli olup, bu tür planlamada bir genel plan, bir de bu genel esasına göre yapılmış işletme planları söz konusudur. Başka bir deyişle genel plan merkezi bir otorite tarafından, işletme planları ise işletmeler tarafından yapılmakta fakat işletme planları genel plan ile çelişkili olamamaktadır.

Ancak, hangi tür plan olursa olsun, sosyalizm sistemindeki bütün planların amacı üretim ile tüketim, diğer bir deyimle arz ve talep arasında bir denge sağlamaktır. Bu nedenledir ki sosyalizm sis-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

teminde ilke olarak arz yetersizliği veya talep fazlalığı biçiminde bir dengesizlik söz konusu değildir. Kuşkusuz sosyalizm sisteminde böyle bir dengenin sağlanması yalnızca uygulanan plan türlerinin bir başarısı değildir.

Zira bu sistemde planlara karşın, arz ve talep arasında bir uyum sağlanamazsa, bu uyumu ekonomik faaliyetleri yürüten ve üretim ile mübadele araçlarına sahip bulunan devlet eliyle gerçekleştirebilmek kapitalizm sistemine göre çok kolaydır. Bununla beraber sosyalizm sistemlerinde bu sorunun çözümü planlardan beklenilmekte ve planların saptanan amaçlara ulaşabilmesi çok sıkı kontrollarla ve kontrolların sonuçlarına göre alınan önlemlerle sağlanmaktadır.

Sosyalizm sisteminde, ilke olarak bütün ekonominin planlanması, bu sistemde fazla üretim veya noksan tüketim krizlerinin olmamasına neden olduğu gibi «işsizlik» gibi bir sorunun da ortaya çıkmamasına neden olmaktadır. Ancak bu sistemi eleştiren ekonomistlere göre, bu durum görünürde olup, esasında sosyalizm sisteminde ihtiyaçların karşılanmasında nisbi bir tatminsizlik ve gizli bir işsizlik söz konusudur. Özellikle gizli işsizlik kalitatif ve kantitatif randıman kaybına ve bürokrasi ile kontrol mekanizmasını büyük boyutlara varmasına neden olmaktadır.

Diğer yandan sosyalizm sisteminde uygulanma konusu olan planların bir diğer önemli özelliği de ihtiyaçlar düzenlemesi ve ihtiyaçların ivedilik derecelerini saptamasıdır. Denebilir ki, bu sistemde uygulanan planların niteliği tüketiciler, tüketim malları arasında bir seçme hakkına sahip olmayıp planlarda kendileri için öngörülen ihtiyaçlarını gidermekle yetinmek zorunluğundadırlar. Çünkü planlarda yalnızca giderilmesi öngörülmüş ihtiyaçlarla ilgili malların üretilmesi söz konusu olmakta ve bu malların nasıl, nerede ve ne kadar üretileceği gene bu planlarda önceden saptanmaktadır.

F — İSTİHDAM

Sosyalizm sisteminde ilke olarak, hem geniş anlamında, hem de dar anlamında tam istihdam sağlanmaktadır. Bilindiği gibi geniş anlamda istihdam, bir ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinin, dar anlamda ise yalnızca emek faktörünün noksansız üretime katılabil-

mesidir. Sosyalizm sisteminde emek dışındaki tüm üretim faktörleri kamuya ait olduğu için bu faktörlerin üretime katılabilmeleri genellikle her zaman için mümkündür.

Ancak bu sistemi eleştiren ekonomistlere göre bu katılma daha çok görünürde olmakta, esasında tüm üretim faktörlerin istihdamından tam randıman sağlanamamakta ve daima kalitatif ve kantitatif bir randıman kaybı söz konusu olmaktadır. Bu oluş, sosyalizm sisteminde ekonomik hesabın söz konusu olmaması ile ekonomiyi yönelenlerin zarar veya iflas gibi bir müeyyide ile karşı karşıya bulunmamalarından ileri gelmektedir.

Sosyalizm sisteminde özellikle emek faktörünün tümü, daha doğru bir deyişle, işgücü çağındaki nüfusun tamamı istihdam edilmekte ve bu sistemde işsizlik gibi bir sorun mevcut bulunmamaktadır. Hatta bu sistemde çalışma isteğini göstermeyen ve mevcut çalışma koşullarını beğenmeyen kişiler bile çalışmakta, daha doğrusu çalışma zorunluğunu duymaktadırlar.

Çünkü sosyalizm sisteminde emek dışında kalan tüm üretim faktörlerinin mülkiyeti kamuya ait olduğu için, kişilerin emekleri dışında ve emeklerini üretime katmamaları halinde herhangi bir gelir elde edebilmeleri mümkün değildir. Bu nedenle de devlet; emeklerinden başka herhangi bir üretim faktörüne sahip olmayan kişileri gelir elde edebilmeleri için istihdam etme zorunluğunu duymakta böylelikle üretimi ile emek arasında bir ihtiyaç ilişkisi kurulmadan, emeğin üretime olan katkısı hesaplanmadan herkes merkezi planlama sisteminin öngördüğü biçimde istihdam edilmekte ve ücret adı altında bir gelir sağlamaktadır.

Ekonomi literatüründe **«gizli işsizlik»** olarak bilinen işsizlik türünün en yaygın olduğu ekonomik sistem kuşkusuz özel teşebbüs yerine devlet teşebbüsünün egemen olduğu, dolayısıyla kâr ve zarar gibi ekonomik faaliyetleri yönelten unsurların söz konusu olmadığı sosyalizm sistemidir. Çünkü bu sistemde, mevcut bütün emekleri istihdam edebilecek «nitelik ve nicelikte» bir sermaye faktörü mevcut olmasa da ekonomi emrindeki tüm emekler üretim alanlarına plase edilmekte ve böylelikle bir yandan görünürde bir işsizlik olmamakta, buna kar-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şılık gizli işsizlik adı verilen işsizlik türü büyük boyutlara ulaşmaktadır.

Sosyalizm sisteminde, ihtiyaç olsun veya olmasın, tüm emeklerin istihdamı kaçınılmaz bir zorunluluktur. Çünkü bu sistemde, kişilerin ücret geliri dışında rant, faiz ve kâr gibi başkaca gelir kaynakları mevcut olmadığı gibi genellikle ücret gelirleri de emek sahiplerinin yalnızca kendilerine ve bakmakla sorumlu bulundukları ve ancak işgücü haline dönüşmemiş aile bireylerinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir düzeydedir.

Bu oluşun kaçınılmaz bir sonucu olarak tüm emek sahiplerinin gelir elde edebilmeleri için istihdam edilmeleri zorunlu olmakta, bu nedenle de sosyalizm sisteminde devlet işgücü arz eden bütün kişileri istihdam etmek ve onlara ücret adı altında bir gelir ödemek zorunluğunda kalmaktadır. Sosyalizm sistemine göre bu zorunlu yönelişin bir diğer nedeni de ihtiyaç olmadığı halde emekleri istihdam etmenin, kapitalizm sisteminde olduğu gibi istihdamı mümkün olamayan emek sahiplerine ödenen işsizlik sigortası gibi primlerden daha yararlı olduğudur.

Kapitalizm sisteminde genellikle sermaye ve doğa faktörüne göre daha fazla olan ve dolayısıyla kendisine gereksinme duyulmayan emek faktörüne kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılıyabilmesi için belirli ölçüde bir gelir ödenmektedir. İşsizlik sigortası adını taşıyan ve devlet tarafından ödenen bu gelir üretimin iş bölümü ve mübadele esaslarına göre toplumsal bir biçimde yapılmasından ve insanların ertelemesi veya gidermeden yaşayabilmesi mümkün olmayan ihtiyaçlara sahip bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenledir ki kapitalizm sisteminde çoğunlukla açık işsizlik türleri görülmekte, ancak bu sistemde söz konusu olan işsizlere emeklerini istihdam alanları bulununcaya kadar devlet tarafından yeterli bir gelir sağlanmaktadır.

Sosyalizm sisteminde ise bu yöntem, yani istihdam edilmeden devlet tarafından gelir ödenmesi söz konusu olmayıp, ihtiyaç olsun olmasın bütün emekler devlet tarafından istihdam edilmekte ve gerçekte üretime katılamadığı ve bu nedenle gizli işsiz olduğu halde tüm emek sahiplerine sigorta yerine ücret ödenmektedir. Bu benimseniş sosyalizm sisteminde açık işsizliğin yerini gizli işsizliğin almasına

ve işsizlik sigortasının ücret geliri haline dönüşmesine neden olmaktadır.

Diğer yandan sosyalizm sisteminde sistemin bir gereği olarak tüm emeklerin istihdam edilmesi zorunluğu üretimde **«sermaye-yoğun»** teknikler yerine, **«emek-yoğun»** tekniklerin kullanılmasına neden olmaktadır. Emeklerin istihdam edilebilmesi amacıyla uygulanan böyle bir yöntemin ise ekonomiye bazı yönlerden yararı bazı yönlerden de zararı olabilmektedir.

Emek-yoğun tekniklerin tercih edilmesinin sağladığı en büyük yarar, ülkeye sermaye ve teknoloji ithalatını önlemesi ve dolayısıyla ülkenin dışa olan bağımlılığını azaltmasıdır. Böyle bir tercihin neden olduğu en önemli zarar ise, modern teknik ve teknolojilerin kullanılma olanağının azalması ve dolayısıyla uluslararası rekabet koşullarının zorunlu kıldığı nitelik ve nicelikte bir üretimin yapılamamasıdır.

G — ÜCRET

Sosyalizm sisteminde üretime katılan faktörlerden yalnızca emek **«ücret»** adı altında bir gelir almaktadır. Zira bu sistemde emek dışındaki tüm üretim faktörleri (doğa, sermaye ve teşebbüs) devlete aittir. Böylelikle sosyalizm sisteminde herkes yalnızca emek faktörüne sahip olabilmekte ve üretime yalnızca bu faktör ile katılabilmektedir. Bundan dolayı da sosyalizm sisteminde üretimdeki faktör gelirlerinden (ücret, faiz, rant ve kâr) yalnızca **«ücret»** geliri söz konusu olabilmektedir.

Bu oluş, ücret konusunun sosyalizm sisteminde diğer sistemlere oranla daha fazla önem kazanmasına neden olmaktadır. Çünkü, sosyalizm sisteminde, emek dışı başka bir faktöre sahip olabilme olanağının bulunmaması kişileri yalnızca ücret geliri ile karşı karşıya bırakmakta ve kişilerin milli hasıladan yararlanabilme olanakları yalnızca ücret gelirleri kadar olabilmektedir. Bu nedenledir ki sosyalizm sisteminde ücret tüm insanların milli hasıladan alabilecekleri payı belirlediğinden büyük bir önem taşımaktadır.

Diğer yandan, sosyalizm sisteminde ücret konusunun büyük bir öneme sahip olmasının bir başka nedeni de bu sistemde yapılacak ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sarruflar ile sermaye oluşumunun ve dolayısıyla yatırımların bütünüyle ödenecek ücretler düzeyine bağlı olmasıdır. Çünkü emek sahiplerine yüksek ücret ödenmesi halinde bunlar milli hasıladan daha yüksek pay alabilmekte ve devlete sermaye yaratabilmek için ayrılan kısım azalmaktadır. Emek sahiplerine az bir ücretin ödenmesi halinde ise, milli hasılanın tümü bölüşülememekte ve dolayısıyla devlete sermaye yaratabilecek bir kısım kalmaktadır.

Görülüyor ki, sosyalizm sisteminde ücret gerek kişilerin yalnızca emek sahibi olabilmeleri ve dolayısıyla milli hasıladan yalnızca bu gelirleriyle pay alabilmeleri, gerekse tasarruf, sermaye ve yatırımların ücret düzeylerine bağlı olarak az veya çok gerçekleşebilmeleri nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır.

Sosyalizm sisteminde ücretler ilke olarak **«herkes emeğine göre»** parolası ile ifade edilen bir kurala göre saptanmaktadır. Ancak bu ilke daha çok emekler arasındaki ayırımı yapabilmek için kullanılmakta ve ücretin saptanmasında emeğin prodüktivitesi, yani üretime yaptığı katkı büyük bir rol oynamaktadır. Çünkü, sosyalizm sisteminde kişilere ücret dışında herhangi bir gelir ödenmesi söz konusu olmadığı için bu sistemde kişilerin milli hasıladan alacakları pay ücretler ile sınırlıdır. Bundan dolayı da milli hasıladan daha çok pay alması istenilen emek sahiplerinin genellikle ücretleri yüksek saptanmakta, buna karşılık üretime daha büyük katkıda bulunanların ücretleri ise oran olarak küçük tutulmaktadır.

Örneğin, siyasi ve idari yönetim kadrolarında bulunanlar, üst düzey yöneticileri, bilim adamları, bürokratlar, güvenlik kuvvetleri mensupları, yazarlar ve güzel sanatlarla meşgul olanlar sosyalizm sisteminde üretime bilfiil katılan ve milli hasılayı yaratanlara göre daha yüksek düzeyde ücretler almakta, dolayısıyla milli hasıladan daha fazla pay elde ederek ihtiyaçlarını daha kolaylıkla giderebilmektedir.

O halde **«herkes emeğine göre»** ilkesi sosyalizm sisteminde hem subjektif bir ölçü olarak kullanılmakta, hem de bu ilke yalnızca üretime bilfiil emekleri ile katılanlar için geçerli olmaktadır.

Fakat sosyalizm sisteminde merkezi otorite ekonominin zorlaması veya plan hedeflerinin gerçekleşmesi amacıyla belirli sektörlere

kalifeli emeği çekebilmek için zaman zaman sınırlı ücret ayarlamaları yoluna başvurmakta ve böylelikle benzeri emek türleri arasında küçümsenmeyecek ücret farkları ortaya çıkabilmektedir. Bu durum bazen çok bezirgin bir biçim almakta bunu önlemek için de tüm sektörleri kapsayan bir asgari ücret düzeyinin saptanması zorunlu olmaktadır. Fakat gerek üretim hedeflerine ulaşabilme isteği gerekse ücretli kesimin hoşnutsuzluğu bu tür saptamaları uzun süreli bir hale dönüştürmemekte ve genellikle istikrarsız bir ücret politikasının izlenmesine neden olmaktadır.

Sosyalizm sisteminde ücretlerin merkezi otorite tarafından saptanmasına karşın merkezi otoritenin bu saptama işleminde işçi sendikalarının görüşlerini alması da genellikle söz konusudur. Ancak bu görüş alma tamamiyle **«istişari»** bir nitelikte olup merkezi otorite ile sendikalar arasında her hangi bir pazarlık kesinlikle söz konusu değildir. Esasen böyle bir davranış sosyalist sistemin felsefesinin gereği ve doğal bir zorunluluğudur.

Diğer yandan, sosyalizm sisteminin bir başka gereği olarak ekonomik hesaplamanın yokluğu emeğin marjinal produktivitesinin saptanmasına olanak vermemekte, bundan dolayı da ücrete esas teşkil edecek emeğin üretime olan katkısının ölçülmesi merkezi planlama örgütünün kararlarına göre olmaktadır. Bu kararlarda da emeğin produktivitesinden çok emeğin niteliği gözönüne alınmakta, mesleki bir bilgiye sahip emek ile düzenleyici nitelikteki emek diğer emeklere göre daha üstün kabul edilmektedir.

Böylelikle sosyalizm sisteminde ücretler **«iradi ve suni bir düzenleme sistemine göre»** siyasi ve merkezi otoriteler tarafından belirli amaçları gerçekleştirebilecek bir biçimde saptanmaktadır.

Bu oluş, yönetim kadrosunda bulunanlarla, bunların emrinde bulunanlar arasında değişik bir ilişkinin doğmasına neden olmakta ve önce ücret alabilmek, sonra da alınan ücreti yükseltebilmek kaygusu alt kademedeki emek sahiplerini üst kademede bulunanlara karşı yalnızca aşırı bir biçimde bağımlı kılmakta, korku verici bir çalışma düzeni ile despotizmin doğmasına neden oluşturmaktadır. Sosyalizm sistemini eleştiren ekonomistlere göre bu sistemde aşağıdan yukarıya her kademe, ekmeğini yani ücretini üretime olan katkısına göre değil,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

amirinin kendisi hakkındaki düşüncesine bağlı olarak kazanmakta ve dolayısıyla hürriyetini kaybetmektedir.

Bununla beraber sosyalizm sisteminde işçilere ödenen ücret dışında maddi ve gayri maddi bazı ödemelerde söz konusu olabilmektedir. Zira, yalnız ücret ödenmesi halinde verimli çalışan ile verimsiz çalışanlar arasında bir fark olmamakta bu durum ise verimli çalışan işçilerin hoşnut olmamalarına ve dolayısıyla kendilerine belirli bir üretim sınırı çizerek bu ölçünün ilerisinde üretimi durdurmalarına neden olmaktadır.

Bu oluş, kapitalizm sisteminde olduğu gibi sosyalizm sisteminde de parça-başına teşvik primlerinin ödenmesini, belirli bir üretimin üstünde üretim yapanlara iş saatlerinin azaltılması, paralı tatillerin verilmesi veya benzeri başka ödüllerin verilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak, sosyalizm sisteminde en çok söz konusu olan verimli çalışma ödülleri, verimli çalışan işçilerin adlarının yayınlanması, verimli çalışan veya uzun yıllar çalışmış olan işçilerin şerefine yemekler ve ziyafetler verilmesi, madalya törenlerinin yapılması gibi ekonomik olmayan ve işçinin ücretini dolaylı veya dolaysız bir biçimde ve arttırıcı yönde etkilemeyen ödüllerdir.

H — ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER

Uluslararası ekonomik ilişkiler kuşkusuz ekonomik sistemi ne olursa olsun bütün toplumlar için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Çünkü, ülkeler toprak, iklim, yeraltı ve yerüstü servetleri yönünden birbirlerinden farklı oldukları gibi gerek teknik ve sermaye, gerekse toplumları oluşturan bireylerin yetenek ve ihtiyaçları yönünden de birbirlerinden farklıdırlar. Bu nedenledir ki, özellikle günümüzde ekonomik sistemi ne olursa olsun hiçbir ülke **«kendi kendine yeterli»** olmayı ve dolayısıyla birbirleriyle ekonomik ilişkiler içinde bulunmamayı düşünmemektedir.

Ancak, sosyalizm sistemini benimsemiş ülkeler ile kapitalizm sistemini benimsemiş ülkeler hem dış ticaret politikası hem de dış ticaretin yapılış biçimi yönünden büyük farklar vardır.

Bilindiği gibi sosyalizm sisteminde üretim araç ve gereçleri devlete ait olduğu gibi tüm üretim faaliyetleri de bizzat devlet veya dev-

let tarafından oluşturulan kamusal nitelikli kuruluşlar tarafından yapılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu nedenle de sosyalizm sisteminde dış ticaret yani ülkenin gereksinme duyduğu malların ithalatı ile bu ithalatı gerçekleştirebilmek için yapılması gerekli ihracat devlet veya devlet kuruluşları tarafından yerine getirilmekte ve bu işlem ekonomik faaliyetleri düzenleyen bir plana göre yapılmaktadır. Yani sosyalizm sisteminde ithal edilecek mallar ile ihraç edilecek mallar önceden planlanmakta ve bu planda amaç, bireylerin ihtiyacından çok ülke ekonomisinin ve üretim faaliyetinin ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir.

Böylelikle sosyalizm sisteminde ülke ekonomisinin büyük ölçüde gereksinme duyduğu ve genellikle ülke içinde üretilemeyen hammadde ve yardımcı maddeler ile enerji maddeleri ve yatırım malları ithal edilmekte, bunlara karşılık, bunları finanse edebilecek nitelikteki mallar ihraç edilmektedir. Bu mallar ihtiyaç fazlası olabildiği gibi üretim hacmi ihtiyaçlara yeterli olamayan türlerden de olabilmektedir.

Bu konuda özet olarak ifade etmek gerekirse, sosyalizm sisteminde dış ticaret ancak gerektiğinde ve gerektiği ölçüde yapılması zorunlu bir faaliyet olarak düşünülmekte ve özellikle ithalatın, bireylerin değil, ülke ekonomisinin ihtiyacını giderebilecek kadar olabilmesi istenilmektedir.

Zira sistemin ana ilkesi kendi kendine yeterli bir ekonomik düzeye ulaşmak ve bireylerin ihtiyaçlarını ithalat yoluyla değil, iç üretim ile sağlamaktır. Buna karşılık da gerektiğinde ve gerektiği ölçüde ihtiyaçları kısıtlayarak ülkenin ihtiyaç duyduğu malları da ihraç edebilmektir.

Sosyalizm sisteminde dış ticaret faaliyetinin bizzat devlet tarafından yapılması gerektiğini düşünmek kaçınılmazdır. Çünkü bu sistemde kişisel mülkiyet ve özel teşebbüs söz konusu olmadığı gibi üoret dışında kâr, rant ve faiz gibi herhangi bir gelirin elde edilebilmesi de mümkün değildir.

Esasen sosyalizm sisteminde devlet tarafından yapılan dış ticaret faaliyetlerinde de kâr amacından çok ülke ekonomisinin değişik yönlü çıkarları düşünülmekte, ithalat ve ihracat bu düşünceye göre değerlendirilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sosyalizm sisteminde uluslararası ekonomik ilişkilerin iki önemli özelliği vardır. Bunlardan biri, sosyalizm sistemini uygulayan bir ülke ile gene sosyalizm sistemini uygulayan bir diğer ülke arasında olan ekonomik ilişkilerin arzettiği özellik ikincisi ise, sosyalizmi uygulayan bir ülke ile kapitalizm sistemini veya ekonomik faaliyetlerin özel teşebbüs tarafından kâr amacıyla ve piyasa koşullarına göre yapıldığı bir ekonomik sistemi uygulayan bir ülke arasında olan ekonomik ilişkilerin arzettiği özelliktir.

Sosyalizmi uygulayan iki ülke arasında söz konusu olan ekonomik ilişkilerde, ekonomik ve siyasi yönden güçlü olan ülke diğer ülkeye kıyasla üstün olup ilişkinin koşullarını tayin ve tesbit etmeye ve özellikle bu koşulları karşı ülkeye kabul ettirmeye muktedirdir. Böyle bir ilişkide güçlü devlet alım ve satım fiyatlarını tayin edebilmekte, bu fiyatlar dünya fiyatlarının altında veya üstünde olabilmekte fakat, çoğunlukla güçlü devletin lehine tesbit edilmekte ancak bazen ve bilinçli bir biçimde güçlü devletin aleyhine de tesbit edilebilmektedir.

Sosyalizmi uygulayan bir devlet ile sosyalizm sistemini uygulamayan bir devlet arasındaki ekonomik ilişkilerde ise sosyalist devlet ne derece ekonomik ve siyasi güce sahip olursa olsun sosyalist olmayan devlet üzerinde her hangi bir üstünlüğü veya egemenliği söz konusu değildir.

Çünkü kapitalizm sisteminde özel teşebbüsler tarafından yapılan ithalat ve ihracat faaliyetlerinde kâr hesabı yapılmakta ve bu faaliyetlere ancak kârın söz konusu olması halinde girişilmektedir. Bu nedenledir ki özel müteşebbisin yer aldığı kapitalizm sisteminde kârlı olmayan ithalat veya ihracat faaliyetleri devlet tarafından himaye ve yardım görebilmekte, buna karşılık ülke açısından yapılması yararlı bulunmayan ithalat veya ihracat ise devlet tarafından çeşitli biçimlerde kısıtlanmakta veya yasaklanmaktadır.

Bundan dolayı da kapitalizm sisteminin geçerli olduğu ülkelerde dış ticaret; gümrük vergileri, kotalar, yasaklar, primler ve ambargo gibi müdahale biçimleriyle yönlendirilmektedir. Oysa, sosyalim sisteminin egemen olduğu bir ülkede bu tür müdahale biçimleri söz konusu olmayıp ithalat ve ihracat faaliyetleri merkezi planlamanın öngördüğü esaslar çerçevesinde ve saptanan ölçülerde bizzat devlet tarafından yapılmaktadır.

Diğer yandan dış ticaret ödemeleri liberalizm sisteminde tam bir serbesti içinde, kapitalizm sisteminde ise Merkez Bankası'nın kontrolunda bulunan bir kambiyo rejimi içinde yapıldığı halde sosyalizm sisteminde dış ticaret ödemeleri çoğunlukla **«takas»** ile **«kliring»** adı verilen sistemlere göre yapılmaktadır.

Takas, iki ülke arasında malın mal ile mübadelesi olup, kliring ise, iki ülke arasında yapılan bir anlaşmaya göre borç ve alacakların ödenmesinde ulusal ihracatçıların alacaklarını ulusal ithalatçıların borçlarıyla karşılanması demektir. Gerek takas, gerekse kliring sisteminde her iki ülke birbirlerinden döviz beklememekte, ancak bu sistemlerde ekonomik yönden üstün olan ülke diğer ülke üzerinde ekonomik ve siyasi baskı yapabilme olanağına sahip bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİĞER EKONOMİK SİSTEMLER

«Liberalizm», **«Kapitalizm»** ve **«Sosyalizm»** sistemleri yanında çeşitli **«izm»**ler altında yer alan ve bir kısmı uygulanabilme imkânı bulmuş bir kısmı ise uygulama imkânından yoksun olarak tarihin derinliklerinde kaybolmuş bazı ekonomik sistemler ile ekonomik sistem olma iddiasını taşıyan bazı fikir ve prensipler mevcuttur.

Çeşitli **«izm»**ler altında toplanan bu sistemlere **«Yapıcı Liberalizm»**, **«Manchester Tipi Liberalizm»**, **«Tarımcı Liberalizm»**, **«Sanayici Liberalizm»**, **«Liberal Kapitalizm»**, **«Çağdaş Kapitalizm»**, **«Düzenleyici Kapitalizm»**, **Demokratik Sosyalizm»**, **«İhtilâlci Sosyalizm»**, **«Nasyonal Sosyalizm»**, **«Marksist Sosyalizm»**, **«Hareket Sosyalizmi»**, **«Ütopik Sosyalizm»**, **«Toplumcu Sosyalizm»**, **«Cemiyetçi Sosyalizm»**, **«Komünizm»**, **«Kollektivizm»**, **«Leninizm»**, **«Marksizm»**, **«Fabrianizm»**, **«Anarşizm»**, **«Nasyonalizm»**, **Bolşevizm»**, **«Faşizm»**, **«Kooperatizm»**, **«Sendikalizm»**, **«Çin Sosyalizmi»**, **«Yugoslav Sosyalizmi»** ve **«İsveç Sosyalizmi»** gibi **«izm»**leri örnek olarak gösterebilmek mümkündür.

Ayrıca, **«Devetçilik»**, **«Karma Ekonomi»**, **«Pazar Ekonomisi»**, **«Güdümlü Ekonomi»**, **«Planlı Ekonomi»** gibi **«izm»** taşımayan fakat sistem iddiasında olan bazı başlıkları da örnek olarak sayılan **«izm»**lere ilave etmek gerekir.

Ancak, **«izm»**ler altında yer alan veya **«izm»**ler altında yer almamasına rağmen sistem görünümünde olan bütün bu başlıkların gerçek anlamında ve özellikle liberalizm, kapitalizm ve sosyalizm sistemleri gibi gerçek anlamında müstakil ve bir bütünlük arzeden birer ekonomik sistem oldukları konusu oldukça tartışmalıdır.

Her ne kadar **«ekonomik sistem»** kavramı ekonomistler arasında dahi tam bir berraklığa kavuşmamış bulunuyorsa da bu konuda genel kanı söz konusu başlıkların ekonomik birer sistem olmaktan ziyade bunların liberalizm, kapitalizm ve sosyalizm sistemlerinden doğmuş ve bu sistemlerin ana ilkelerini korumalarına rağmen uygulamada bu ilkelere farklı boyutlar tanıyan birer **«uydu»** veya **«yan»** sistemler olduğu biçimindedir.

Öte yandan, liberalizm, kapitalizm ve sosyalizm sistemlerinin yanında yer alan bu başlıkların bir diğer özelliği ve dolayısıyla bunların birer ekonomik sistem sayılıp sayılamayacağı kuşkusunu uyandıran neden de bunların genellikle kendilerinin uygulanmasıyla birlikte devletin de alacağı siyasi niteliğin ne olacağını yansıtmaları ve böylelikle müstakil bir ekonomik sistem olmaktan ziyade birer **«ekonomi-siyaset»** karışımı sistem görünümü arzetmeleridir.

Gerçekten de, **«izm»** taşıyan veya taşımayan fakat bir sistem olduğu iddiasında bulunan fikirler ve prensipler incelendiği zaman görülmektedir ki bunların büyük bir çoğunluğu gerek yapıları gerekse oluşumları yönünden geçici birer karekter taşımakta ve bunlar, her sistemde bulunması gereken değişmez kural ve ilkelere sahip bulunmadıkları için uygulamada liberalizm, kapitalizm veya sosyalizm sistemlerinden büyük ölçüde uzaklaşamamakta ve daha çok siyasî alanda etkinliklerini hissettirerek başlangıçta ileri sürdükleri ekonomik iddia ve niteliklerini kısa bir zamanda tamama yakın bir biçimde yitirmektedirler.

Çünkü, bir ekonomik sistem, karşılıklı olarak bir diğerine bağlı olan çok çeşitli ekonomik faaliyetlerin ve kurumların (üretim, mübadele, inkisam, tüketim, gelir, para, fiyat, kâr, ücret, faiz istihdam v.b. gibi) oluşturduğu bir bütündür. Yani, bağımsız ve bir bütünlük arzeden bir ekonomik sistemden söz edebilmek için herşeyden önce ekonomik kurumlar arasında karşılıklı ve tutarlı ilişkilerin olabileceği, bir ekono-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mik kurumun diğerini olumlu veya olumsuz yönde etkiyebileceği bir bütün oluşturmak kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Görüldüğü üzere, bir bütünlükten yalnızca belirli bir ekonomik kurumu amaç olarak ele alıp diğerlerini ihmal eden ve hatta bu amacı, siyasî bir düşünce ile birleştirerek ileri süren düşünceleri tutarlı ve olması gereken yapıdaki bir ekonomik sistem olarak benimseyebilmek oldukça güçtür. Çünkü bir ekonomik sistem bir toplumda üretim ve tüketim veya mal ve hizmetler ile ihtiyaçlar arasındaki dengesizlikten kaynaklanan sorunları çözümlemeyi amaç edinmiş tüm kurumların oluşturduğu bir bütün, bir organizasyondur.

Örneğin, üretim araç ve gereçlerinin özel mülkiyete ait olduğu ve üretim faaliyetinin, **«kâr»** amacıyla ve tam serbest rekabet koşulları içinde özel teşebbüs tarafından yapıldığı fakat devletin, sun'î ve iradî kanunlarla ekonomik hayata müdahale ettiği **«kapitalizm sisteminde»** devletin ekonomik hayata olan müdahalesinin boyutları diğer ilkeler değişmediği takdirde **«liberal kapitalizm»** ve **«sosyal kapitalizm»** gibi iki değişik **«izm»**in ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Zira, diğer ilkeler aynen korunmak koşuluyla eğer kapitalizm sisteminde devletin ekonomideki yeri ve ağırlığı çok küçük ve etkisiz bir hale getirilirse bu oluş **«liberal kapitalizmi»** ortaya çıkarmakta buna karşılık eğer kapitalizm sisteminde devletin ekonomideki yeri ve ağırlığı çok önemli ve büyük boyutlu bir hale getirilirse bu oluş da **«sosyal kapitalizmi»** ortaya çıkarmaktadır.

Keza, **«Karma ekonomi»** adı verilen ve ekonomik hayatta **«kamu»** ile **«özel sektörün»** beraberce yer aldığı bir uygulama biçiminde bazen kamusal kesime bazen de özel kesime ağırlık verilebilmektedir. Bu takdirde de hem karma ekonomiyi gerçek boyutlarıyla tanımlayabilmek güçleşmekte hem de özel kesime ağırlık veren karma ekonomi **«kapitalizm»** ve hatta **«liberal kapitalizm»** ile kamu kesimine ağırlık veren karma ekonomi ise, **«sosyalizm»** veya **«devletçilik»** ile aynı olabilmektedir.

Bu nedenledir ki, liberalizm, kapitalizm, kapitalizm ve sosyalizm sistemleri yanında söz konusu olan ve çeşitli **«izm»**ler altında toplanan veya **«izm»**ler altında toplanmamasına rağmen sisteme varan prensipler olarak ortaya çıkan ekonomik fikirlerin hemen hemen hep-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sini liberalizm, kapitalizm ve sosyalizm sistemlerinin uygulanmalarından kaynaklanan bundan dolayı da müstakil ve bir bütünlük arzetmeyen ve daha ziyade **«siyasi»** bir nitelik ve amaç taşıyan dolayısıyla birer **«ekonomi-siyaset karışımı»** biçiminde görünen sistemler olarak kabul etmek çok daha doğrudur.

Bununla beraber, birer ekonomik sistem olarak kabul edilsin veya edilmesinler **«izm»**ler altında yer alan sistemlerin başlıcaları ile **«izm»**ler altında yer almayan fakat birer sistem iddiasını taşıyan fikir ve prensiplerin başlıcalarını ana hatlarıyla da olsa gözden geçirmek ve bunları liberalizm, kapitalizm ve sosyalizm sistemlerinin ana ilkelerine göre değerlendirmek, ekonomik sistemleri tam ve tutarlı bir biçimde bilebilmek için kaçınılmaz bir zorunluluktur.

I — ÜTOPİK SOSYALİZM

Tam bir kesinliğe ve açıklığa kavuşamadığı için uygulanma olanağından yoksun kalmış ve dolayısıyla tarihin derinliklerine gömülmüş bir tür sosyalizm iddiaları vardır ki, bunlara **«Ütopik Sosyalizm»** adı verilmektedir. Bu tür sosyalizmde ilke, sosyal adaletin sağlanabilmesi için **«toplum yapısını düzeltmek»** daha doğru bir deyimle mevcut sosyal yapıyı değiştirmek ve sömürü ve adaletsizliğe neden olmayacak tür ve biçimde yeni bir toplum oluşturmaktır.

Ütopik sosyalist olarak bilinen düşünürlere göre bir toplumda meydana gelen eşitsizliklerin nedeni, ekonomik faaliyetler ile bu faaliyetlere yön vermek gibi bir güce sahip bulunan sermaye faktörü olmayıp toplumu oluşturan yapının bozukluğu ile bu toplumun yönetim biçimidir.

Bu konuda ilginç düşünceleriyle ün yapmış Ütopik Sosyalistlerin başlıcaları; **«Eflatun»**, **«Thomas More»** ve **«Campenalla»**dır. Ancak bu düşünürlerin ileri sürdükleri ve tasvirini yapmaya çalıştıkları toplum biçimi ve yönetimi hiçbir zaman ve hiç bir yerde uygulanamamış, bundan dolayı da topluma mal olamamış bu düşünceler, sahiplerini tatmin etmekten ileri bir etki yapamamıştır.

Ütopik sosyalizmin ilk öncüsü, özel mülkiyetin kabul edilmediği, her şeyin devlete ait olduğu, herkesin her şeyden aynı ölçüde yararlandığı ve üç sınıfın oluşturduğu **«İdeal bir devlet»** in tasvirini yapan **«Eflatun»**dur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Atina'nın ileri gelen ailelerinden birine mensup olan **«Eflatun»** (Platon M.Ö. 427-347), Atina veya Ege denizindeki Egine adasında doğmuş ve tam seksen yaşında doğduğu gün ölmüştür. Yirmi yaşına kadar tiyatro alanında yapıtlar veren ve şiirler yazan Eflatun, önceleri politikacı olmak istemişse de sonradan **«Düşünmesini bilmeyen kimselerin yol göstereceği bir politika hayatında vicdanlı insanlara yer yoktur»** düşüncesiyle bu arzusundan vazgeçmiş, filozof ve matematik bilgini olmuştur. Bu nedenle de, kurmuş olduğu ünlü felsefe okulunun (Akademi) kapısına **«geometri bilmeyen buraya giremez»** yazısını koydurmuştur.

Bazı ekonomistlere göre, Eflatun'un asıl adı büyükbabasınınki gibi **«Aristokles»**dir. Ancak, Eflatun'un Batı dünyasında kullanılan adı **«Platon»**dur. Plato, Yunanca'da geniş anlamına gelmektedir. Çünkü, Eflatun geniş omuzlu ve atlet yapılı bir kişi idi. Bu adı da Eflatun'a jimnastik hocası takmıştır.

İyi bir eğitim görmüş bulunan **«Eflatun»**un düşünceleri üzerinde hocası ve hayranı olduğu **«Sokrat»**ın çok büyük etkisi olmuştur. Bu nedenle Eflatun, Sokrat'ın ölümünden sonra Atina'yı terketmiş ve uzun yolculuklara çıkarak önce Sokrates'çilerin sığındığı **«Megare»**ye gitmiş oradan da Afrika'ya geçerek zamanının büyük matematikçisi **«Theodoros»**u görmek üzere **«Kyrene»**ye gitmiştir. Daha sonra Mısır'a geçen ve burada özellikle astronomi ilmi ile meşgul olan Eflatun, buradan tekrar Atina'ya dönmüş ancak burada birkaç yıl kaldıktan sonra matematiğin kurucusu ve müziğin babası sayılan ünlü filozof **«Pythagoros»**un felsefesini incelemek üzere Büyük Yunanistan denilen Güney İtalya ile Sicilya adasına giderek Pythagoros'cu filozof **«Arkhitas»**ın yönettiği **«Tarenta Cumhuriyeti»**nde yaşamıştır.

Eflatun, denebilir ki bütün ömrünü çok sevdiği hocası Sokrat'ı haksız bir biçimde öldürmeyecek bir devletin, bir toplumun nasıl kurulabileceğini düşünmekle geçirmiştir. Nitekim yirmi yaşına kadar **«Demokrasi»** taraftarı olan Eflatun, yakın akraba ve dostlarının yardımıyla tanıştığı Sokrat'ın ölümünden sonra kuvvetli bir biçimde savunduğu demokrasi düşüncesinden uzaklaşmış ve toplumların mutluluğu ve refahı için demokratik düzen dışında yepyeni bir devlet şekli düşünmüştür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eflatun, en iyi bir devletin ve toplumun nasıl olması gerektiğini açıklarken, düşüncelerinde ve eserlerinde ekonomik konulara da yer vermiş, özellikle mülkiyet, para, ticaret, kıymet ve faiz gibi sorunlara oldukça geniş bir şekilde değinmiştir.

Eflatun'un büyük bir çoğunluğu konuşma biçiminde yazılmış elli altı kitabı vardır. Bunların en önemlileri ve politik konular ile ekonomik düşüncelere yer verdiği üç eseri ise **«Devlet»** veya **«Cumhuriyet»** (Politeia), **«Kanunlar»** (Nomoy) ve **«Politika»** (Politikus) adını taşımaktadırlar.

Devlet veya Cumhuriyet adlı yapıtında Eflatun, **«İdeal bir devletin hayali (ütopik) bir tasvirini»** yapmaktadır. Eflatun'a göre devlet şu üç sınıftan oluşmaktadır:

— **Emek sahipleri sınıfı,**

— **İdare edenler sınıfı,**

— **Muhafızlar sınıfı.**

Çiftçi ive sanatkârlardan oluşan **«emek sahipleri sınıfı»**nın görevi, üst tabakalara hizmet etmek, onlara gıda ve diğer ihtiyaç gideren maddeler sağlamaktır. Eflatun'a göre bu sınıfın devlet idaresinde hiçbir yeri ve hakkı yoktur. Elit tabakayı oluşturan **«idare edenler sınıfı»**nda ise adil ve tarafsız hakimler, yüksek memurlar, filozoflar ve soylu kişiler bulunmaktadır.

Eflatun'a göre, devletin yönetimi yalnızca bu sınıfa ait bulunacaktır. Keza, askerden ve polisten oluşan **«muhafızlar sınıfı»** da aynı biçimde hem devletin idaresi ile, hem de ülkenin korunması ile görevlidir.

Bundan dolayı da Eflatun, elit tabakayı oluşturan ve devleti idare eden bu sınıflar için dünya servetlerine değer vermemeleri amacıyla, **«mal birliğinin geçerli olmasını, evlenme kurumunun kaldırılmasını ve çocukların devlete ait bulunmasını»** istemiştir.

Eflatun'a göre özel mülkiyet ve evlenme, toplum içinde eşitsizliği, kıskançlık duygularını, bencilliği ve ahlaki bozuklukları doğur-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

makta ve bu durum kişisel çekişmelere neden olmaktadır. Bu nedenle, özel mülkiyetin kabul edilmemesi ve herşeyin siyasi devlete ait olması, bireyler arasında eşitliğin sağlanması, herkesin herşeyden aynı ölçüde faydalanması, kısacası özel mülkiyetin kollektif bir hale getirilmesi gerekir.

Sosyal dengenin korunmasına da önem veren Eflatun, bu amaçla **«kontrollü bir nüfus politikası»**nın uygulanmasını savunmuştur. Eflatun'a göre fazla nüfusun hem yönetimi güçtür, hem de fazla nüfus çeşitli yeteneklerin yetişmesini önler. Bu nedenle Eflatun, tasvir ettiği devletin nüfusunu Kanunlar adlı kitabında 5.040 olarak önermiştir. Bu sayısı koruyabilmek için Eflatun, evlenenlerin sayı ve yaşlarının saptanmasını, fazla doğum yapanların cezalandırılmasını veya sürgüne gönderilmesini istemiştir.

«Faizin» de yasak edilmesini isteyen Eflatun, kişilerin maddî çıkar düşüncesinden uzak tutulmalarını, ticaretle uğraşmamalarını, ticari faaliyetlere girişenlerin cezalandırılmalarını, toplum içerisinde yokluğa ve aşırı bolluğa meydan verilmemesini, toprak mülkiyetinin eşit koşullar içinde paylaşılmasını, mülkiyet ve verasetin topluma faydalı bir hale getirilmesini ister. Eflatun'a göre, paranın değeri toplumun ona verdiği önemden ileri gelmeleri ve para, bizzat servet değil, servet elde etmenin bir aracı olmalıdır.

Söz konusu **«Devlet»** veya **«Cumhuriyet»** adlı ünlü yapıtından birkaç sene sonra kaleme alınmış bulunan **«Kanunlar»** adlı yapıtında ise Eflatun, daha yumuşak ve daha realist bir dil kullanarak **«site»**yi idare edecek yöneticilerin sahip olmaları gereken özellikleri anlatmıştır. **«Devlet»** adlı yapıtında önerdiği toplum biçiminin gerçekleşmesinin güçlüğünü düşünen Eflatun Kanunlar adlı yapıtında özel mülkiyeti kabul etmiş fakat vatandaşlar arasında kıskançlığa sebeb olabilecek bir mülkiyet dağılımını doğru bulmamıştır.

Eflatun, hayatının sonuna doğru yazdığı diyalog biçimindeki **«Kanunlar»** adlı yapıtında, politikanın ana hedefinin iyinin kötü karşısında zaferini sağlamak olduğunu, gençlere verilecek eğitimin büyük bir önem taşıdığını, toplumun mutlu bir yaşama kavuşabilmesi için bütün eski kurum ve gelenekleri silerek yenilerin konulması gerektiğini, toplumsal örgütün temelini tek eşli ailenin oluşturacağını, her

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ailenin ayrı bir konutu olacağını ve her aileye eşit büyüklükte toprak verileceğini ve böyle bir sitede 5.040 yurttaşın yaşaması gerektiğini söylemiştir.

Eflatun, **«Politika»** adlı yapıtında ise devlet adamının ulaşması gereken amacı anlatmaya gayret ederek, bir devlet adamının asıl amacı ne yalnız devleti büyütmek ne de yalnız onu zengin ve kudretli yapmak olmamalı aynı zamanda bir devlet adamının amacı vatandaşları daha mutlu ve daha ahlâklı yapabilmek olmalıdır demiştir.

Eflatun'a göre esasen aynı amaca ulaşan bu iki sonucu elde edebilmek için kuvvetli karakterdeki insanları yumuşak karekterdeki insanlarla birleştirerek ırkı iyileştirmek ve insanda doğuştan varolan yüksek duyguları eğitimle geliştirmek gerekir. Eflatun'a göre bu konuda başvurulacak pratik çarelerden biri ise **«musuki»**dir.

Birkaç kuşaktan beri Londra'ya yerleşmiş Venedik'li bir ailenin çocuğu olan **«Thomas More»** (1478-1535) ise, klasik dillerİçok iyi öğrenerek **«Lukyanos»**un **«Tiran Kastili»**ni Yunancadan Latinceye çevirmiştir ve ondokuz yaşında Roma'da **«Tanrı Sitesi»** üzerine bir dizi konferanslar verdikten sonra **«Chartreux»** Manastırına girmiş, ancak dört yıl burada kaldıktan sonra papaz olma dileğini açıklayamayarak buradan ayrılmış, evlenerek avukatlığa başlamıştır.

Önce Avam Kamarası'na üye olan ve sonra diplomatik bir görevle Flandres'a gönderilen More, Maliye Bakanı olmuş ve Büyük Şansölyelik ünvanı kazanmıştır. Ancak, İngiliz Krallığı ile Papalık arasındaki anlaşmazlıklarda vicdanının kendisine emrettiği tezleri büyük bir güçle savunan More, bu davranışı nedeniyle idama mahkum olmuş ve 1535 yılında boynu vurularak öldürülmüştür.

Dinsel kitapçıklar, şiirler ve çeşitli kronikleri kaleme alan Thomas More'nin asıl ve önemli yapıtı 1516 yılında Latince olarak yayınlanan **«Ütopya»**dır. İki bölümden oluşan Ütopya'da Thomas More, birinci bölümde çağın siyasal ve toplumsal rejiminin eleştirisini, ikinci bölümde ise Portekizli bir denizcinin mutlu Ütopya adasına yaptığı bir geziyi anlatmaktadır.

«Ütopya» adını verdiği Latince eserinde More, okyanusun orta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sında ellidört kentten oluşan ve her kentte 6000 ailenin yaşadığı bir ada hayal etmektedir. More'e göre bu aileler 22 kişiden oluşacak, iki kişisi de esir olacaktır. Bu adada özel mülkiyet yasaklanmış olup, üretim toplum tarafından yapılacak, tüketilecek mallar genel ambarlarda saklanarak her otuz aile birlikte ve gruplar halinde bu ambarlardan yararlanacaklardır. Bunun için üretilim planlı olup yalnızca gerekenler üretilmektedir.

Ütopya adasında esirler dışında halk sınıflara ayrılmamakta, herkes **«eşit»** olup kadın ve erkek her toplum üyesi iki yıl tarlada **«çalışmak»** zorunluğunda bırakılmaktadır. Buna karşılık **«askerlik»** zorunluğu yoktur ve herhangi bir saldırı halinde yalnızca gönüllüler savaş edeceklerdir.

Tarımsal faaliyetlerde olduğu gibi kent yaşamında da her şey herkesin ortak malıdır. Her on yılda bir çekilen kura sonucu, kapısında kilit olmayan evler sahip değiştirmekte ve bu evlerde yaşayanlar kendi evlerinde yemek yeme hakkına sahip bulunmaktadırlar. Ancak, halk birlikte yemeği tercih edecektir. Çünkü, birlikte yenmek için hazırlanan yemekler hem daha lezzetli ve hem de yemek sırasında müzik çalınmakta ve ortalığa güzel kokular saçan otlar yakılmaktadır.

Öte yandan, **«Thomas More»**un **«Ütopya»** adasında **«aşk»** her şeyden üstün tutulmakta ve ancak birbirlerini sevenler evlenebilmektedirler.

Diğer yandan, söz konusu adada yaşayacak olanlar birbirlerine saygı göstermek suretiyle istedikleri **«dine» mensup** olabileceklerdir. Bir dinin öbürüne üstünlüğünü savunmak veya başka bir dini küçük görmek yasaktır. Hatta dinsizlerin bile bu adada yaşamaları mümkündür. Kısacası, dinsizlik suç olmadığı gibi herkesin istediği bir dine bağlı olması serbesttir.

Görüldüğü gibi **«Ütopya»** adasında insanlığın mutluluğa ulaştırılabilmesi için başlıca **«özel mülkiyetin kaldırılması»** ile **«dinsel serbesti»** konuları öncelik kazanmaktadır.

«Thomas More»un ünlü **«Ütopya»**sı, önerdiği toplumun şu an

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

içinde yaşadığı topluma olan üstünlüklerini anlatan şu satırlarla son bulmaktadır:

«Unutulmasın ki, genel çıkardan söz açanlar, aslında kendi özel çıkarlarından gayri hiç bir şey düşünmemektedirler. Oysa hiç kimsenin kişisel olarak hiç bir şeye sahip olmadığı yerde bütün herkes Devlet malına ciddi şekilde ilgi gösterecektir. Çünkü, orada kişisel yarar, genel yararla gerçekten içiçe bulunmaktadır...

Herşeyin, herkesin malı olduğu Ütopya'da kamu ambarları dolduktan sonra, artık hiç kimse hiç bir şeyin eksikliğini görmemektedir. Çünkü, devletin malı bu ülkede hiç bir zaman adalete aykırı biçimde bölüştürülmez. Ne yoksul, ne dilenci görürsünüz orada. Kendine ait hiç bir şeyi yoktur hiç kimsenin, ama herkes, her şeyin sahibi olarak zengin durumdadır...»

Bu düşünceleri ile **«Thomas More»**, kendinden önceki düşünürlere göre daha ileri düzeyde bir toplumcu nitelik kazanmaktadır. Meselâ Eflatun, yönetici sınıf için mülkiyeti kaldırırken toplumun bu yolla daha iyi yönetileceğini ileri sürmüştür. Halbuki More, toplumun mutluluğunu iyi yönetimde değil sınıfsızlığın ve eşitliğin olmasında görmüş bunun için de özel mülkiyetin kaldırılmasını gerekli saymıştır. More için özel mülkiyet toplam kötülüklerin tek nedeni olup kavgalar ve yalan bu kurumdan doğmaktadır.

Yirmi yedi yılını Napoli zindanlarında geçiren, **«Dünyanın bütün kitapları doyuramaz kafamın açlığını. Neler neler okumadım. Ama yine de kafamın açlığından ölüyorum. Anlayışım arttıkça bilgim eksiliyor.»** diyen İtalyan **«Tommasa Campanella»**; 1568 yılında Kalabriya bölgesinde Stilo kasabasında doğdu. 14 yaşında Dominiken tarikatına giren ve hemen yazarlığa başlayan Campanella 1599 yılında Kalabriya'yı İspanyol boyunduruğundan kurtarma girişimlerine katılmış ve tutuklanarak Napoli'ye götürülmüş ve orada yargılanarak yirmi yedi yıl zindanda kalmıştır.

«Campanella» bu uzun hapis döneminde felsefe ve politika alanında altmışa yakın eser ile çok sayıda şiirler yazmıştır. 1629 yılında Papa tarafından bağışlanmak suretiyle zindandan kurtulan Cam-

panella gördüğü işkence ve çektiği ızdıraba rağmen bilimsel görüşlerinden ötürü baskı altında tutulan **«Galile»**yi savunmuş, bundan dolayı da Papa'nın teveccühünü yitirerek Fransa'ya gitmiştir. Burada, **«Kral XIII. Louis»**nin büyük yardımlarını gören ve hatta zaman zaman onun müneccimliğini yapan Campanella hayatının sonuna kadar yazmaya ve inandığı fikirleri savunmaya devam etmiş ve 1639 yılında Paris'te ölmüştür.

«Campanella» hapisteyken **«Güneş Devleti»** (Civitas Solis) isimli bir kitap yazmıştır. 1602 yılında kaleme alınan fakat 1623 yılında yayınlanan bu kitabında Campanella Thomas More'un Ütopyası gibi bir ülke düşlemektedir. **«Güneş Ülkesi»** (Civitas Solis) adı verilen bu hayali ülke **«Tapraban»** adasında (Seylan) olup, yedi bölgeye ayrılan ülkenin ortasındaki tepede bir tapınak bulunacak ve ülke bu tapınakta yaşayan bir papaz ile onun seçtiği üç kişi tarafından idare edilecektir.

Güneş ülkesi'nde **«özel mülkiyet»** bütün vatandaşlar için yasak olup, herşey devlete aittir. Fakat, More'un Ütopyası'nda yalnızca gerekenler üretildiği halde Güneş Ülkesi'nde lüks üretime de izin verilmektedir. Zira Campanella'ya göre **«lüks»** insanların mutluluğu için Campanella yalnızca günde dört saatlik bir çalışmayı öngörmektedir.

Oysa bu miktar, Eflatun'un ideal devletinde sekiz, Thomas More'un Ütopyasında ise altı saattir. Güneş ülkesinde çalışma saatlerinin gittikçe azalmasının nedeni, Campanella'ya göre lüksü de içeren dört saatlik planlı bir çalışmanın insan ihtiyaçlarının karşılanması için yeterli olması ve böylelikle insanların yaşamaya, eğlenmeye, güzel sanatlarla ve daha önemlisi dinle uğraşmaya daha uzun bir zaman ayırabilmeleridir.

«Thomas More», evlenme kurumunu kabul ederken, **«Campanella»**, Eflatun gibi evlenmeleri yasaklamış ve kadınlarla erkeklerin evlenmeden birleşebileceklerini ve çocuk yapabileceklerini söylemiştir. Böylelikle **«Güneş Ülkesinde aile yoktur ve her çocuk devlete aittir.»** Zira, Campanella, ana ve babalarını tanımayan çocukların, devlet tarafından büyütülmesi ve eğitilmesiyle daha iyi birer vatandaş olacaklarına inanmaktadır.

Toplumculuk açısından Eflatun'dan ve Thomas More'dan daha ileri bir durumda bulunan Campanella **«Ben doğacak yeni sabahların çan sesiyim»** demiştir. Ama Campanella böyle bir sabahı hiç bir zaman görememiştir. Bununla beraber adı, felsefe ve doktrin tarihinde yaşamakta olan Campanella'nın düşünceleri ve etkileri çok geniş olmuştur.

«Rinaldi» adındaki bir sosyalist şefin yönetimindeki Kalabriya ayaklanması Campanella'nın düşüncelerini gerçekleştirebilmek için yapılmıştı. Campanella'nın öldüğü yılda da **«Cizvit»** papazları onun düşüncelerini **«Paraguay»**da gerçekleştirmek istediler. Bu nedenle de ülkeyi otuz köye bölerek her köye yönetici olarak iki cizvat papazı verdiler, toprakları Tanrı'ya bıraktılar. Ancak, Campanella'nın düşündüğü gibi aile kurumuna dokunmadılar, yalnızca memeden kesilen çocukları topluma malederek koyu bir katolik olarak yetiştirdiler.

Fakat nüfusu 1765 yılında yüz elli bine çıkan ve daha çok esir avcılarından kaçan bütün yerlilerin sığındığı Paraguay Güneş Ülkesi, 1773 yılına kadar ancak yaşayabilmiş, 1767 yılında İspanyolların Cizvit papazları ülkeden kovmasıyla hem Paraguay Güneş Devleti, hem de Campanella'nın düşünceleri tarihin derinliklerine karışmıştır.

Görüldüğü gibi, başta **«Eflatun»** olmak üzere hem **«Thomas More»**, hem de **«Campanella»** sosyal adaletin sağlanmasını toplum yapısının düzeltilmesinde daha doğru bir deyimle değiştirilmesinde aramaktadır. Fakat bu ekonomistlerin bu konuda ileri sürdükleri önerilerin uygulanma olanağı yoktur, görüşleri ütopik bir karakter taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki ütopik görüşler zaman ve yer itibariyle hiç bir zaman topluma malolmamış ve düşünce sahibini tatmin etmekten de ileri bir etki yapamamışlardır.

II — TOPLUMCU SOSYALİZM

«Toplumcu, Sosyalizm», veya **«Cemiyetçi Sosyalizm»** serbest rekabet ve hürriyet kavramlarının her türlü müdahaleden uzak tutulduğu ve özellikle, emek ile sermaye arasındaki farkın pek büyük bir ölçüde genişlediği bir devrede, daha doğru bir deyimle **«Liberal»** görüşlerin egemen ve geçerli bulunduğu bir zamanda meydana gelmiştir. Bu ekolün öncüleri ise **«Robert Owen»** adlı İngiliz ekonomisti ile **«Charles Fourier»** adlı bir Fransız ekonomistidir.

Çok küçük yaştan itibaren bir dokuma fabrikasında çalışmaya başlayan ve orta halli bir İngiliz ailesine mensup bulunan **«Robert Owen»** (1771 - 1858), liberalizm sisteminin işçi kitleleri üzerindeki derin etkisini çok yakından izleyebilme olanağını elde etmiş ve böylelikle bu sınıfın uğradığı sefalete bir son vermek veya hiç olmazsa en düşük bir düzeye indirebilmek için sosyal reform önlemleri düşünmüş olan bir sanayicidir. Robert Owen'in en ilginç tarafı, bir sanayici ve işadamı olmasına karşın, sosyal reform önlemlerine önce kendi fabrikasında başlaması ve diğer sanayicilere başvurarak onları da sosyal konularla ilgilenmeye çağırmasıdır.

İlk kez 1803 yılında İtalyan yazarlarından **«Gualliani»** tarafından kullanılmış olan **«sosyalizm»** sözcüğü 1827 yılında Robert Owen'in kooperatifçi görüşlerini yansıtan **«Co-operativ Magazine»** ismli dergisinde de yer almıştır. Söz konusu dergide yayınladığı yazıları ile çeşitli nedenlerle yaptığı konuşma ve söylevlerinde Robert Owen sürekli olarak **«Assosyasyonist Sosyalizm»**i savunmuş ve insanın insan tarafından sömürülmesine son verebilmek için insanın etkisi altında kaldığı toplumun değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Çünkü Owen'e göre işçi sınıfının içinde bulunduğu duruma neden, her türlü devlet müdahalesinden uzak **«Hürriyet»** ve **«Serbest rekabet»** kavramlarına verilen aşırı önem ve bu kavramların toplumda meydana getirdiği kötü sonuç ile devletin ilgilenmemesi veya ilgilenmede olumlu bir sonuca ulaşamamasıdır.

İşte, meydana çıkan aksaklıkları gidermeyi düşünen Robert Owen, üretim araçlarındaki mülkiyetin kaldırılmasını öngörmekte ve toplum için yeni bir düzen, yani **«Komünoteler»** (Communautés) in oluşmasını istemektedir.

Bu kommünoteler, kollektif bir mülkiyet anlayışına dayanmaktadır. Her türlü sınai ve tarımsal üretimin ortak tüketileceği bu komünoteler, özel mülkiyete ve ekonomik ve politik üstünlüklere yer vermedikleri için insanların refah ve mutluluğunu sağlayacak yerler olacaktır.

Robert Owen'in bu konudaki görüşleri uygulama alanı bulmuş ve 1832 yılında Londra'da **«National Equitable Labour Exchange»** adlı, emeğin doğrudan doğruya emekle değiştirilmesini mümkün kılan **«emek borsası»** kurulmuştur. Bu kurum kooperatif esaslara göre organize edilmiş ve buraya mal getirenlere bu malın karşılığında **«Emek**

Bonoları» (Labour Notes) verilmiş, malların değerleri ise, üretimleri için gerekli iş saatlerine göre hesaplanmıştır. Bu kurumun amacı, karı ortadan kaldırmak ve herkese emeğine göre ihtiyaçlarını giderebilmek olanağını vermekti.

Başlangıçta büyük bir ilgi uyandıran ve özellikle bu kurum sayesinde işsizlik korkusundan kurtulduklarına inanan işçiler tarafından sevinçle karşılanan mübadele kurumu (Labour Exchange) veya emek borsası zamanla büyük güçlüklerle karşılaştı ve kuruma, öyle bir işlenmiş mal akını başladı ki, kısa bir zaman sonra borsa az emek kapsayan malları reddetmek zorunluğunda kaldı. Çünkü pek çok kişi kötü malları bu kuruma verip karşılığında aldığı iyi malları daha yüksek fiyatlarla piyasada satmaya başlamış, hem de her malın kapsadığı emek miktarını sağlıklı bir şekilde hesaplayabilmek mümkün olamamıştı.

Böylelikle kârın kaldırılmasını gerçekleştirmek amacıyla Robert Owen'in kurduğu bu kurum ancak iki yıl yaşayabilmiş ve 1834'de bu girişim, kurumun (Labour Echange) kapatılmasıyla son bulmuştur.

Bu başarısızlıktan dolayıdır ki, **«Robert Owen»** düşündüğü bu yeni tip toplumların oluşturulabilmesi için sınıflar arası bir savaşımı benimsememiş ve tasavvur edilen ekonomik ve sosyal reformun arzu ile gerçekleşmesini istemiştir. Fakat Owen'in düşüncelerinde ve özellikle düşüncelerinin uygulama sahası bulmasında hiç bir zaman ihtilâlci bir karakter yoktur.

Diğer assosyasyonist sosyalist olan **«Charles Fourieir»** (1772-1837) ise, Fransa'nın **«Besançon»** şehrinde dünyaya gelmiş ve ömrünün büyük bir kısmını **«Lyon»** şehrinde basit bir tüccar kâtibi olarak geçirmiştir. Bekar ve evlenmekten çekinen bir kimse olarak bilinen Charles Fourier, insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin **«Newton»**un yıldızlar hakkındaki teorilerine benzediğini ileri sürmekte ve tıpkı yıldızlar gibi insanlar arasında da doğal bir düzenin var olduğunu söylemektedir.

Yalnız Fourier'in doğal düzen kavramından çıkardığı anlam **«insanların doğuştan kazandıkları duygu ve istekler arasında bir uyumun var olduğu»** biçimindedir. **«İhtirasların Çekimi Kanunu»** adını verdiği düzen Charles Fourier'e göre **«Allah»** tarafından idare edilmektedir. Charles Fourier inanmaktadır ki, **«insanlar arasında var**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olan bu doğal düzen yapay kanunlarla kayıtlanamaz ve insanlar sahip oldukları duygu ve istekleri kolayca geliştirebilmek olanağını elde ederlerse toplum gerçek düzenine kavuşacaktır.» Fakat Fourier'e göre, bu düzeni bu toplumda sağlayabilmek mümkün değildir. Onun için yeni toplumların oluşumu gerekir.

Sosyal düzenlemeyi mevcut toplumdan ve devletten beklemeyen Charles Fourier, uyumu gerçekleştirebilmek için çeşitli karakterlere mensup (Fourier'e göre insan karakterinin 810 çeşidi vardır ve insanlar çıkar bakımından 12 gruba ayrılmaktadır) 1620 kişiyi biraraya getiren birliklerin meydana getirilmesini istemektedir.

Makedonya ordusunun falanjlarını düşünerek «**Phalanstere**» (Falanster) adı verilen böyle bir birlik veya toplumla insanlar üretim ve tüketimlerini ortak olarak yapacaklar, duygu ve isteklerini veya başka bir deyimle ihtiraslarını her türlü sınırlama ve kayıttan uzak olarak kolaylıkla geliştirebileceklerdir. Falansterler ise «**Phalange**» lara bölünmektedir.

Charles Fourier'e göre her falanj bir «**Unorguo**» tarafından idare edilecektir. Falanjlar da kendi aralarında birtakım serilere, seriler de gruplara bölünmektedir. Gruplarda yapılacak işlerin belirlenmesinde ise «**Phalangiste**»lerin ihtiras çekiciliği rol oynayacaktır.

Bu biçimde biraraya gelen insanlar daima değişiklik ve istikrarsızlık arzusunu ifade eden «**La Papilion**» ihtirasını, bir işi bırakıp diğer bir işe koyulmak, imrenme zevki demek olan «**La cabaliste**» ihtirasını, gruplar ve seriler aralarında rekabet duygusu yaratmak yoluyla tatmin olurlar. «**La camposite**» adını verdiği ihtirasa gelince; gelecek anlamına gelen bu hırs bizzat kurum tarafından tatmin edilmiş bulunacaktır. Böylelikle, her türlü zorunluluk ve kötülükler ortadan kalkacağı için tembellik ve kin de ortadan kalkacak, insanlar özledikleri mutluluğa ulaşacaklardır. Çünkü falanster adı verilen bu küçük topluluklarda «**iyi ve kötü karakterler birbirlerini tamamlamakta**» ve insan çıkarları arasında tam bir uyum doğmaktadır.

Charles Fourier, düşündüğü ve uygulama olanağını ömrünün sonuna kadar elde edemediği bu falansterlerde sermayeye de yer vermekte ve sağlanan hasılanan bölünmesinde emek ve sermayeye ayrı ayrı paylar tanımaktadır. Şöyle ki elde edilen hasılanan 4/12 ü şirket sermayesine, 3/12 ü hüner ve yeteneğe, 5/13 i de emeğe ait olacaktır. Böylelikle Fourier, emeği bir tür şirkete ortak etmekte ve böy-

lelikle hem emeğe, hem de sermayeye pay ayırmakta, diğer yandan da mülkiyeti kabul etmektedir.

Kısacası, **«Fourier»**in düşündüğü ve üyelerinin hem tüketici, hem de üretici olduğu bu falansterler aynı zamanda hem bir tüketim kooperatifi, hem de bir üretim kooperatifi olmak itibariyle entegral bir kooperatif görünümü arzetmektedir. Bu nedenle Fourier, aynı zamanda kooperatifçiliğin önderi olarak da kabul edilmektedir. Fakat Fourier, bütün hayatı boyunca düşündüğü falansteri kurabilecek parayı bulabilmek için ömrünün son gününe kadar beklemiş, böylelikle de rüyası gerçekleşememiştir.

III — FABİANİZM

1883 yılında İngiltere'de **«Edward R. Reese»** tarafından kurulmuş olan **«Fabian Society»** (Fabian Derneği)'nin yavaş yavaş yaymaya çalıştığı ılımlı sosyalizm hareketine **«Fabianizm»** adı verilmektedir. Özellikle İngiltere'de iyi bilinen ve 1900 yılında faaliyete geçen **«İngiliz İşçi Partisi»**nin çekirdeğini oluşturan **«Fabian Derneği»**nin başta **«Sidney»**, **«Bernard Shaw»**, **«Beatrice Webb»** ve **«H.G. Wells»** gibi düşünürler olmak üzere tüm mensupları **«Karl Marx»**ın ihtilâl yöntemine karşı oldukları gibi şiddeti kullanılarak ve kan dökülerek gerçekleştirilecek bir Marksist diktatörlüğüne de karşı bulunuyorlar ve sosyalizmin yavaş yavaş gelişme göstererek ve sosyal reformlar yapılarak amacına ulaşmasını istemişlerdir.

Esasen **«Fabian Derneği»** Almanya'da ilk fikirleri ekonomist **«Eduard Bernstein»** tarafından atılan ve bu ülkede kısa bir sürede çok sayıda taraftar bulan **«Doktrinsiz Sosyalizm»** veya **«Hareket Sosyalizmi»** gibi adlar verilen bir akımın İngiltere'deki temsilcisi olarak bilinmektedir.

Berlinde doğan ve önceleri Marksist bir ekonomist olarak tanınan **«Eduard Bernsten»** (1850-1932) sonradan Marksist teoriyi eleştirmiş ve yayınladığı **«Nazari Sosyalizm ve Tatbiki Sosyalizm»** adlı kitabında **«proleter sınıf, hükümet işlerini ele alacak bir olgunluk düzeyine henüz ulaşmadığı için onu, sendika hareketini organize et-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mek suretiyle yavaş yavaş sosyalizme götürmek gerekir» diyerek bu düşüncesi nedeniyle **«Kautsky»** ve **«Bebel»** gibi koyu sosyalistlerle anlaşmazlığa düşmüştür.

«Eduard Bernstein» ve arkadaşlarına göre Marksist doktrin büyük ölçüde teorik bir yapıya sahip olup bu teorinin gerçekleşebilmesi için sağlanması mümkün olmayan bazı siyasî şartların varlığı gerekmektedir. Bernstein'e göre Marx amacı göstermiştir. Oysa, Bernstein'e göre **«Hareket her şeydir gaye hiç bir şey değildir.»** Bu nedenledir ki Eduard Bernstein ve arkadaşlarının yer aldıkları doktrinin adı **«Hareket Sosyalizmi»** olarak bilinmektedir.

«Hareket Sosyailzminin» İngiltere'deki temsilcisi olarak kabul edilen **«Fabian Derneği»**nin en belirgin amacı demokrası içinde **«sosyalizmi»** mümkün olduğu kadar yavaş yavaş yaymaya ve gerçekleştirmeğe çalışmaktır. Adını, İtalya'yı işgal etmek isteyen Kartacılılara karşı sinir bozucu ve yıpratıcı bir yöntemle karşı koyan ve Anibal'in savaş meydanlarındaki üstünlüğünü sağlayan nedenleri bu savaşta uygulayan İtalyan kumandanı **«Fasius Cunctator»**dan alan **«Fabianizm Derneği»**nin Programını şöyle özetleyebilmek mümkündür:

— **Fabian Derneği, toprağın ve sınai sermayenin serbest bırakılması suretiyle cemiyetin yeni baştan organize edilmesini amaç alır.**

— **Gerek tarımda gerekse sanayide kullanılan sermayenin belirli bir sınıfa ait olmaktan kurtarılması ve bunun kamu hizmetinde kullanılması sağlanmalıdır.**

— **Söz konusu hususlar gerçekleştirildikten sonra bu sermayelerden sağlanacak rant ve faizler emeğin gelirine tahsis edilecektir.**

Fabian Derneğine mensup düşünürler tarafından ileri sürülen fakat hiç bir zaman zorla kabul ettirilmesi söz konusu olmayan bu düşünceler daha ziyade bu düşüncelerin kabul edilebileceği ve semere vermesi mümkün çevrelerde propaganda vesilesi olmuştur. Nitekim, Fabianizmden geniş ölçüde ilham alan İngiliz **«İşçi Partisi»**, sosyal prensiplerini ancak elverişli zamanlarda gerçekleştirmeğe ça-

lışmakta ve prensiplerinin gerçekleşmesini daima demokrasi ve parlamenter bir rejim içinde olmasını çok kesin bir biçimde istemektedir.

Görüldüğü üzere **«Fabianizm»** demokrasi içinde sosyalizmi gerçekleştirmeyi ana amaç olarak kabul etmek suretiyle hem kapitalizme karşı hem de ihtilâlci Marksizme karşı ılımlı bir İngiliz toplumculuğudur.

IV — KOMÜNİZM

«Komünizm» sistemi, sosyalizm sisteminin daha ilerisinde bir yere sahip olup bu sistem de, sosyalizm sisteminde olduğu gibi, yalnızca üretim araç ve gereçleri üzerindeki mülkiyetin kolektivize edilmesi ile yetinilmemekte aynı zamanda **«tüketim»** konusu da devlet tarafından düzenlenmekte dolayısıyla kollektivize edilmektedir.

«Komünizm» sisteminde devlet, sosyalizm sisteminden farklı olarak üretim plânları yanında tüketim plânları da yapmakta ve bu konularda öngördüğü amaçlara ulaşabilmek için başta siyasî rejim olmak üzere hukuk, sosyal kurumlar, eğitim ve kültür gibi üst yapıyı düzenlemekte, kişi ve kuruluşların bu düzenlemeye uymalarının çok sıkı, çok sert ve çok yakın bir izleyicisi olmaktadır.

Ancak, komünizm sisteminde, üretim ve tüketimin kollekvize edilmesi dışında bu sistemi sosyalizm sisteminden ayıran ve onu sistemin daha ilerisine götüren en belirgin unsur, bu sistemde **«burjuva»** sınıfının yok edilerek yerini **«emekçi»** sınıfının yani **«Proleterya»**nın alması ve devletin, bu sınıf tarafından yönetilmesinin kesin bir amaç olarak kabul edilmesidir.

Komünizm sisteminde, bu amaca ulaşabilmek için genellikle sosyalizm sistemine göre çok farklı bir yol benimsenmektedir. Zira, sosyalizm sistemini savunanlar, sosyalizm sisteminin ilkelerini gerçekleştirebilmek için parlementolarda çoğunluğu elde etmek ve dolayısıyla devleti meşru yollardan ele geçirmeyi isterlerken **«komünistler»** bu yöntemin tersine yasal yollar yerine **«isyan»** ve **«ihtilâl»** gibi meşru olmayan yöntemleri tercih etmekte ve devleti ele geçirebil-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mek için sınıflararası çatışma ve çarpışma dahil her türlü yasa dışı mücadeleyi meşru ve haklı görmektedirler.

Bu nedenledir ki komünizm günümüzde **«ihtilalci sosyalizm»** olarak da tanımlanmakta ve böylelikle komünizm bu tanımı ile **«gerçek sosyalizm»**den veya **«demokratik sosyalizm»**den ayrılmaktadır.

Böylelikle, komünizmin en belirgin yönü, bu sistemin **«parlamanter»** sistemi ve çok partili **«demokrasi»** rejimini kabul etmemesi biçiminde belirmektedir. Komünizme göre, hangi biçimde iktidara gelinirse gelinsin eğer bir ülkede demokrasi varsa, o ülkede demokrasiye paydos denilmeli ve o ülkede demokrasinin vazgeçilmez unsurları olan çok partili rejim ortadan kalkarak yerini tek parti yani **«komünist partisi»** almalıdır. Çünkü, komünizme göre, bir ülkede komünizm sisteminin egemen olması halinde tek bir sınıf söz konusu olacaktır. Bu sınıf da, **«emekçi»** sınıfı olacağına ve bu sınıfı **«komünist partisi»** temsil edeceğine göre bu ülkede artık başka bir partiye gereksinme yoktur. Bu nedenle kominizm sisteminin taraftarları daima komünist partisinin tekelciliğini savunmaktadırlar.

«Komünizm» veya **«ihtilalci sosyalizm»** ile gerçek sosyalizmin yöntem yönünden birbirlerinden tamamen ayrılması Rus Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi tarafından 1919 yılında yapılan davet üzerine Moskova'da toplanan 3 üncü **«Enternasyonal»** (Komintern) ile gerçekleşmiştir. Ancak enternasyonalları ilk başlatan **«Karl Marx»** olup **«bütün dünya işçileri birleşiniz»** sözü ile bitirdiği tarihi beyanname ile bir çok ülkenin katıldığı ilk enternasyonal, 1860 yılında Londra'da kendi başkanlığı altında toplanmıştır.

Komünizmin doğuşunu hazırlayan ve sosyalizme yeni bir yön ve biçim kazandıran bütün enternasyonallerin fikri kaynağını ise Karl Marx tarafından kaleme alınan **«Manifest»** teki iddia ve öneriler oluşturmaktadır. Zira, 1848 yılının Ocak ayında Komünist Partisi tarafından yayınlanan **«manifest»** şu temel fikirlere dayanmaktadır:

— **Her toplumun tarihi, sınıflar arasında cereyan eden bir mücadelenin tarihidir. Bu mücadeleler bazen açık bazen kapalı ve gizli olarak ceryan etmekte ve yer ile zamana göre değişmektedirler. Fakat sonuç daima aynı olup bütün top-**

lumların meydana gelecek bir ihtilâl sonunda değişikliğe uğraması ve mücadele eden sınıfların ortadan kalkması kaçınılmazdır.

— Eski kavgaların yerine yeni mücadele yöntemleri getirmiş olan burjuva toplumu birbirine düşman iki büyük sınıfa bölünmüştür. Birbirine tamamen zıt olan bu iki büyük sınıftan bir burjuvazi diğeri ise proleteryadır.

— Burjuva toplumu uluslararası iş bölümünü geliştirerek uluslari birbirine bağlı kılmıştır.

— Burjuva toplumlarına egemen olan serbest rekabet kanunu, üretim güçlerini o derece geliştirmiştir ki bu oluş burjuva sınıfının üretim koşullarına göre çok kuvvetli bir hale gelmesine neden olmuştur. Böylelikle üretici güçlerin kudreti ile bunların tabi oldukları hukuki ortam arasında çelişkili bir durum meydana gelmiştir.

— Burjuva toplumu, kendi varlığını inkâr eden yeni bir sosyal sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur ki bu sınıf ücretliler sınıfıdır.

— Ücretliler sınıfı, içinde bulundukları ekonomik bağımlılık durumundan ancak üretici güçlerin şimdiki biçimlerini ortadan kaldırmak ve yeni bir sosyal sınıf kurarak kurtulabilirler.

— Emekçilerin mücadelesi başlangıçta ulusaldır. Fakat bu mücadele yeni boyutlar kazandıkça beynelmilel bir nitelik kazanmalıdır.

— Emekçiler her toplumda siyasi iktidarı ele geçirebilmek için bir sınıf partisi olarak organize olmalı ve üretim araç ve gereçlerinin devlette toplanmasına çalışmalıdırlar.

Görüldüğü gibi, komünizmin temel görüşünü ve gerçekleşebilmesi için başvurulması gereken ana yöntemleri açıklayan **«manifest»** hem **«ihtilâlci»** yani ferdi mülkiyet yerine komünist bir mülkiyeti zorla kurmayı ve sosyal değişikliği şiddetli bir siyasi ihtilâlle gerçek-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leştirmeyi, hem de **«enternasyonal»** yani tüm işçilerin müşterek düşman olarak kabul edilmesi gereken uluslararası sermaye ve sahiplerine karşı birlikte ve beraberce mücadele etmelerini önermektedir. Bu nedenledir ki, kendinden önce ortaya atılmış **«insaniyetçi»**, **«sosyal adaletçi»** ve toplumu bir bütün olarak ele alan düşüncelerin hepsine **«idealist sosyalizm»** veya **«ütopik sosyalizm»**, kendi düşüncesine ise **«bilimsel sosyalizm»** adını veren **«Karl Marx»** komünizmin veya ihtilâlci sosyalizmin kurucusu ve özellikle fikri yapısının yaratıcısıdır.

Ancak, büyük bir teorisyen olmasından genellikle kimsenin kuşku duymadığı Karl Marx'ın düşündüğü ve beklediği komünist ihtilâli ne 1917 yılına kadar gerçekleşebilmiş ne de böyle bir ihtilâl sanayileşmiş ve işçilerin proleterleştiği bir ülkede meydana gelmiştir. Zira, Karl Marx'ın önceden haber verdiği komünist ihtilâli ancak 1917 yılında ve inkârı mümkün olmayacak kadar az sanayileşmiş ve kapitalizmin henüz gelişme göstermemiş olduğu Rusya'da gerçekleşebilmiştir.

Bu oluşta rol oynayan en büyük etken, başta **«Lenin»** ve **«Trotsky»** olmak üzere ihtilâli hazırlayan liderlerin düşünceleri ve propagandaları ile o tarihlerde Rusya'nın içinde bulunduğu çok çeşitli siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlardır.

1917 Rus komünist ihtilâlinin başarılmasında ve dolayısıyla Karl Marx'ın uzun yıllar sonra da olsa fikirlerinin gerçekleşebilmesinde önemli birer rol oynayan sosyal, siyasi ve ekonomik nedenlerin en önemlilerini şöyle sıralayabilmek mümkündür:

— **Rusya'nın o dönemlerde «Çarlık» la yani «mutlak monarşi» ile yönetilmesi ve ülkede iktidarı frenleyecek hiç bir anayasal kuruluş olmadığı gibi 1905 ihtilâli ile kurulan «Duma»nın 1907 yılında dağıtılması,**

— **Rasputin'in katledilmesi sonucunda otoriter bir yönetimin kurulması,**

— **Kuvvetli bir polis örgütünün bulunması ve Çara karşı gelenlerin Sibirya'ya sürülmesi,**

— **Gürcistan, Ukrayna, Letonya ve Finlandiya'daki ayaklanmaların yoğunlaşması,**

— **Girişilen savaşlarda yenilgilerle karşılaşılması ve özellikle 1905 yılında Çar II. Nikol'ın Mançurya'da Japonlara yenilmesi ve Birinci Dünya Savaşı'nda önemli bir başarı kazanılamaması,**

— **Rus köylüsünün topraksız oluşu, toprak ağalarının toprağa ve toplum hayatına egemen oluşu, tarımsal faaliyetlerin ilkel yöntemlerle yapılması,**

— **Sanayileşme faaliyetinin yeni yeni başlaması ve bunun sonucu olarak köylülerin iş bulabilme kaygusu ile köylerden şehirlere doğru göç etmeleri,**

— **Rus aydınlarının Hegel'in etkisinde kalması ve ihtilâli hazırlayan Lenin ve Trotsky gibi liderlerin propaganda ve çabalarını giderek yoğunlaştırmaları ve büyük halk kitleleri üzerinde etkili olmaları,**

— **Fransız ihtilâlinden etkilenen Rus aydınlarının Rusya'daki «otokratik düzene» karşı yalnızca siyasal bir çözüm düşünmeleri ve Karl Marx'ın etkisi altında kalarak soruna bu açıdan yani hem siyasal hem de sosyal ve ekonomik bir çözüm aramaları ve dolayısıyla Marx'izmi tercih etmeleri.**

1917 yılında **«Petrograd»** da gıda maddelerinin yetersizliği nedeniyle yapılan bir gösteriyle başlayan Rus ihtilâli başarıyla sonuçlandıktan sonra devlet ve ülke yönetimi işçi ve askeri şeflerle Komünist Partisinin eline geçmiş ve bütün Sovyet hükümetleri birleştirilerek **«Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği»** (S.S.C.B.) kurulmuştur.

Lenin'in 1924 yılında ölümü üzerine iktidarı ele geçiren **«Stalin»** döneminde ise komünist rejim tam anlamıyla bu ülkeye yerleşmiş ve komünizmin **«her şey devletindir ve her şey devlet içindir»** ilkesi ile **«ferdi mülkiyet yoktur ve mülkiyet yalnızca devlete aittir»** biçiminde ki en belirgin iki ilkesi tam anlamlarıyla uygulanabilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gerek teorisinden gerekse uygulanmasından da bilindiği gibi komünizm sistemi demokrasiyi ve çok partili bir siyasi rejimi kabul etmemektedir. Hatta komünist partiler demokratik yollarla yani serbest seçimlerde seçmenlerin oylarının çoğunluğunu elde ederek iktidara gelseler dahi kendi sistemlerinin zorunlu bir ilkesi olarak o ülkenin demokratik rejimi ortadan kaldırmakta ve tek parti olarak iktidarlarını sürdürmektedirler.

Çünkü komünizmin mantığına göre toplumda tek bir sınıf yani işçi sınıfının bulunması ve diğer sınıfların ortadan kalkması gerekmekte bu nedenle de ortada komünist partisinden başka bir partinin bulunmasına ihtiyaç kalmamaktadır. Diğer yandan komünizmi göre demokrasi her zaman kapitalist sınıfın sömürüsüne olanak hazırlayan ve toplumun büyük bir çoğunluğunun siyasal hayata katılmasını önleyen bir siyasi rejimdir.

Nitekim Lenin, Rus ihtilâlinden hemen önce 1917 yılının Ağustos ayında yayınladığı **«Devlet ve İhtilâl»** adlı kitabında demokrasiye **«burjuva demokrasisi»** adını vermekte ve bu demokrasinin ancak **«mutlu»** ve **«zengin»** bir azınlığın demokrasisi olduğunu iddia ederek bu rejimi büyük ölçüde eleştirmektedir.

V — FAŞİZM

«Faşizm», yalnız **«ekonomik»** değil, aynı zamanda **«siyasal»** yöne de sahip bulunan bir sistemdir. Kelime olarak anlamı **«hizip»** olan bu sistemin tarihi gelişimi XIX. yüzyıl başlarına kadar gidebilirse de gerçek uygulanışı 1942-1945 yıllarında İtalya'da olmuştur. Bu nedenledir ki İtalya'nın bu tarihlerdeki lideri **«Benito Mussolini»** (1883-1945) faşizm sisteminin kurucusu olarak kabul edilmektedir.

Sosyalist bir demircinin oğlu olan önce öğretmenlik yapan sonra askerlikten kurtulmak için İsviçre'ye kaçan ve orada öğrenimini tamamlayan bu arada duvarcı olarak yapı işlerinde çalışan, grevler tertipleyerek hapse giren ve bir gazete de başyazılar yazan **«Benito Mussolini»**, İtalya'nın Birinci Dünya Savaşından kaynaklanan sıkıntılarından yararlanarak hızla gelişen komünizme karşı, can ve mal kaygusuna kapılan zenginlerin de yardımıyla **«Faşizm»** teşkilatını kurmuş ve bu teşkilatın başına geçerek 29 Ekim 1922 tarihinde 50 bin

kişilik faşist militanların başında Roma'ya yürüş yapmış ve Kral tarafından Başbakanlığa getirilmiştir.

Faşizmin kurucusu ve uygulayıcısı olan **«Mussolini»**nin siyasî iktidarı ele geçirmesinde, 1920 Eylül'ünde işçilerin Kuzey İtalya'da grev yaparak 600'e yakın fabrikanın silâhlı işçilerin eline geçmesi, bankacıların, sanayicilerin ve büyük toprak sahiplerinin bu olaydan büyük korkuya kapılmaları, Marksistlerin ayaklanmaları ve zorbalıkları kışkırtması polisin ise yakmalara, yıkmalara ve zorbalıklara seyirci kalması ve nihayet Marksistlerin işi büsbütün azıtarak Rusya'dakine benzer bir komünist ihtilâli adına propaganda yaparak komünist düzene yol açan aşırı ve radikal bir takım girişimlere yönelmeleri gibi olaylar büyük ölçüde etkili olmuştur.

Faşizm, devlet otoritesine ve parti disiplinine üstün mevki veren **«totoliter»** karakterli bir rejimdir. Komünizm sisteminde, sosyal demokrasinin kurulması amacıyla siyasal demokrasinin ortadan kaldırılması gibi faşizm sisteminde de sosyal demokrasiyi engellemek için siyasal demokrasi ortadan kaldırılmaktadır. Esasen, bu rejimin doğuş nedeni sosyalizme ve özellikle Marksizme karşı bir tepkidir. Faşizim bu amacına ulaşabilmek için siyasî hayata hakim tek bir parti olmak isteğindedir. Faşizme göre bu sistemde **«mülkiyet»** hakkı ve **«kapitalizm»** devam etmekle beraber ekonomik organlar sivasi iktidarın mutlak bir kontrolu altında bulunmasıdır. Vergi mekanizması, fiyat kontrolu, ithalat ve ihracat lisansları bu sistemde devletin en önemli birer kontrol aracıdır.

Böylelikle faşizmde sermaye, patronun mülkiyetinde, bırakılmış olmakla beraber, yönetimi adeta devlete geçmiş bulunmaktadır. Bu nedenle de faşizmi, **«kapitalizm sisteminin egemen olduğu bir ekonomide devlet gücünün ve devletin ekonomiye oaln müdahalesinin en üst düzeye ulaştığı bir sistem»** olarak tanımlayabilmek mümkündür.

Çünkü bu sistemde kişisel mülkiyet söz konusu olmakla beraber, kişi bütünüyle devletin emrinde olup bütün hak ve kuvvetler yalnızca devlette toplanmaktadır. Başka bir ifade ile faşizm sisteminde devlet bir araç değil, bir amaçdır. Bundan dolayı da başta din, aile ve kişi olmak üzere bütün sosyal ve ekonomik kurumlar bu sistemde devlet tarafından düzenlenmekte ve devlet bu kurumları emri altına almaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bazı ekonomistlere göre faşizm, komünizm tehlikesine karşı bir **«iltica»** olup, anarşiden kurtulmak için kabul edilmiş bir burjuva rejimidir. Bu rejim, siyasi yönden, egemenliğin ulusa ait olduğunu kabul etmemekte ve demokratik düzenin yeterli bulunmadığını, seçim sisteminin faydadan çok zarar getirdiğini iddia etmekte ve böylelikle ulusal hayatta belirli bir hiyerarşinin geçerli olması gerektiğini savunmaktadır. Faşizm rejiminde hür olmaktan çok devlete sadık insanlar söz konusu olmakta ve itaat ve fedakârlık herşeyden önce gelmektedir. Nitekim 1922 yılında Benito Mussolini **«Bizden özgürlük değil ekmek isteniyor ekmek »** diye bağırmıştır.

Ekonomik yönden faşizm sisteminin benimsediği ana ilke sosyalizme karşı korporatif devlet düzeninin savunulması ve sınıf mücadelesi yerine işçiler ile sermaye sahibi patronlar arasında sevgiye dayanan bir ahengin sağlanmasıdır. Faşizmin lideri olarak kabul edilen Benito Mussolini, bu konuda **«işçi kin ile değil, bilakis kardeşlik duygusuyla başarılı olmalıdır»** demiştir.

Faşizm tarafından benimsenen korporatif devlet sisteminde amaç, ekonomik hayatta rol oynayan üretici ve tüketiciler kendi kendilerini idare edecek tarzda organize etmektir. Bu nedenle de böyle bir düzen, kapitalizm ile sosyalizm sistemleri arasında yer almaktadır. Çünkü bu sistemde kişisel mülkiyet ve kâr amacıyla çalışan özel müteşebbis olduğu gibi işçi ve patronları tam bir kontrol altında tutan ve devlete karşı tam bir itaat gösteren korporasyon meclisleri bulunmaktadır. Bu oluşa bazı ekonomistler **«disiplinli bir ekonomik rejim»** adını vermektedirler.

VI — NASYONAL SOSYALİZM

İkinci Dünya Savaşı'nda önce Almanya'da **«Nazi Partisi»** ve onun lideri **«Adolf Hitler»** (1889 - 1945) tarafından uygulanan siyasi ve ekonomik sisteme ekonomi literatüründe **«nasyonal sosyalizm»** adı verilmektedir. İtalya'da Musolini tarafından uygulanan **«Faşizm»** sisteminden sonra ortaya çıkan ve ondan ilham alan nasyonal sosyalizm sistemi de faşizm sistemi gibi **«totoliter»** bir sistem olup Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın karşılaştığı yoksulluk ve işsizliğin bir sonucu olarak **«Nazi Partisi»** ve onun lideri **«Adolf Hitler»** tarafından uygulanmıştır.

Avusturya'lı bir gümrükçünün oğlu olan **«Adolf Hitler»** küçük yaşta öksüz kalmış, resim öğrenimi yapmak istediği halde Viyana Akademisine kabul edilmemiş, badanacılık ve dekaratürlük yapmış, Birinci Dünya Savaşına onbaşı olarak katılmış ve sık sık işsiz kalarak günlerini kitap okumakla geçirmiş iyi bir konuşmacı, kitleleri sürükleyebilme yeteneğine sahip ve duygularını gerektiği biçimde açıklıyabilmesini bilen enerjik bir Alman devlet adamı idi.

Özellikle, Alman ırkının üstünlüğü inancı üstünde duran ve asıl görevinin, **«cermen»** ırkının hakimiyetini sağlamak olduğunu ileri süren **«Adolf Hitler»** bu düşüncelerle **«nasyonal sosyalizmi»** istediği gibi biçimlendirmiş ve siyasî iktidarı ele geçirir geçirmezde inandığı fikirleri uygulamaya ve büyük bir çoğunluğu gururunun ve çılgınca tutkusunun ürünü olan eylemleri zaman kaybetmeden gerçekleştirmeğe başlamıştır.

Bu amaçla **«Adolf Hitler»** önce **«Gestapo»** adı verilen bir polis teşkilatı kurmuş, toplama kampları açarak yahudilere karşı amansız bir mücadeleye girmiş, Alman gençliğini özel bir eğitime tabi tutarak koyu bir **«nasyonal sosyalist»** olarak yetişebilmelerini sağlamış, bu eğitim düzenine çıkan kiliseleri baskı altına almış sonra da bütün Avrupa'yı ele geçirebilmek için kendini ve Alman ulusunu var gücü ile savaşa hazırlamış ve 1933 yılından beri büyük önem verdiği savaş sanayiini hızlandırmış ve böylelikle her Almanı mutlu kılacak bir propaganda ile Alman halkını kendine bağlıyarak Almanya'nın kayıtsız şartsız tek hakimi olmuştur.

«Nasyonal Sosyalizm» sisteminin Almanya'da ki uygulayıcısı olan **«Nazi Partisi»** 1918 yılında Münih'te, önce **«Alman İşçi Partisi»** olarak kurulmuş, 1920 yılında ise adı **«Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi»** olarak değiştirilmiştir. **«Adolf Hitler»** ile **«Ludendorf»** tarafından yönetilen bu partinin gelişme yılları 1920-1924 olmakla beraber asıl gelişme 1929 Dünya Ekonomik krizinden sonra bu partinin iktidara gelmesi ve Hitler'in liderliği ele alarak başa geçmesinden sonra olmuştur.

Almanya'da nasyonal sosyalizm sisteminin uygulanabilmesine olanak veren Nazi Partisinin iktidara geliş nedenlerini şöyle sıralayabilmek mümkündür:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— **1929 Dünya ekonomik krizinin etkisiyle Alman sanayiinde üretimin yarı yarıya düşmesi ve bunun sonunda firmaların iflas ederek işsizliğin tehlikeli boyutlara yükselmesi,**

— **Bütçe açığının vergilerle kapatılmak istenilmesi ve bu amaçla, halkın ödeme gücünün üstünde yeni vergiler talep edilmesi,**

— **Nazi Partisinin, iktidara gelmesi halinde Almanya'nın yenilgisini saptayan Versay Anlaşmasını iptal edeceğini vaad etmesi, komünistleri ve yahudileri düşman ilan etmesi ve bu nedenle yahudi rekabetinden çekinen büyük sanayiin Nazi Partisini tutması,**

Nazi Partisi ve onun lideri Adolf Hitler iktidara geldikten sonra büyük sanayi devletleştirilmedi fakat Nazi Partisi ve devletin kontrolu altına alınarak ağır sanayi kuruluşlarına silah ve savaş malzemesi imal ettirildi, işçi sendikaları kaldırılarak işçi teşekkülleri Nazi Partisine bağlandı, komünistler ve yahudiler toplanarak toplama kamplarına gönderildi ve nihayet **«gestapo»** adı altında gizli bir polis örgütü kurularak Alman halkının ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi yaşamı devletin ve Nazi Partisinin kontrolu altına alındı.

Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan mağlûp olarak çıkmasına ve dolayısıyla Hitler'in ve Nazi Partisinin iktidardan uzaklaşmasına kadar yaklaşık 20 yıl uygulanma olanağı bulan Nasyonal Sosyalizm sistemi, kendisine kaynak olan faşizm sistemi gibi, **«devleti ferdin ve milletin üstüne çıkarmakta»** ve böylelikle hem liberalizm ve sosyalizm sistemlerinin hem de komünizm ile demokrasi rejimlerinin karşısında yer almaktadır.

Mussolini faşizm sistemini uygulayabilmek için katolik dini ile Papalık makamının kuvvet ve nüfuzundan yararlanmak istediği halde Hitler nasyonal sosyalizmi uygulayabilmek için dini kurumlar yerine bütün kuvveti **«ırka»** vererek cermenlerin dünyanın en yüksek insanları olduğunu dolayısıyla bu insanların oluşturduğu toplumun ve devletin her toplum ve devletten üstün olduğunu ileri sürmüş ve bu toplumda cermen olmayanlara hiç bir siyasi ve ekonomik hak tanımamıştır.

İlke olarak nasyonal sosyalizmde ne fert ne de hürriyet vardır. Bu düzende her şey devlet ve onun başkanı olan **«Führer»** içindir. Böylelikle nasyonal sosyalizm yalnız ekonomik bir sistem değil aynı zamanda da **«siyasi»** bir görüş veya inanış olmaktadır. Zira nasyonal sosyalizmin en önemli amaçlarından bir tanesi de Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda uğradığı yenilgiyi unutturmak ve kaybettiği toprakları geri alabilmekti. Bu oluş, Alman halkının çok büyük bir çoğunluğunun bu sistemi benimsemesine ve führerleri olan Adolf Hitler'in arkasından gitmesine neden olmuştur.

Nasyonal sosyalizm, faşizm gibi, bir tür **«korporatizm»** düzenini gerçekleştirmeği amaçlar. Bu düzende, sınıf savaşı yerine devletin kontrolu altında patron ve işçi sendikalarının birleşmesiyle oluşan **«korporasyonlar»** söz konusudur. Fakat bu düzen Almanya'da uygulandığı sürece gelişmeler işçi sınıfının lehine değil patronların lehine olmuştur. Çünkü Hitler güçlü ve intikamcı bir devlet düzenine ancak nasyonal sosyalizm sisteminin sosyalistik kısmının uygulanmaması ile ulaşılabileceğine inanıyordu.

Nitekim, Hitler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir işsizlik ve sefalet içinde bulunan proleterya sınıfını çeşitli vaadlerle peşine taktıktan ve sermaye ile ferdi mülkiyete karşı çıkacağını ilan ettikten sonra işçilerin kurdukları tüm sosyalist ve komünist partileri ve sendikaları kapamış fakat partisinin sosyalist programını uygulamaya sıra gelince bu vaadini tutmamış ve **«artık devrim ve ihtilâl bitmiştir»** demiştir.

VII — KARMA EKONOMİ

Değişik tanımları olmakla beraber genellikle **«karma ekonomi»** denildiği zaman, **«kamu teşebbüsleri»** ile **«özel teşebbüslerin»** beraberce ve yan yana bulundukları bir ekonomik düzen biçimi anlaşılmaktadır. **«Karma ekonomi»** düzeninin söz konusu olduğu toplumlarda her iki sektör aynı ortamda ayrı ayrı üretici ve tüketici olabilmekte, aynı veya ayrı ekonomik faaliyetleri yapabilmekte, üretim ve tüketim konusunda ayrı ayrı karar ve tercih olanaklarını kullanabilmektedirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Böyle bir düzende **«mülkiyet»** kavramını, üretim malları yönünden her iki sektör için de söz konusudur. Başka bir deyiş ile, diğer ekonomik sistemlerde birbirine düşman olarak kabul edilen iki unsur yani **«özel mülkiyet»** ile **«mülkiyetsizlik»** bu düzende birbirleriyle bağdaşmış ve aralarında bir uyum sağlanmıştır. Bu nedenle de günümüz ekonomi literatüründe oldukça değer gören karma ekonomi kapitalist ve kollektivist sistemler arasında üçüncü bir yol olarak giderek yaygın bir hayranlığa konu olmaktadır.

Karma ekonomi düzeni, bazı ekonomistlere göre, kapitalizm veya sosyalizm gibi belirli hukuki ve ekonomik çerçevesi ve ilkeleri olan bir **«ekonomik sistem»**, bazı ekonomistlere göre de özerk nitelikte bir sistem olmayıp **«kapitalizm sisteminin az gelişmiş ülkelerde uygulanması zorunlu olan bir biçimi»**dir.

Karma ekonomi düzenini bir sistem olarak kabul eden ekonomistler, bu düzende, kamu kesimi ile özel kesimin faaliyet konularının kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılması gerektiğini ileri sürmekte ve her iki kesimin yalnızca kendilerine ayrılan alanlarda ekonomik faaliyette bulunmasını ve aynı üretim dalında birbirleriyle rekabet halinde olmamalarını istemektedirler.

Karma ekonomiyi böyle kabul eden ekonomistlere göre örneğin, demir-çelik endüstrisi veya kömür üretiminin kamu kesimi tarafından gerçekleştirilmesi ekonomik gereklere göre daha uygun ise artık bu alana özel kesim girememeli ve ülkenin ekonomik düzeyi ne olursa olsun bu ilke değişmemelidir. Keza, özel kesime açık olması gereken alanlarda da yalnızca özel teşebbüsler yer alabilmeli ve bu alanda, özel kesim yeterli olmasa dahi, kamu kesimi yer almamalı fakat özel kesimin bu alandaki etkinliğinin arttırılması sağlanmalıdır.

Böylelikle **«karma ekonomiyi»** bir sistem olarak düşünenler ekonomik faaliyetlerde hem **«kamu»** teşebbüslerine hem de **«özel»** teşebbüslere yer verdikleri halde bunların ekonomide yerlerini ve görevlerini ekonomik gereklere göre önceden belirleyecek bazı ilkeler ve kurallar getirmekte ve bunların, ekonominin gelişme düzeyi ne olursa olsun değişmesini istememektedirler.

Karma ekonomiyi, kapitalizm sisteminin bir ön merhalesi olarak

gören ekonomistler ise, karma ekonominin kapitalizm sistemine bir geçiş olduğunu, ekonominin ve özellikle özel kesiminin yatırım ve üretim gücü arttıkça ekonomideki ağırlığının çoğalacağını ve kamu kesiminin yerini özel kesime bırakacağını söylemektedirler.

Bu düşüncede olan ekonomistlere göre karma ekonomi, kapitalizm sistemini benimseyen fakat ekonomik yönden az gelişmiş oldukları için bunu tümüyle uygulayamayan ülkelerin geçici olarak başvurdukları bir ekonomik düzendir. Bu nedenledir ki bu ekonomistlere göre karma ekonomiyi kapitalizm veya sosyalizm gibi değişmez kuralları ve ilkeleri olan bir sistem olarak görebilmek mümkün değildir.

Düzenin işleyişine ve bünyesine bakılacak olursa, gerçekten **«Karma Ekonomi»** anlayışına bir sistem damgasını vurabilmek güçtür. Hatta uzun bir süre söz konusu olursa, bu güçlük yerini **«mümkünsüzlüğe»** bırakır. Çünkü, bu düzenin yapısı ve oluşumu **«geçici»** bir karakter taşımaktadır.

Nitekim, karma ekonomi **«iradeyle meydana getirilmiş bir düzen»** olduğu için bu modeli benimseyen hemen hemen bütün toplumlarda kamu ve özel sektör teşebbüsleri sürekli ve birbirlerini yıpratıcı ve köstekleyici bir rekabet halindedirler. Bir başka değişle karma ekonomi düzeninde kamu kesimi ile özel kesim arasındaki rekabet genellikle iki sektörün birbiri aleyhine genişlemesi biçiminde olmakta ve mücadele, birinin varlığına karşılık, diğerinin yok olacağı bir genişlik içerisinde meydana gelmektedir.

Esasında iki sektör arasındaki bu rekabet, siyasi otorite önünde ve onun hakemliği altında olmaktadır. Fakat bu oluş hemen her zaman rekabetin adil koşullar altında yapılmasına gölge düşürmektedir. Çünkü, rekabeti düzenleyecek olan siyasi otoritenin her zaman eşit koşullar altında bir rekabet sağlaması mümkün olmadığı gibi herhangi bir düşünce ile yaptığı bir yan tutma, taraflardan birinin az veya çok, hatta tamamiyle ortadan kalkmasına neden olabilmektedir.

Bu durumda ise ekonomide özel mülkiyet veya özel mülkiyetin yokluğu, başka bir deyimle **«Kapitalizm»** veya **«Sosyalizm»** sistemleri tek olarak veya ekonominin büyük bir kesimini etki altına alabilecek bir biçimde gerçekleşebilmektedir.

Karma ekonominin bir sistem gibi belirmesinin başlıca nedeni, siyasi otoritelerin bu konuda gösterdikleri çaba ve rekabet süresini uzatmalarıdır. Zira çabalar sona erdiği zaman karma ekonomi düzeni iki sistemden, (Kapitalizm ile Sosyalizm) bir tanesine dayanmak zorunluğundadır.

O halde, **«karma ekonomi»** her iki sistemin de ortaklaşa bir uydusu durumunda, daha doğru bir deyimle her iki sistemin de etkisi altındadır. Etkilerden birinin azalması halinde, karma ekonomi diğer etkene çekilmek zorunluğundadır.

VIII — İSLÂMİZM

«İslâmizm», ekonomi alanında islâm dininin ortaya koyduğu ekonomik kuralların oluşturduğu bir düzen olup bu düzenin kaynağı, Allah tarafından Hz. Muhammed (s.a.)'e vahyedilmiş olan **«Kur'an-ı Kerim»** ile Hz. Muhammed (s.a.)'in sözleri, fiilleri ve takrirleridir. Bu nedenledir ki, **«İslâmizm»** dışında söz konusu olan bütün **«izm»**ler altında yer alan ekonomik sistemler insanlar tarafından yaratılmış oldukları ve tarihsel oluşum içinde sürekli bir değişme gösterebildikleri halde **«İslâmizm»**, tanrının bir buyruğu olmakta bundan dolayı da değiştirilmesi mümkün olmayan ve uyulması kesinlilik arzeden ekonomik kuralların bir bütünü olmaktadır.

İslâmiyetin kutsal kitabı olan **«Kur'an-ı Kerim»** de toplum halinde yaşayan insanların uymaları zorunlu çok çeşitli kurallarla birlikte pek çok da ekonomik kural bulunmaktadır. Bu kurallar, her ne kadar bir ekonomik sistem adı altında toplanmamışsa da bu kurallar bir araya getirildiği zaman görülmektedir ki ortaya çok düzenli ve yeni bir ekonomik organizasyon biçimi daha doğru bir deyimle bir ekonomik sistem çıkmaktadır. Hiç kuşkusuz, dayanağını ve felsefesini **«Kur'an-ı Kerim»**in oluşturduğu dolayısıyla **«İslâm»**a özgü bir nitelik kazanmış olan bu sisteme **«İslâmizm»** adını vermek de adeta kaçınılmaz bir zorunluluktur.

İhtiva ettiği özellikleri ve değiştirilmesi mümkün olmayan ilkeleri ile **«İslâmizm»**, **«nev'i şahsına münhasır»** bir ekonomik sistem olup yalnızca islâmi kuralların bütünüyle uygulanabildiği islâm toplulukları için söz konusu olabilir. Çünkü, **«İslâmizm»** adı verilen eko-

nomik sistemi oluşturan ekonomik kuralların tümü **«vahy»**e olan inanca yani imana dayanmakta bundan dolayı da islâmiyetin aynı **«vahy»**e (iman)'a dayanan diğer bütün kuralları ile çok yakın ve çok sıkı bir ilişki içinde bulunmaktadır.

Bu nedenledir ki bir toplumda **«İslâmizm»** in yani islâmi ekonomik kurallarının uygulanabilmesi için bu toplumda diğer bütün islâmi kuralların da uygulanması yani bu toplumun **«islâmi bir toplum»** olması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Tersi halde yani islâmiyetin söz konusu olmadığı bir toplumda ise **«İslâmizm»**i düşünebilmek bu sistemin kaynağı ve dayandığı toplumsal ilkeler yönünden mümkün değildir.

Çünkü, İslâmın bütün hüküm ve düzenleri birbirlerinden ayrılmayacak bir biçimde bağlı olup bu hüküm ve düzenleri ayrı ayrı ve parça parça ele alıp bunları sosyal veya ekonomik hayata uygulayabilmek mümkün değildir. Bu nedenle de islâm ekonomisini yani **«İslâmizm»**i iyi değerlendirebilmek için diğer bütün islâmi hüküm ve düzenleri bilmek kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Örneğin, **«çalışma»**, **«kazanma»** ve **«harcama»** gibi ekonomik kurumlar birbirleriyle çok yakın bir ilişki içindedir. Zira, çok çalışmayı ve çok kazanmayı öneren hatta emreden islâm dini aynı zamanda ve aynı ölçüde harcamayı da öngörmekte ve emretmektedir. Bundan dolayıdır ki **«harcama»** nın islâmi yönünü ve özelliğini bilmeden yalnızca islâmiyetin emrettiği **«kazanma»**yı ele alıp değerlendirmek büyük hatadır.

Öte yandan **«İslâmizm»**i iyi anlıyabilmek için bir başka zorunluluk da **«İslâm Hukuk Felsefesi»**nin iyi bilinmesinin gerektiğidir. Çünkü, **«İslâmizm»**in dayanağını ve temel çerçevesini **«İslâm Hukuk Felsefesi»** oluşturmaktadır. Bu felsefeye göre, islâm dini **«hak»** ve **«fert»** konularında bir yandan **«fertçi»** bir yandan da **«toplumcu»** veya diğer bir deyimle **«cemiyetçi»**dir.

Yani islâmiyet ne **«ferdi»** esas alan ve ferdi cemiyetin üstünde gören ferdiyetçi liberalistler gibi toplumu ve toplumun haklarını küçümser ne de toplumu esas alan ve toplumu ferdin üstünde gören sosyalistler gibi ferdi küçümser ve onu toplu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mun gerisinde kabul eder. İslâmiyet, fertçilik prensiplerinden uzaklaşmadan toplumculuğu koruyabilmeyi dolayısıyla hem fertçiliği hem de toplumculuğu olağanüstü bir başarı ile birleştirebilmeyi gerçekleştirmiştir.

İslâm dinine göre fertler, yalnızca kendi çıkarları için hareket eden kişiler olmayıp Allahın kendilerine verdiği akıl ve vicdan sayesinde iyiyi ve kötüyü ayırdedebilmekte ve böylelikle kendilerini düşünmeleri ve kendi çıkarları peşinde koşmaları kadar toplumu oluşturan diğer fertlerin de hak ve çıkarları olduğunu, çıkarlarından en az kendileri kadar yararlanmaya hakları olduğunu da bilmek zorunluluğundadırlar.

Ancak, büyük İslâm düşünürü **«İmami Gazali»** (1058-1111) bu konuda şunları söylemektedir:

> **«İnsanlar, katlandıkları fedakârlıkların büyük bir çoğunluğunu egoizmin tesiriyle yapmaktadırlar. İnsanların merhametleri esasında kendilerini düşünmelerinden ileri gelmektedir. Ancak insanlar islâmiyetle iyi insan olabilmekte ve diğer fertlerin hak ve çıkarlarına riayet ederek onların da aynı toplumda yaşayan insanlar olarak kendileri gibi bu çıkarlardan yararlanmaya hakları olduğunu öğrenebilmektedirler..»**

İslâmiyete göre her fert bir diğeri gibi yaşamak için dünyaya gelmekte ve Allahın belirlediği bir süre kadar bu dünyada yaşamaktadır. Bu nedenledir ki islâmiyette fertlerin sahip oldukları en büyük hak **«hayat hakkı»** olup diğer bütün haklar ancak bu hakka dayanmalı ve bu hakkı idame ettirebilecek bir biçimde olmalıdır.

İslâmiyete göre, **«hayat hakkı»**nın idamesi için her şeyden önce **«hürriyet»** söz konusu olmalı ve insan nefsinin korunması anlamına gelen **«hakkı masuniyet»** ile mülkiyetin korunması anlamına gelen **«hakkı temellük»** adı verilen haklar toplumu oluşturan tüm insanlar için, büyük bir titizlikle ve en kusursuz bir biçimde geçerli olabilmelidir. İslâm düşünürlerine göre bu üç hak Allahın fertlere bahşeddiği bir lûtuf olup hiç kimsenin insanları bu lûtuftan mahrum etmeğe hakkı ve yetkisi yoktur.

İşte, «İslâmizm» de söz konusu olan tüm ekonomik kurallar açıklanan bu «hak» ve «fert» felsefesine dayanmakta ve ekonomik faaliyetlerin hukuki çerçevesini, islâm hukuk felsefesinin dayandığı «hak» ve «fert» konularındaki anlayış biçimi çizmektedir.

İslâm dini sosyal hayatta aşırılıklardan son derece kaçınmayı emretmiş ve bütün sosyal ilişkilerde orta yolu işlemiştir. İslâmda orta yoldan amaç fert ve toplum için sağlanan kazanç ve değerlerin islâmın öngördüğü ihtiyaçları giderebilme özelliğini taşımalarıdır. Çünkü islâm dini fert ile toplumun ihtiyaçlarını ayrı ölçüler içinde kabul edip değerlendirmekte ve bu nedenle de fert ve toplum için hangi şey daha iyi ve daha yararlı ise islâm dini onu ihtiyaç olarak kabul etmektedir.

İslâm mütefekkirlerin en fazla üzerinde durdukları ekonomik konular «kira», «faiz», «ücret», «fiyat», «ticarettir». Bunların dışında islâm mütefekkirleri üretim, toprakların kullanılışı, mülkiyet, miras hakkı, gelir ve servet dağılımı, tüketim ve bankacılık gibi konular üzerinde de durmuşlardır. Ancak islâm mütefekkirlerinin düşünce kaynağını hemen hemen hep Kuran ile islâmî yasaların tarih süreci içerisinde uygulanışından elde edilen sonuçlar teşkil etmiştir.

«Kira» konusunda islâmda farklı düşünceler vardır. Kuranda bu hususta tam bir açıklığın olmamasından ileri gelen bu durum nedeniyle bazı islâm mütefekkirleri kira ile faiz arasında bir fark görmemişler bazı mütefekkirler ise kira ödemenin islâmın ana ekonomik ilkelerine ters düşmediğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu hususta en yaygın olan görüş **«toprağa sahip olma hakkının kiraya verme konusunda toprak sahibinin sınırsız haklara sahip olmadığı»** biçimindedir.

«Faiz» konusunda ise islâm dini kesin bir tavır takınarak faizi bütünüyle yasaklamış ve haram olarak kabul etmiştir. Çünkü, İslamî düşünceye göre faiz üretken bir uğraşı sonunda elde edilmiş bir kazanç olmayıp faiz, toplumda kapitalist sınıfın büyümesine izin vermekte ve faiz, insanların merhamet ve şefkat duygularını sildiği gibi insanları hile ve tembelliğe alıştırmakta, fertlerin ortaklık kurmalarını önleyerek kardeşliği ve insanlar arasındaki dayanışma ve yardımlaşmayı yok etmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nitekim, **«Kur'ân-ı Kerim»**in **«Bakara Suresi»**nin 275. Ayetinde; **«Faiz yiyenler mahşerde ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu onların, «zaten alışveriş de faiz gibidir» demelerindendir. Oysa Allah alışverişi helâl, faizi haram kıldı. Kim Rabb'inden bir öğüt gelirse faizcilikten geri durursa, geçmişi kendisinindir. Onun işi Allah'a aittir. Kim faizciliğe dönerse işte onlar cehennemliktir, orada temelli kalacaklardır.»**

denilmek suretiyle faiz yasaklanmakta ve büyük bir günah ve haram olarak kabul edilerek faiz yiyenlerin cehennemle cezalandırılacakları vurgulanmaktadır.

Ancak, **«Kur'ân-ı Kerim»** faizi (riba) çok kesin ve çok sert bir biçimde yasaklamasına rağmen faizin ne olduğunu, niçin yasakladığını, faizle ilgilenenlerin ne gibi zararlar gördüğünü açıklamamıştır. Keza, **«Hz. Muhammed (s.a.)»** de faizi **«Veda Hutbesindeki»** sözleri hariç yaşadığı sürece gördüğü veya duyduğu olayları örnek göstererek açıklamaya çalışmış fakat Kur'ân-ı Kerim gibi faizi tarif etmemiş ve faizin ne olduğunu veya ne olmadığını ve hangi tür fazlalıkların bu kavramın kapsamı içine girdiğini açıklamamıştır.

«Hz. Muhammed (s.a.)»'in faiz ile ilgili Hadislerini esas alan İslâm bilginlerine göre bir mübadelede faizin olabilmesi için **«miktar»** (ağırlık veya ölçek) ve **«cins»** biçiminde iki illet şart olup bu iki illetin söz konusu olması halinde ziyadelikle yapılan bir mübadele ile ziyadelik olmamakla beraber vadeli olarak yapılan bir mübadelede faiz doğmaktadır. Örneğin, 2 ölçek buğdayı peşin 2,5 ölçek buğday karşılığında mübadele etmek veya 2 ölçek buğdayı karşılığı 2 ay sonra aynı miktar yani 2 ölçek buğday ile ödemek üzere mübadele etmek İslâm bilginlerine göre faizin doğmasına neden olmaktadır.

«Hz. Muhammed (s.a)»in faizi çok sert ve kesin bir biçimde yasaklamasından amaç bu tür mübadelelerde haksız bir fazlalığın doğması ve bu fazlalığın, mübadelede bulunanlardan, birinden diğerine karşılıksız bir biçimde geçmesidir. Bu nedenledir ki taraflardan birinin çok açık ve çok kesin bir biçimde zarar görmesine neden olan bu tür mübadelelerin yasaklanmasını ve taraflardan birine karşılıksız ve haksız bir fazlalığın yani **«faiz»** (riba)'in geçmesini önlemek için bu fazlalığın hoş karşılanmamasını ve **«haram»** sayılmasını **«İs-**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lâmiyet»in ana prensipleri yönünden haklı bir düşünce olarak kabul etmek kaçınılmaz bir zorunluluktur.

İslâm bilginlerine göre «faiz»;

— **Emeksiz elde edilmiş bir kazanç olup insanları tembelliğe alıştırmakta ve toplum düzeninin bozulmasına neden olmaktadır.**

— **Borçlanmayı kolaylaştırmakta dolayısıyla zenginleri daha zengin fakirleri ise daha fakir yapmaktadır.**

— **Dinen harcanması gereken işlemleri önleyerek biriktirmeye neden olmaktadır,**

— **Özellikle, dinen yerine getirilmesi farz olan «zekât» emrinin yerine getirilememesine neden olmaktadır.**

— **Bu geliri elde edenlerin ruh ve kalbinde bencillik ve çıkar tohumlarının ekilmesine, sosyal çıkar yerine kişisel çıkarın önplâna çıkmasına neden olmaktadır.**

— **Kişilerin bir meslek sahibi olarak para kazanmaları yerine kolay gelir elde edilen «faizciliği» bir meslek olarak kabul etmelerine neden olmaktadır.**

— **Paranın biriktirilmesi, paranın asli görevi olan ekonomiden kaçmasına dolayısıyla yatırımların azalmasına buna karşılık işsizliğin çoğalmasına neden olmaktadır.**

Faize karşı kesin bir tutum davranan islâm dini buna karşılık «**kâr**»a izin vermiştir. Ancak islâmın kâr anlayışı da hıristiyanlardan oldukça farklı olup islâmda kâr sınırlıdır. Çünkü islâm dini tekelciliği, ve fiyatların yükseltilmesini beklemek amacıyla üretimi piyasaya sürmeyip stok edilmesini kesinlikle yasaklamıştır.

İslâm dinine göre bu tür davranışlar iyilikle, bağışla, yardımlaşma duygusuyla ve toplum yararıyla taban tabana zıttır. İslâm dini ancak üretken bir uğraşının sonunda elde edilen kârı kabul etmekte ve kârın yeni girişimler, yeni yatırımlar ve yeni üretimler için teşvik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edici bir motif olmasını istemektedir. İslâm dinine göre kâr hem makul ve sınırlı bir ölçüde olmalı hem de çalışmayı ve üretimi en yüksek noktaya çıkarmaya özendirmelidir.

İslâm dininde **«ücret»** konusunun büyük bir önemi vardır. Bu önemi İslâm mütefekkirleri İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a.) in **«işçinin ücreti vücudunun teri kurumadan ödenmeli»** sözü ile belirtirler. İslâm dinine göre ücret insan onuruna yaraşır bir düzeyde ve toplumda sınıfsal ayrıcalıklar yaratmıyacak bir ölçüde olmalıdır. Bu hususun sağlanması ise devletin en önde gelen bir görevidir.

İslâm dinine göre farklı emeğe farklı ücret ödeyebilmek mümkündür. Ancak, emek sahibine ödenecek **«asgari ücret»** yalnızca onun ve ailesinin fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir düzeyde değil aynı zamanda işçi ile işveren arasında pek büyük bir yaşam farkı yaratmayacak bir düzeyde olmalıdır.

Nitekim Hz. Muhammed (s.a.) **«müslüman müslümanın kardeşidir, ona haksız muamelede bulunmaz, ihanete kalkışmaz»** demek suretiyle işçinin iş veren karşısında ki değerini ve yerini belirtmiş dolayısıyla ücretin saptanmasında kardeşçe bir düşüncenin olmasını ve kardeşlerin yaşamlarına benzer bir ücretin söz konusu olması gerektiğini vurgulamıştır.

Keza, işçi de aldığı ücreti hak edebilmek yani aldığı ücretin kendisine helal olabilmesi için emeğini gereği biçiminde işverenin emrine vermesi işyerindeki araç ve gereçleri itinalı olarak kullanması ve nihayet, dürüst ve ahlâklı bir insan olarak çalışması lâzımdır. İşçi ve işveren arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde Hz. Muhammed (s.a)'in **«ne zarar vermek ne de zarar görmek»** sözü uygulanması kaçınılmaz bir ilke olarak büyük bir önem taşımaktadır.

İslâm dini ayrıca işverenlerin işçilerden ancak kolaylıkla yapabilecekleri işleri istemelerini, işçilerin sağlığına zarar verecek işleri işçilere yüklememelerini istemiştir. Buna karşılık islâm dini **«sermaye-emek»** uzlaşmasını zorunlu görmekte, işçilerin ücretlerini hak edebilmeleri için işverenin malını titizlikle kullanmalarını ve emeklerini gerçek bir biçimde üretime tahsis etmelerini istemektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer taraftan İslâm dini üretken olduğu ve kişi ancak emek ve becerisini ortaya koyarak ve de zorlukları yenerek kazanç sağladığı, istihdam olanakları yarattığı ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğu için **«ticareti»** faydalı bir faaliyet saymıştır. İslâm dinine göre ticaret insanlar arasında yakın işbirliğine ve karşılıklı fikir alışverişine aracı olmakta ve bu nedenle de uygarlığın gelişmesinde üstün bir rol oynamaktadır.

Nitekim Hz. Muhammed **«rızkın onda dokuzu ticarettir»** ve **«doğru muameleli müslüman bir tüccar, Peygamber ile, sıddıklar ile ve şehidler ile kıyamet günü beraber olur»** biçiminde sözler söyleyerek İslâm dininin ticarete verdiği büyük önemi vurgulamıştır.

İslâm dininin ticarete verdiği önem ticaretin bir yandan toplumu oluşturan insanların ihtiyaçlarını gideren malları sağlayan bir faaliyet olmasından bir yandan da bu faaliyette bulunanların kazanç elde etmelerinden ileri gelmektedir. Çünkü İslâmiyet aynı zamanda **«kazanç»** konusuna da büyük bir önem vermektedir.

Bu konuda da Hz. Muhammed (s.a.) **«kazanç aramak müslüman olan her erkek ve kadın için farzdır»** demiştir. Zira, her müslümanın üzerine düşen görevleri yerine getirebilmesi için güçlü ve sağlıklı olması, güçlü ve sağlıklı olabilmesi için çeşitli gıda maddelerini yeteri kadar satın alabilmesi böyle bir satın almayı gerçekleştirebilmesi için de kazanç sahibi olması gerekir.

Ancak İslâm dininde tekelcilik, spekülasyon ve damping biçiminde ticaret reddedilmekte, takasa ise sınırlı olarak izin verilmektedir. Diğer taraftan özel durumlarda ticarette koruyucu bir politikanın izlenebileceği hususu da İslâm dininde yer almaktadır. İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a)'in **«Tahıl piyasaya sürmeyen, pahalılığa ve kıtlığa yol açan günahkârdır.»** sözü İslâm dininin ticaret konusundaki görüşlerine çok güzel bir örnektir.

İslâm âleminin ekonomik düşüncelerini en iyi biçimde açıklıyan başlıca müellifler **«Farabi»** ile **«İbni Haldun»**dur.

Türkistanlı bir düşünür olan **«Farabi»** (870-950) ilk öğrenimini kendi ülkesinde, yüksek öğrenimini ise Bağdat'ta yapmıştır. Önceleri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkistan'da kadılık yapan Farabi sonradan kendini tamamiyle felsefeye vermiş, anadili Türkçe kadar Arapça, Farsça, Süryanice ve Yunanca öğrenerek Aristo, Eflatun ve Zenon gibi Yunan düşünürlerini incelemiş ve onların görüşlerini yorumlamıştır.

Hekim, matematikçi ve müzikçi olan Farabi esasında **«toplumcu»** bir düşünürdür. Bu nedenle de görüşleri daha ziyade bir toplumun nasıl olması gerektiği ile toplumun nasıl yönetilmesi gerektiği hususları üzerinedir. Bu konudaki düşüncelerini Farabi **«Uyunülmesâil»** isimli kitabında açıklamıştır.

Söz konusu kitabında Farabi **«kişiyi erdemli kılan Tanrıdır»** demekte ve her işte başarının ancak Tanrının eliyle olduğunu, kötülükler olmasaydı iyiliklerin de olmayacağını söylemektedir. Farabiye göre bir topluma başkanlık edecek kişi anlayışlı, akıllı ve ince görüşlü olmalı, güzel konuşup güçlü bir belleğe sahip bulunmalı, doğruluğu sevip yalancılıktan tiksinmelidir. Ancak Farabiye göre bütün bu erdemlerin bir kişide toplanabilmesi mümkün olmadığı için eğer bu erdemler iki kişide varsa o iki kişi, üç kişide varsa o üç kişi başkan olabilmelidir. Farabi bu düşüncesi le başkan sayısını on iki kişiye kadar yükseltmektedir.

Farabi **«toplumcu»** bir düşünürdür. Farabi'ye göre toplum kişilerden birinin eksiğini diğerinin tamamladığı bir bütün olup en yüksek iyilik ancak şehirleşme ile mümkündür. Farabi yardımlaşan toplumun ancak mutlu olabileceğini ve böyle bir toplumun huzur içinde yaşayabileceğini söylemiştir.

İslâm dünyasının ekonomik düşüncelerini en iyi bir biçimde açıklayan düşünürlerin başında bulunan **«İbni Haldun»** (1332-1406) ise, ekonomiden çok tarih ve sosyolojide değerli bir kişi olarak bilinmektedir. İbni Haldun, **«Psikolojik Benzerlik»** kanunu ile insanların aynı asıldan meydana geldiğini fakat **«Psikolojik Benzersizlik»** kanunu ile de coğrafi şartların insan bedenini ve bilincini etkilediğini, bu nedenle insanlar ve toplumlar arasında meydana gelen farkın toprak, iklim ve din gibi **«toplum dışı etkenler»**le, ekonomik ve siyaset gibi **«sosyal etkenler»** den ileri geldiğini söylemektedir.

Keza İbni Haldun'a göre bir ülke bedevilik aşamasını geçirmeden medeni aşamaya ulaşamamaktadır. Çünkü bunlar iki ayrı tip olup sos-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yal gelişme yolunda iki ayrı aşamayı oluşturmaktadırlar. Bir aşamadan diğerine geçen toplumların kültürlerinde de derin değişiklikler olmaktadır. Hemen hemen bütün İslâm düşünürleri gibi İbni Haldun, iyi bir ekonomiye sahip olabilmek için, fazla nüfus ile kuvvetli bir ordunun ve maliyenin var olması gerektiğine inanmıştır.

«İbni Haldun», ilke olarak devletin ekonomik faaliyetlere karışmasını uygun bulmaz. Çünkü devlet ticarî faaliyetlere müdahale edecek veya ticareti bizzat yapacak olursa, hem fertlerdeki ticarî teşebbüs arzusu kaybolacak, hem de devlet maliyesi zarar görecektir. İbni Haldun'a göre ticaret, bir malın ucuz fiyata alınması ve yüksek bir fiyata satılması demektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİBLİYOGRAFYA

BABY Jean : Kapitalist Ekonominin Tenkidi (Çev.: Adil Onural) — İstanbul, 1963

BEER Max : Hegel'in Felsefesi ve Marx'ın Tarih Anlayışı (Çev.: F. Sabit) — İstanbul, 1969

BERGSON A. : The Economics of Soviet Planning Yale Un. Press, New Haven, 1964

BETTELHEİM Charles : The Transition To Socialist Economy — Sussex, 1978

BORNSTEIN M. : Comporative Economic Systems Models And Cases Irwin Inc. — Illinois, 1974

CALDERWOOD Herry : David Hume — Londra, 1898

CAROCCI Giampiero : Faşizmin Tarihi (Çev.: Muhittin Yılmaz) — İstanbul, 1965

CARSTEN F.L. : The Rise of Fascism — Londra, 1978

DENİS Henri : Ekonomik Doktrinler Tarihi (Çev.: Attila Tokatlı) — İstanbul, 1973

DESCHAMPS A. : Marxizm (Çev.: Suat Kemâl Yetkin) — İstanbul, 1937

DUVERGER Maurice : Siyasal Rejimler (Çev.: Teoman Tunçdoğan) — İstanbul, 1974

FINDIKOĞLU Z. Fahri : Sosyalizm — İstanbul, 1952

FINDIKOĞLU Z. Fahri : Sosyalizm (Ek: Türkiye'de Sosyalizm) İstanbul, 1961

FRANK André Gunder : On Capitalist Underdevelopment — Oxford, 1976

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GALBRAITH J. : Economics And Public Interest Houghton - Mifflin, 1973

GEMAHLING Paul : Büyük Ekonomistler (Çev.: Zühtü Uray) İstanbul, 1939

GROSSMAN Gregory : Economic Systems — New Jersey, 1976

GÜRBÜZ Yaşar : Siyasal Sistemler — İstanbul, 1980

HACKER Louis M. : American Capitalism — New York, 1957

HAMİTOĞULLARI Beşir : Çağdaş İktisadî Sistemler — Ankara, 1975

İLERİ Suphi Nuri : Kooperatifler — İstanbul, 1941

KAZGAN Gülten : iktisadî Düşünce — İstanbul, 1974

KALECKİ Michat : Capitalist Economy — Cambridge, 1977

LAJUGİE Joseph : Ekonomik Sistemler (Çev.: Nihâl Önol) — İstanbul, 1968

LAJUGİE Jean De : İktisadî Doktrinler (Çev.: Necmettin Mete) — İstanbul, 1965

LEKACHMAN Robert : A History of Economic Ideas — New York, 1959

LERNER A. P. : The Economics of Control The Macmillan Comp. — New York 1964

LOUCKS N. William : Kıyaslamalı Ekonomik Sistemler (Çev.: Belge Yayınları) — İstanbul, 1972

LOCUKS Whitney : Comporative Economic Systems Eight Edition, Harper-Row, New York, 1969

LUBAC Henri De : A Study of Proudhan — Londra, 1948

MANDEL Ernest : Marksist Ekonomi El Kitabı (Çev.: Orhan Suda) İstanbul, 1974

Mc. CONNEL John W : Büyük İktisatçıların Temel Doktrinleri (Çev: Hurşid Çalıka) — İstanbul, 1949

Mc. LELLAN David : Marx — Glasgow, 1976

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MISKIMIN Harry A. : The Economy of Early Renaissance Europe, 1300-1460 — Combridge, 1975

MOCH Jules : Sosyalizme Giriş (Çev.: S. Hilav-D. Avcıoğlu) — İstanbul, 1974

MOSCA Gaetano : Siyasi Doktrinler Tarihi (Çev.: Samih Tiryakioğlu) — İstanbul, 1968

NOVE Alec - NUTİ D.M. : Socialist Economics — Londra, 1976

ÖZELMAS Ekrem : Kapitalizm ve Sosyalizm — İstanbul, 1963

ÖZELMAS Ekrem : İktisadi Sistemler ve Hürriyet ile Mülkiyet — İstanbul, 1973

POLANYI Michael : Marksizm Anlayışı — Ankara, 1966

PUR Necla : Sosyal Ekonomi — İstanbul, 1981

ROBINSON Joan : An Essay On Marxian Economics — London, 1964

RODİCE Giles : Demokratik Sosyalizm — İstanbul, 1966

RODİNSON Maxime : Islam and Capitalism — Austin, 1978

SAHLİNS Marshall : Stone Age Economics — New York 1979

SAVAŞ Vural : Teoride ve Tatbikatta Sosyalizm — Ankara, 1966

SAVAŞ Vural : Mukayeseli İktisat — İstanbul, 1979

SCHILLING Kurt : Toplumsal Düşünce Tarihi (Çev.: Nihal Önol) — İstanbul, 1971

SCHUMPETER Joseph A. : Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi — (Çev. Rasin Tınaz) — İstanbul, 1971

SHONFIELD Andrew : Modern Capitalism — London, 1965

STRACHEY John : Sosyalizm Nedir? (Çev.: N. Erken) — İstanbul, 1962

SUNER Adnan : İktisat Doktrinleri — İstanbul, 1958

TALAS Cahit : Ekonomik Sistemler — Ankara, 1974

TAYLOR H. Overton : A History of Economic Thought — New York 1960

TOSBİ Sadrettin : Kooperatifler — İstanbul, 1959

YALÇIN Aydın : İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi — Ankara, 1976

ZEYTİNOĞLU Erol : Ekonomik Doktrinler — İstanbul, 1980

ZEYTİNOĞLU Erol : İktisat Tarihi — İstanbul, 1976

ZEYTİNOĞLU Erol : Ekonomik Sistemler — İstanbul, 1981

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883